

Ilkka Luoto

GENIUS LOCI – PAIKKOJA,
KERTOMUKSIA JA KULTTUURIA
Kartoitusvaihteen tuloksia

Genius loci – Paikkoja, kertomuksia ja kulttuuria
Kartoitusvaiheen tuloksia

Ilkka Luoto

Jyväskylän yliopisto,
Kokkolan yliopistokeskus Chydenius

ISBN 978-951-39-4338-7

Alkusanat

Väinö Tuomaala kertoo (1979: 263), että Vetelin kirkon kupeessa asuneet naapurukset Hyypä ja Läspä eivät tulleet toimeen keskenään. Tehtiin monenlaista pahuutta puolin ja toisin. Kun Läspän äijä hakkautti Hyypän tervatynnyrien vyöt poikki, niin Hyypän äijä poltti Läspän riihen. Vahingonteot muuttuivat aina vain vakavimmiksi. Siinä alkoivat vähitellen omaisuus ja terveystkin olla vaakalaudalla. Lopulta toinen naapuri meni toisen puheille ja totesi: ”Hei-tethän pois, rupiaa menehän pilalle”. Tähän loppuivat ilkeydet ja naapurusten välillä palasi auvoisa sopu.

Itku, nauru, usko ja epäusko kilvoittelevat keskipohjalaisessa kulttuurihistoriassa. Synkkyys ja raskaat koettelemukset kääntyvät nopeasti toivoksi, eikä hyvää tarkoittava ilkkurisuuskaan ole koskaan kovin kaukana. Olemme kartoittaneet maakunnan paikkakertomuksia avainsanoilla syvähenkisyys, historia, hiljaisuus, maaseutukulttuuri ja hengellisyys.

Hankkeen ehkä keskeisimmäksi haasteeksi muodostui aineiston suuri määrä, jota kertyi selvitystyön edetessä koko ajan lisää. Mitä laajemmin aineistoa etsittiin, sitä enemmän paljastui kiinnostavaa syventävää materiaalia. Tämä on johtanut päätökseen jatkaa aineiston täydentämistä kuluvan kesän 2011 aikana. Haluamme olla varmoja pohjatyön kantavuudesta jatkohankkeita ja -tutkimuksia silmällä pitäen. Huolimatta siitä, että olemme tässä ensimmäisen vaiheen tuloksia esittelevässä raportissa vasta onnistuneet raapaisemaan pintaa, toivomme, että se on kuitenkin tapahtunut ajatuksia herättävällä tavalla.

Genius loci - paikalliset pyhiinvaellusreitit Keski-Pohjanmaalla -hankkeen kartoitusvaiheeseen ovat osallistuneet ohjausryhmän jäsenet, lukuisat asiantuntijat, haastateltavat sekä kohteita koskevia tietoja antaneet henkilöt. Haluamme välittää lämpimät kiitokset vaivannäöstänne teille kaikille.

Resursseista kiitämme paikallisia Leader-toimintaryhmiä (Pirityiset ry, Rieska-Leader ry, Keskipiste-Leader ry sekä Aktion Österbotten rf.), Pohjanmaan ELY-keskuksen Kokkolan toimipistettä, Keski-Pohjanmaan liittoa, Keskipohjanmaa-Säätiötä sekä Chydenius-Instituutin kannatusyhdistystä. Erityiset kiitokset teille, jotka olette suitsineet meitä hanketoimijoita eteenpäin ja samalla uskoneet omaperäiseen ideaamme.

Kokkolassa 2.6.2011

Ilkka Luoto & Genius loci -tutkijaryhmä:

Annika Nyström, Olli Rosenqvist, Kari Ilmonen ja Aila-Leena Matthies

Sisällysluettelo

Alkusanat.....	2
Johdanto	4
Kulttuurisesti rikas Keski-Pohjanmaa	5
Hengellisyys osana historiaa	6
Hiljaisuus: hyvinvointia ja matkailua	7
Hankkeen hallinnollinen ja toiminnallinen kuvaus	8
Aineistokuvaus	10
Reitit	16
Hengellisiä reittejä	16
Luontoreittejä.....	18
Historia- ja kulttuurireittejä	19
Elämää maaseudulla	25
Uudisraivaajat	25
Maa-, metsä- ja luontaistalous	26
Tapaturmat ja ihmepelastumiset	29
Kansanhuvit	32
Kulttuuriympäristöt	33
Luonto- ja perinnemaisemat	33
Perinnetalot ja -ammatit.....	36
Muinaismuistoja	38
Luonnonmuodostelmat	38
Historialliset kulttuurikohteet	40
Rajakivet.....	45
Verityöt.....	46
Rangaistus- ja teloituspaikat	46
Henkirikokset.....	48
Sodat.....	50
Isoviha	50
Suomen sota.....	54
Krimin sota	55
Sisällissota	56
Hengellisyys	57
Uskonnolliset liikkeet	57
Kirkot ja pappilat	59
Muinaishautausmaat	62
Merkkihenkilöt	64
Poliitikot ja vaikuttajat.....	64
Kyläoriginellit, parantajat ja noidat	68
Merellisyys	71
Laivanrakennus.....	71
Haaksirikot ja hylt.....	73
Legendat	75
Aarteet ja upotetut kirkonkellot	75
Hiisitarinat	77
Kummitustarinat	79
Peräänantamaton ja mystinen Keski-Pohjanmaa.....	81
Esitukset jatkotoimenpiteiksi.....	83
Tietokanta.....	83
Tiekirkot ja seurakunnat	85
Lopuksi.....	86
Lähteet.....	87

Johdanto

Tämän loppuraportin tarkoituksena on kuvata Genius loci -hankkeen ensimmäisen vaiheen eli niin kutsutun kartoitusvaiheen tuloksia. Raportin tärkeimpänä tehtävänä on raportin lopussa esitettävä toimenpide-ehdotus koskien Genius loci -jatkohanketta. Hanke on pyrkinyt omalta osaltaan tuomaan apua maakunnassa sijaitsevien henkistyneiden kohteiden kohottamiseksi laajempaan tietoisuuteen ja siten myös osaksi Keski-Pohjanmaan imagoa mielenkiintoisena ja houkuttelevana asuinpaikkana ja vierailukohteena. Työn perimmäisenä tarkoituksena on ollut rakentaa pohjaa, joka tuottaa eväitä paikalliseen hyvinvointiin.

Määrätyt toimijat ovat hyvinkin kiinnostuneita henkistyneitä paikkoja koskevasta hankkeesta, kun taas toiset aihe jättää totaalisen kylmäksi. Yleisesti ottaen kiinnostus on ollut riittävän suurta hankkeen onnistuneen toteuttamisen kannalta. Yhtenä vaikuttavana tekijänä kaksijakoiseen suhtautumiseen on ollut tapa, jolla olemme tiedottaneet hankkeesta. On ollut haastavaa kertoa yksiselitteisesti, millaisista paikoista ja kertomuksista olemme kiinnostuneita.

Pyhiinvaellus-termin mainitseminen johtaa helposti uskonnolliseen tulkintaan, vaikka hankkeessa on ollut kysymys laajemmin näyttäytyvästä syvähenkisydestä. Toisaalta olisi ehkä pitänyt alleviivata kokonaisnäkemystä, jota hankkeessa on määrätietoisesti rakennettu. Ehkä jossakin määrin on jäänyt epäselväksi myös kartoituksen keskeinen tavoite: tarkan maantieteellisen sijainnin yhdistäminen johonkin kertomus-, historia- tai kulttuurikohteeseen. Tarve on todellinen, sillä aineistoa analysoitaessa törmättiin kohteisiin, joista mielellään kyllä välitetään tietoa, mutta joiden osoitetta tai sijaintia ei muisteta kertoa.

Paikallisella tasolla on huikea määrä valmiiksi kerättyä kotiseututietoa ja -historiaa. Alueen historioitsijat, arkeologit sekä kotiseutuaktiivit ovat tehneet kiitettävää ja syväluotaavaa työtä. Monia kohteista on tutkittu seikkaperäisesti ja niistä on kirjoitettu artikkeleja ja kirjoja. Samanlaiseen syvyyteen ei tässä yhteydessä ole pyritty eikä liioin kyetty, vaan kartoitusta on rakennettu kokonaiskuvan ehdoilla, koska sellainen on aivan ilmeisesti puuttunut. Huomionarvoista on myös, että vastaavanlaisia paikalliseen kulttuuriin keskittyviä hankkeita on toteutettu Keski-Pohjanmaalla aikaisemminkin. Esimerkiksi Kotiseudun muisti-, Aikamatka-, Kulttuuripolku-, Atrain-, Virma- ja Plakaati-hankkeissa on esitelty alueen arkeologisia, historiallisia ja luontokohteita.

Kartoitusvaiheen tuloksia voidaan käyttää suoraan toisen vaiheen toteuttamisen työkaluna. Raportissa esitellään kertomuksellisesti rikastuneita paikalliskohteita sekä jo olemassa olevia valmiita reittejä. Kartoitusvaiheessa on selvitetty myös jatkohankkeessa käytettävän teknologian taso ja muodot riittävässä määrin. Tavoitteena on, että siirtymä ensimmäisestä vaiheesta varsinaiseen toteutukseen tapahtuu joustavasti ilman katkosta.

Kartoituksessa syntyvä tutkimuksellinen ja tiedollinen osaamis pääoma on sellaisenaan käytökelpoinen myös muuhun alueen matkailua edistävään toimintaan. Hankkeessa pyrittiin innostamaan alueen toimijoita. Samalla on rakennettu kokonaiskuvaa Keski-Pohjanmaan alueen laajasta ja rikkaasta kulttuuriperinnöstä sekä maaseutukulttuurista. Hankeen tuotannollisena tavoitteena on ollut edellytyksien luominen niin kutsuttua lähimatkailua silmällä pitäen. Niin paikalliset asukkaat kuin kauempaakin saapuvat vaihtoehtomatkaajat ovat kiinnostuneita historiasta, kulttuurista sekä omaehtoisesta luonto- ja kulttuuriympäristöihin sijoittuvasta liikunnallisesta toiminnasta.

Kulttuurisesti rikas Keski-Pohjanmaa

Maalla on muisti, joka lukittuu aina jossakin määrin fyysisen sijainnin tekemuotoihin. Satoja ja jopa tuhansia vuosia vanhat jäljet kertovat tai vähintään antavat vihjeitä ihmisen toiminnasta, arvoista ja ajattelutavoista. Historia on toisinaan hämmentävää, koska kulttuurinen muisti on varsin lyhyt. Vanhat tapahtumat saavat äänen niitä tutkivien ihmisten näkemyksistä, jotka asetetaan kulloisestakin ajasta käsin. Siksi historia antaa tilaa myös mielikuvitukselle ja tulkintoille. Paikallista kulttuuria ja historiaa rikastavat erilaiset seipitteet, legendat ja kertomukset. Ne eivät kuitenkaan ole vain kertomuksia, vaan ne selittävät kulloinkin vallinneita uskomuksia ja arvoilmastoa. Jo yksin se, mitkä kertomukset ovat jääneet elämään, kertoo paljon paikallisyhteisöjen kulttuurisesta dynamiikasta tai psykohistoriallisista ulottuvuuksista.

Kulttuuriin liittyneet arkiset tavat ja uskomukset muuttavat muotoaan yllättävänkin nopeasti. Jotkin asiat luutuvat myyteiksi, toiset sankariteoiksi, kun taas on sellaisiakin asioita, jotka halutaan edelleen vaieta niiden tuottaman sukupolvien yli ulottuvan häpeän tai ahdistuksen vuoksi. Näitä kaikkia olemme kohdanneet myös tässä kartoitusvaiheen selvityksessä.

Liian usein tilanne on se, että maaseutumaiset vierailu- ja kulttuurikohteet ovat irrallisia saarekkeita, jotka eivät kiinnity laajempiin temaattisiin kokonaisuuksiin. Näin asian ei tarvitse olla. Tämän kartoituksen myötä paljastuva mystinen Keski-Pohjanmaa tarjoaa laajemman kulttuurihistoriallisen kokonaisuuden, mikäli tällaisen kehittämiseen löytyy yhteistä tahtotilaa ja tarvetta. Ainakin aineiston valossa kartoitusalue näyttäytyy mielenkiintoisena ja rikkaana ympäristönä, jolla on paljon näytettävää ja kerrottavaa. Kulttuurihistoriaa näyttävien ja esittävien kohteiden kautta menneiden sukupolvien ponnistukset ja uhraukset nähdään terävämässä valossa ja nykyhetkeen niveltävinä.

Paikalliset asukkaat saattavat ajatella, että kotiseutuhistorian jakaminen aiheuttaa epätoivottuja lieveilmiöitä – osin aivan aiheellisesti. Pelkona voi olla, että oma rauha menetetään vierailijoiden tullessa kylälle. Samalla saatetaan pelätä viranomaisten toimenpidekieltoja ja suojelutoimenpiteitä. Epäluuloisuus näyttäytyy hienovaraisesti myös siten, että suvun tai yhteisön tiedossa olevista kertomuksista vaietaan tietoisesti, jotta ne eivät herättäisi turhaan ulkopuolisten mielenkiintoa. Pääasiassa järjestämäämme aineistonkeruuseen suhtauduttiin myönteisesti.

Yhä edelleen kohtaa pohdintoja, joiden mukaan oma kulttuuri olisi jotenkin vähäpätöistä tai että se ei välttämättä kiinnostaisi paikkakunnan ulkopuolisia ihmisiä. Tämä käsitys on syytä murtaa. Yhtäältä kysymys on siitä, että monet kertomuskohteista eivät ole olleet kovin hyvin tiedossa edes lähialueen asukkaiden keskuudessa. Vallitsevassa tilanteessa oma kulttuuri ei välttämättä ole voimauttanut ja nostattanut riittävästi positiivista ylpeyden tuntua. Toisaalta ei välttämättä ole oivallettu, että useimmat vierailijat ja matkailijat ovat kiinnostuneita paikallisista erityispiirteistä ja kertomuksista. Ihmisillä on luontainen uteliaisuus paikkoja ja niiden asuttamia yhteisöjä kohtaan. Syvempi paikallisuuden taju syntyy asumalla tai vierailemalla paikassa, joka liittyy yksilön omaelämällisen kokemuksen jaetusti sitä käyttävien kertomuksiin.

Hengellisyys osana historiaa

Kulttuurissamme on totuttu ajattelemaan, että hengellisyys on yksityistä. Uskonto on kuitenkin ollut hyvin keskeisessä roolissa yhteiskunnan kehityksessä. On aivan ilmeistä, että pappien merkitys vallankäyttäjinä ja yhteisöjen paimenina on ollut hyvin merkittävä sydänkeskijalta lähtien. Hengellisyys on ollut keskeisessä roolissa yksityisen ja yhteisen yhteensovittamisessa, esimerkiksi siinä, kuinka kohdataan erilaisia asioita ja ilmiöitä ja kuinka niihin reagoidaan. Häät, hautajaiset, ristiäiset sekä säännölliset jumalanpalvelukset ovat rytmittäneet yhteisöjen elämää. Papiston asenteet paheisiin, kuten juopotteluun ja laiskotteluun määrittelivät yhteisömoraalia. Käytännössä seurakunnat hoitivat kuntien moninaisia tehtäviä ennen kunnallishallinnon perustamista vuonna 1867. Tämä perinne näkyy yhä suomalaisen yhteiskunnan päivittäisessä elämässä ja arvomaailmassa.

Hengellisyyden suhteen aineistomme sisältää kipupisteitä. On selvää, että pakanallisuus, noituus ja kansanuskomukset eivät ole virallisen kirkon tunnustamia hengellisyyden harjoittamisen muotoja. Ne ovat kuitenkin olleet katolilaisuutta edeltäviä ja jossakin määrin uskonpuhdistusta edeltäviä tapoja jäsentää ja arvottaa ympäristöä ja yhteiskuntaa. Tarkasteltaessa keskipohjalaista kulttuurihistoriaa ja alueen myyttistä omaleimaisuutta kokonaisvaltaisesti, hengellisyyteen kannattaa sisällyttää sekä kirkon vaalima että kansanuskomuksiin liittyvä henkisyys.

Mikä tahansa kansakunta tai yhteisö, joka esittäytyy vain ihanteellisessa valossa, etupenkin ylisuorittajana, vaikuttaa valjulta ja epäuskottavalta. Yksisilmäinen ortodoksia – vailla kyläoriginelleja, kapinamielisiä, sorrettuja, vääryydentekijöitä – johtaa idealisoituun tai jopa romantisoituun historiankirjoitukseen. Kertomukset kumpuavat ristiriidoista ja jännitteistä. Kiinnostavat kertomukset eivät ole sievisteleviä menestystarinoita, vaan heterodoksiasta ponnistavia, rosoisia ja ihmisen muotoisia kertomusryppäitä. Ihmisen toiminnassa on aina mukana monenlaisia aineksia, jotka kohtaavat toisensa erilaisissa tulkintayhteyksissä. Kertomusten

taika asettaa Keski-Pohjanmaalle haasteen: ovatko alueen asukkaat valmiita antautumaan kertomusten vietäväksi.

Tätä taustaa vasten alkuperäinen idea keskipohjalaisista pyhiinvaellusreiteistä on säilynyt jotakuinkin ennallaan. Pyhiinvaelluksen laajemmassa merkityksessä kysymys on omien juurien ja historian tunnistamisesta osana nykyisyyttä. Syvempi tietoisuus kotipaikkakunnan historiasta ja paikallisista kertomuksista muodostaa perustan itseymmärrykselle, joka puolestaan asettuu suhteeseen edeltävien sukupolvien työn ja elämän kanssa. Viime kädessä niin henkinen kuin hengellinenkin pyhiinvaellus tarkoittaa matkaa, joka tehdään yksilön pään sisällä.

Pyhiinvaelluksen ulkoiset merkit, kuten vaeltaminen ja vierailu tietynlaisissa kohteissa eivät yksin täytä hiljentymisen ja oivaltamisen vaadetta. Pelkät anekdootit ja tarinalliset fragmentit eivät sinänsä kovin paljon laajenna syvähenkisissä paikoissa vierailevien mieltä. Kokonaisvaltaisessa kokemuksessa yksilö kohtaa historiallisen yhteisöllisyyden virittyneessä mielentilassa. Tällainen mielentila on rauhoittunut ja oivalluksille avoin. Aidoimmillaan hiljentymisen kertomuksien äärelle rakentaa uudenlaista kokonaiskuvaa – ja samalla myös minäkuvaa – johon kiireistä elämää suorittava nykyihminen onnistuu sovittamaan itsensä. Yhteys paikkaan, yhteisöön ja historiaan tuottaa identiteettirakenteita kannattelevia säikeitä, jotka tekevät olemassaolosta merkityksellisen, tarkoituksellisen ja mielekkään.

Hiljaisuus: hyvinvointia ja matkailua

Länsimaisessa arkisessa kanssakäymisessä hiljaisuus ja vaikeneminen tulkitaan usein negatiiviseksi piirteeksi. Jälkimodernin työkuulttuurin hyveet edellyttävätkin sosiaalista aktiivisuutta ja taukoamatonta kommunikaatiota. Viime vuosina kiireiselle ja hypersosiaaliselle elämäntavalle on kasvavassa määrin esitetty tasapainottavia vaihtoehtoja. Hektisen työelämän ja nopeaa tarpeen tyydytystä tarjoavan kuluttajalähtöisen elämäntavan tilalle on yhä useammin ehdotettu syvempää kokemuserustaa. Ihmiset ovat kiinnostuneita meditaatiosta, pyhiinvaelluksista ja henkilökohtaisen ”hiljaisen” tilan löytämisestä.

Suppeassa merkityksessä hiljaisuudella tarkoitetaan äänettömyyttä ja meluttomuutta. Laajemmassa humanistisessa katsannossa hiljaisuus asettuu mahdollisuudeksi kuunnella sisintään ja rauhoittua arkielämän pyörteistä vapaalle vyöhykkeelle. Suomalainen maaseutu tarjoaa mahdollisuuksia hiljentymiselle niin suppeassa kuin laajassakin merkityksessä. Maaseudulla on tilaa, luontoa, meluttomuutta ja fyysisiä resursseja erilaisille aktiviteeteille mutta myös maaseutukulttuuria, henkistyneitä kohteita ja paikallista historiaa. Hiljaisuudeksi voidaan laajassa katsannossa ymmärtää myös ylitsepursuavasta visuaalisuudesta ja kaupallisista ärsykeistä vapaat paikat, joissa mediavirta ei kuljeta kokijaa.

Perinteisesti hiljaisuuden käsite on liitetty suoranaisesti retriitteihin ja pyhiinvaelluksiin. Tässä kartoitushankkeessa hiljaisuuden käsitettä avataan henkisyyden, sisäisen kasvun, luovuu-

den, luonnon ja muun elämyksellisen toiminnan lähtökohdista käsin. Lähtökohtana on, että hiljaisuustarjonta synnyttää hyvinvointivaikutuksia. Ennen kaikkea kysymys on maaseutu- maisten rauhoittumisen saarekkeiden sekä hiljaisuustarjontojen käsitteellistämisestä ja viime kädessä jopa tuotteistamisesta. Ensisijaisesti hiljaisuusmatkailu on ”lähimatkailua”, joka luo perustaa paikalliselle hyvinvoinnille ja osallistumiselle. Se perustuu ekologiseen sekä sosiaalisen ympäristön huomioivaan ajattelutapaan. Maaseudun kehittäjiä keskuudessa on viime aikoina puhuttu ekologisesta ja kulttuurisesta kestäväydestä, hyvinvointimatkailusta sekä vihreän hoivan (*green care*) palvelutarjonnasta. On todennäköistä, että lähitulevaisuudessa hiljaisuustarjonnat kasvattavat merkitystään suomalaisen maaseudun vetovoimatekijänä.

Hankkeen hallinnollinen ja toiminnallinen kuvaus

Hanketyötä on tehty Jyväskylän yliopiston, Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksen yhteiskuntatieteiden yksikössä monitieteisen projektitiimin voimin. Tiimin jäseniä ovat tutkija Ilkka Luodon lisäksi tutkimusharjoittelija Annika Nyström, dosentti Olli Rosenqvist, professori Kari Ilmonen ja professori Aila-Leena Matthies. Hankkeen toteutus on edennyt suunnitelmallisesti, vaikkakin alkuperäisestä aikataulusta jäljessä. Alla hankkeen aikataulu päätyövaiheineen:

- tammi–helmikuu 2010, aineistonkeruusuunnitelma, taustaselvitykset
- maaliskuu–huhtikuu, tiedotustilaisuus, aluetilaisuudet:
Kruunupyy, Lestijärvi, Kannus ja Haapajärvi
- kesä–heinäkuu, materiaalin kartoitus jatkuu, tutkimushaastattelut
- elo–lokakuu, verkostoitumista ja aineiston tarkastelua
- marraskuu, teknologiavaihtoehtojen kartoitus, paikkatietokantaselvitys
- joulukuu, hankkeen toisen vaiheen suunnittelua, aineiston tarkastelua
- tammi–maaliskuu 2011, aineistoanalyysi ja täydentävää aineistonkeruuta
- huhti–toukokuu, loppuraportin kirjoitustyö ja seminaarin järjestäminen

Hankkeen aloitusta valmisteltiin pitkään (2008–2010). Valmistelutyötä tehtiin muiden tutkimusprojektien lomassa ja samalla perehdyttiin vastaaviin hankkeisiin sekä aihetta sivuaviin kirjoituksiin ja tutkimusraportteihin. Maaliskuussa 2010 käynnistyneen kartoitusvaiheen yleisenä päämääränä on ollut tutkimusaluetta eli laajaa historiallista Keski-Pohjanmaata koskevan aineiston keruu ja sen käsitteellinen haltuunotto niiltä osin kuin sen katsottiin olevan mahdollista.

Rahoitusta anottiin neljän toimintaryhmän alueelta: Pirityiset ry, Rieska-Leader ry, Keskipiste-Leader ry sekä Aktion Österbotten rf. Hakemus jätettiin sisälle Pirityiset ry:lle 06.05.2009. Päätös myönteisestä rahoituksesta saatiin Pohjanmaan työ- ja elinkeinokeskukselta 08.12.2009. Varsinaisesti Genius loci -hankkeen kartoitusvaihe käynnistyi siis vuoden 2010 maaliskuussa.

Kysymyksessä on ollut laajan yhteistyön verkostohanke ja sellaisena sitä tullaan jatkamaan, mikäli jatkotoimenpiteille saadaan rahoitus. Hankkeen ympärillä on monia toimijoita, jotka voivat omalla toiminnallaan vaikuttaa hankkeen onnistumiseen. Tällaisia toimijoita ovat Leader-ryhmät, seurakunnat, kotiseutuyhdistykset, kyläyhdistykset, yrittäjäyhdistykset, matkailuryitykset, kuntien kulttuuri-, matkailu- ja elinkeinovastaavat, erilaiset kehittäjäorganisaatiot sekä muut aihetta lähellä olevat yhdistykset. Hankkeen erityisenä vahvuutena on, että se yhdistää paikallisia ja alueellisia voimavaroja yli sektorirajojen.

Hanketta on esitelty lukuisissa eri yhteyksissä kuten Kannuksen metsäpäivillä ja Keski-Pohjanmaan liiton kotiseutuyhdistysten tapaamisessa sekä muissa tutkimustiimimme toimintaa esittelevissä kansallisissa ja kansainvälisissä tilaisuuksissa. Hanketta on esitelty muun muassa Helsingissä järjestetyssä pohjoismaisessa tiekirkkoseminaarissa 18.8.2010, kansallisessa maaseutututkijatapaamisessa Karstulassa 26.8.2010, SITRA:n hiljaisuustyöryhmälle Helsingissä 1.9.2010 ja 26.5.2011 sekä Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan yhteisillä kyläpäivillä Pudasjärvellä 25.9.2010. Median kautta hanke on tullut melko hyvin laajempaan tietoisuuteen. Hanke on ollut esillä noin 10 lehtijutussa ja kahdessa radio-ohjelmassa.

Hankkeen aikana on verkostoiduttu myös kansallisella ja kansainvälisellä tasolla. Kartoitustyö sai lisää tukevuutta maa- ja metsätalousministeriön YTR:n rahoituksella. Vuodelle 2010 myönnettyllä resurssilla selvitettiin aineistonkeruuseen liittyviä haasteita. Samalla pohdittiin rekisterien, paikkatietojärjestelmien ja kulttuurisen tiedon yhteensovittamista.

”Syvähenkiset paikat vaihtoehtomatkaailun kohteiksi – kartoitusprosessin analyysi” -hankkeen tavoitteena oli valtakunnallisesta näkökulmasta kuvata, dokumentoida ja analysoida Genius loci -kartoituksen toteutusprosessia opiksi muille maaseutumatkailun kehittämiseen pyrkiville kehittämishankkeille. Hankkeessa pyrittiin kuvaamaan, miten Genius loci -kartoituksessa aineistoa kerätään ja käytetään, millaisia johtopäätöksiä aineiston perusteella voidaan tehdä sekä arvioitiin sitä, millaisia mahdollisuuksia käytetyt aineiston keruun, tallentamisen ja esittämisen tavat antavat maaseudun kehittämiselle yleisemminkin (ks. Rosenqvist 2011).

Genius loci -hankkeessa aloitettiin yhteistyö myös Turun yliopiston, Porin yliopistokeskuksen koordinoiman Pohjanlahden matkailutie -hankkeen kanssa. Solmitun alihankintasopimuksen mukaan tarkoituksena on selvittää, miltä osin löytämämme kohteet soveltuvat matkailutiehankkeeseen. Työ käsittelee Keski-Pohjanmaan alueen tarinallisia, historiallisia ja kansanperinnekohteita, jotka sopivat omatoimiseen hyvinvointi- ja hiljaisuusmatkailuun. Pohjanlahden rantatien matkailuhanketta koskevassa työssä osoitetaan väliltä Kruunupyy–Kalajoki ja siitä merelle ja sisämaahan päin kohteita, jotka sijaitsevat lähellä historiallisen rantatien linjauksia tai ovat muutoin helposti saavutettavissa tieltä käsin. Raportissa listataan myös tien varrella olevat matkailupalveluja tarjoavat yritykset. Selvityksessä tullaan kuvaamaan yleisesti Keski-Pohjanmaan mahdollisuudet toimia osana Pohjanlahden rantatien kehittämistoimenpi-

teitä. Samalla otetaan kantaa Genius loci -hankkeen yhteydessä esiin nousevien temaattisten osuuksien liittämistä osaksi rantatietä. Selvitys valmistuu kesän 2011 aikana.

Syksyllä 2010 aloitettiin yhteistyö laajan yhteenliittymän kanssa (Oulun yliopisto, Lapin yliopisto, Aalto-yliopisto ja Triangel-keskus), joka keskusteli ja ideoi Silentium Rurale – hiljaisuudesta, hyvinvointia, elinvoimaa ja liiketoimintaa -hanketta. Tämä yhteistyö jatkuu edelleen tätä kirjoitettaessa 2011 keväällä. Maa- ja metsätalousministeriö on osoittanut tähän myös erillisen rahoituksen Kokkolan yliopistokeskus Chydeniukselle. Kyseinen yhteenliittymä toimii kansallisella tasolla ja on yhteistyössä Sitran Maamerkit -ohjelman (2010–2014) kanssa. Sitran ohjelma on saanut nimensä maaseudun merkityksistä ja siinä etsitään uudistavia ja poikkisektoraalisia näkökulmia siihen, millainen rooli maaseudulla voi olla tulevaisuudessa etenkin hyvinvoinnin ja kestävä kehityksen suhteen tehtävissä ratkaisuisissa.

Aineistokuvaus

Kenttätöitä ja aineistonkeruun suunnittelua ei ole ohjannut teoreettinen viitekehys tai puhtaasti tutkimuksellinen intressi. Lähtökohta on ollut siis enemmän käytännöllinen kuin tutkimuksellinen. Kaikesta huolimatta aineistokokonaisuus muodostaa siinä määrin mielenkiintoisen perustan, että sitä voidaan myöhemmin hyödyntää myös tutkimuksellisesti. Maaliskuussa 2010 pidettiin hanketta koskeva tiedotustilaisuus ja myöhemmin huhtikuussa järjestettiin neljä aluetilaisuutta Lestijärvellä (0 osallistujaa), Kruunupyysässä (14 osallistujaa), Kannuksessa (16 osallistujaa) ja Haapajärvellä (2 osallistujaa). Alueellisesti tarkasteltuna tiedotustilaisuuksiin osallistuminen on ollut siis hyvinkin vaihtelevaa.

Huhtikuussa 2010 internetiin laitettiin lomake, jonka kautta saattoi ilmoittaa syvähenkisiä paikkoja tutkijoille. Lomakkeen kautta saatiin 60 kohdeilmoitusta. Asiasta tiedotettiin laajasti niin median kuin yliopistokeskuksen omien tiedotuskanavien kautta. Lomakkeen kautta saimme myös arvokasta tietoa koskien sopivia haastateltavia.

Aineiston kartoitustyö toteutettiin pääosin kesällä 2010 tutkimusharjoittelija Annika Nyströmin tekemien tutkimushaastattelujen muodossa. Kesän aikana varsinaisia teemahaastatteluja tehtiin 29 kappaletta sisältäen 42 haastateltavaa. Haastattelumenetelmänä oli niin kutsuttu avoin haastattelu, missä haastattelukysymykset eivät ole etukäteen tarkasti määriteltyjä. Haastattelija rajaa keskustelun aikana asiat ja ilmiöt, joista on tarkoitus puhua. Keskustelua syvennetään lisäkysymyksillä tilannekohtaisesti. Tässä tapauksessa keskustelut pyrittiin rajaamaan historiallisiin, kulttuurisiin ja kertomuksellisesti rikastuneisiin paikkoihin. Haastattelutilanteet pyrittiin järjestämään joustavasti haastateltavien ehdoilla.

”Haastattelupaikat vaihtelivat kodeista työpaikkoihin ja kotiseututaloihin, ja osan kanssa keskustelu käytiin kohteissa käynnin lomassa. Haastattelupaikat ja -tilanteet myötäilivät mielestäni onnistuneesti haastateltavien persoonaa, millä tarkoitan sitä, että esimerkiksi automatkalla tehdyt haastattelut tuntuivat aina luontevalta vaihtoehdolta ja toisaalta kotona tehdyt haastattelut sopivat rauhallisuudessaan eh-

kä paremmin juuri heille, joiden kanssa kotona oltiin. Nauhoitin kaikki haastattelut kahta lukuun ottamatta. Toisessa haastattelussa arvelin nauhurin käytön haittaavan haastateltavaa ja en täten edes ehdottanut nauhurin käyttöä. Toisessa taas jätin haastattelun nauhoittamatta haastateltavan pyynnöstä, mutta sain tosin ottaa nauhalle tarinan kohteessa käydessämme.” (Nyström 2010: 5.)

Paikkakertomuksia sisältävän tietokannan pääasiallisina lähteinä ovat litteroidut haastattelut sekä haastattelujen yhteydessä saatu lisämateriaali (kartat, lehtileikekopiot, artikkelit). Kohteita siirrettiin suoraan tietokantaan myös yliopistokeskuksen internet-sivuilla olevan lomakkeen kautta. Materiaalia on täydennetty kirjallisuus- ja internet-lähteillä. Samalla perehdyttiin kotiseutukirjallisuuteen sekä muuhun hankkeen sisältöjä tukevaan vinkkiaineistoon. Kenttätöön ohessa kohteisiin tutustuttiin myös henkilökohtaisesti.

”Kohteissa käynnit monipuolistivat kenttätöitä ja ymmärrystäni keskustelun kohteena olevista paikoista. Ne antoivat minulle myös paremman kuvan siitä, minkälaisista paikoista saattaa olla kyse, kun kerrotaan esimerkiksi uhrilähteestä, kuppikivestä tai paikasta, josta on löydetty eksyneet kuolleet lapset. Pääsin tutustumaan syvähenkisinä pidettyihin luonto- ja kulttuurikohteisiin 8 haastattelussa (Lestijärvellä, Perhossa, Kokkolassa, Kruunupyysä, Vetelissä, Toholammilla, Himangalla sekä Sievissä), ja pidin näitä ”kiertoajeluja” erittäin mielenkiintoisina. Kohteiden lisäksi minulle esiteltiin haastattelupaikkoja: Ylivieskassa Jaakolan talo ja körttimuseo, Öjassa kotiseututalo, Haapajärvellä presidentti K. J. Ståhlbergin lapsuudenkotimuseo, Toholammilla Pajamäen perinnekeskus ja Kaustisella kansantaitteenkeskus. Kävin myös tutustumassa omalla ajallani Kruunupyyn Torgaren pappilaan ja osittain työajalla kävin katsomassa Kruunupyyn Korholmenissa esitetyn näytelmän *De fattigas rikedom*.” (Nyström 2010: 4–6.)

Aineistokeruun tuloksena käytössä on Excel-tietokanta, joka sisältää 344 kertomuskohdetta. Ne voidaan liittää johonkin tiettyyn paikkaan 21 kuntaa sisältävällä kartoitusalueella. Haastattelut on litteroitu Word-tiedostoihin ja osasta kohteista on myös valokuvia. Litteroitu aineisto sisältää vielä noin 15 rekisteröimätöntä kohdetta, joiden kohdalla tehdään lisäselvityksiä.

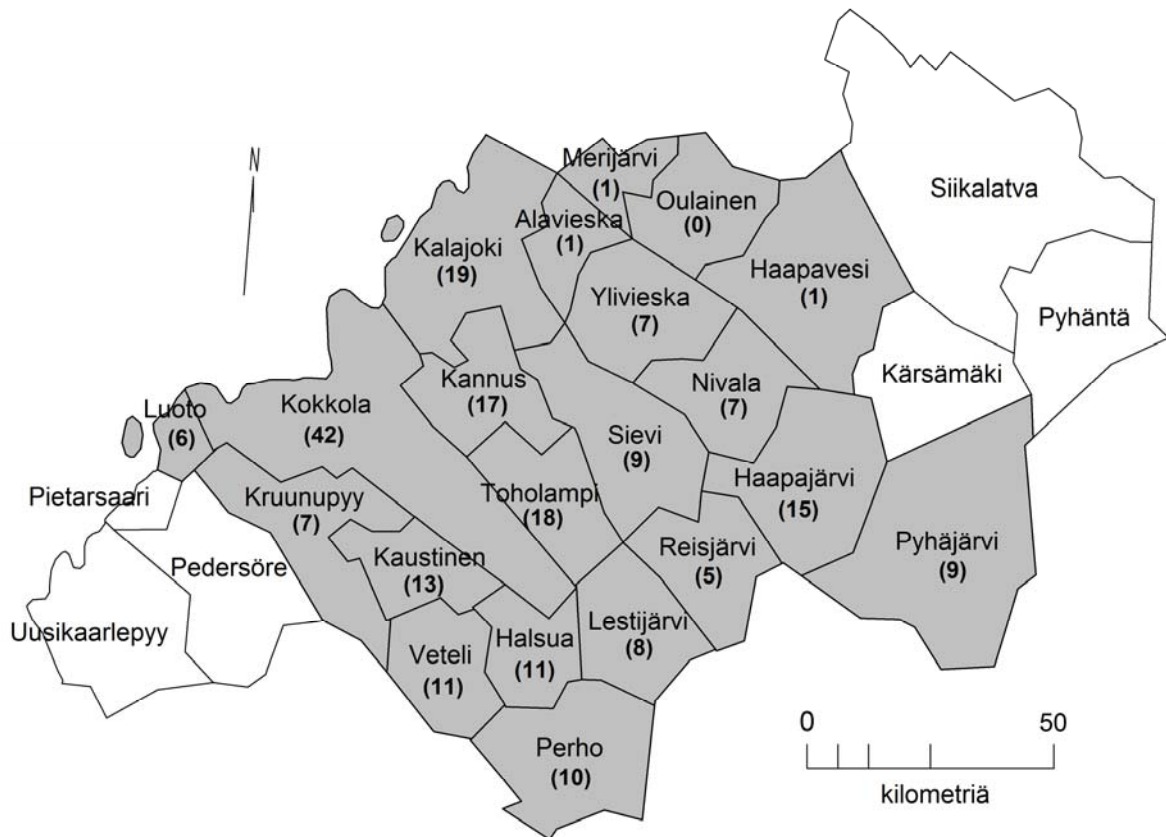
Excel-tietokanta sisältää myös 312 niin kutsuttua toimipistettä yhteystietoineen, joilla voidaan katsoa olevan yhteys hankkeen toimintaan. Tietokanta sisältää muun muassa kotiseutuyhdistyksiä, matkailuyrityksiä sekä oppilaitoksia. Samassa yhteydessä luotiin tietokanta henkilöistä yhteystietoineen. Excel-tietokanta sisältää 552 henkilöä, jotka voidaan liittää ilmoitettuihin kohteisiin ja toimipaikkoihin joko suoraan tai välillisesti. Tietokannan avulla voidaan siis yhdistää tietty henkilö tiettyihin tarinallisiin kohdenumeroihin tai hankkeen kannalta hyödylliseen toimipaikkaan. Tämä mahdollistaa jatkossa vaivattoman yhteydenoton tarkentavia tietoja haettaessa.

Monet hankkeen puitteissa kerätyt kohdetiedot löytyvät alueellisista ja valtakunnallisista julkisista rekistereistä. Näitä käytettiin tietojen tarkistamiseen sekä täydentämiseen joiltakin osin. Tällaisia internetin kautta käytettäviä rekisterejä ovat Suomen ympäristökeskuksen OI-VA-palvelu, Museoviraston ylläpitämä Kulttuuriympäristön rekisteriportaali ja RKY-palvelu sekä alueellisen hanketyön tuloksena syntynyt kirjastojen Virma-palvelu. Lisätietoja etsittäessä saatettiin huomata, että tunnetuimmilla kohteilla on omat internet-sivut tai tietoa on muu-

toinkin löydettävissä useasta eri internet-lähteestä, kuten kuntien, kotiseutuyhdistysten ja kylien omista sivustoista.

Tämän raportin aineistokuvauksessa eivät ole mukana kaikki kohteet. Raporttiin valittiin sellaisia kohteita, jotka kuvaavat tyypillisiä paikkakertomuksia historiallisen Keski-Pohjanmaan alueella. Joitakin kohteita tiputettiin pois; etenkin, jos hyvin samankaltaisina toistuvia kohteita oli lukuisia. Erityisen paljon meille ilmoitettiin muinaismuistoja ja arkeologisia kohteita. Tähän on vaikuttanut osaltaan Hans-Peter Schulzin alueella tekemä pioneerityö ja sitä tukeneet hankkeet. Osassa kohteissa tiedot ovat olleet puutteellisia. Nämä jätettiin suosiolla odottamaan lisäselvityksiä. Tämän raportin kohdekuvaukset eivät suinkaan ole täydellisiä, vaan ne ovat edustamassa keskipohjalaisten paikkakertomusten teemoja ja siitä rakentuvaa kokonaiskuvaa. On myös kohteita, jotka ovat saaneet uutta lisäarvoa haastateltavien omakohtaisten kertomusten kautta.

Kartoitusaineistosta poimitut ja tähän raporttiin valitut kohteet jakautuivat kunnittain seuraavasti: Kokkola (42), Kalajoki (19), Toholampi (18), Kannus (17), Haapajärvi (15), Kaustinen (13), Halsua (11), Veteli (11), Perho (10), Pyhäjärvi (9), Sievi (9), Lestijärvi (8), Kruunupyö (7), Nivala (7), Ylivieska (7), Luoto (6), Reisjärvi (5), Alavieska (1), Haapavesi (1), Merijärvi (1) ja Oulainen (0). Maantieteellistä jakaumaa tarkasteltaessa on syytä huomioida, että vuoden 2009 kuntaliitoksen myötä Kokkolaan lukeutuvat maaseutualueet entisten Kälviän, Lohtajan ja Ullavan kuntien alueelta. Samoin Kalajoen ja Himangan vuoden 2010 kuntaliitoksessa Kalajoen alle lukeutuvat entisen Himangan alueella sijaitsevat paikkakertomukset (ks. kartta 1).

Kartta 1. Genius loci -hankkeen kartoituksen kohdealue sekä raporttiin sisällytettyjen paikkakertomusten lukumäärät kunnittain. (Rosenqvist 2011: 73).

Aineisto on teemoitettu kymmeneen pääkategoriaan: 1) reitit, 2) elämää maaseudulla, 3) kulttuuriympäristöt, 4) muinaismuistoja, 5) verityöt, 6) sodat, 7) hengellisyys, 8) merkkihenkilöt, 9) merellisyys ja 10) legendat. Teemojen valintaan on vaikuttanut yhtäältä syvähenkisyysvaatimus, toisaalta aineistosta nousevat luonnolliset kategoriat. Syvähenkisyys voi siis pitää sisällään hyvin monenlaisia teemoja, kuten kotiseutuhistoriaa, alueen asukkaiden kannalta merkittäviä tapahtumia ja henkilöitä, talonpoikaisuutta, hengellisyyttä sekä legendaperinnettä.

On ollut ilahduttavaa myös huomata, että valmiita polkuja ja reittejä on paljon. Myös suunnitella olevia reittejä tai valmiiksi ideoituja reittejä on tutkimusalueella lukuisia. Nyt käsillä olevaan raporttiin on siis valikoitu yhteensä 180 paikkakertomusta ja 37 reittiä. Ne jakautuvat alla lueteltujen kymmenen temaattisen kokonaisuuden alle ja edelleen 28 alakategoriaan.

- **Reitit (yht. 37)**
- Hengellisiä reittejä (11)
- Luontoreittejä (3)
- Historia- ja kulttuurireittejä (23)

- **Elämää maaseudulla (yht. 26)**
 - Uudisraivaajat (6)
 - Maa-, metsä- ja luontaistalous (11)
 - Tapaturmat ja ihmepelastumiset (5)
 - Kansanhuvit (4)
- **Kulttuuriympäristöt (yht. 17)**
 - Luonto- ja perinnemaisemat (11)
 - Perinnetalot ja -ammatit (6)
- **Muinaismuistoja (yht. 32)**
 - Luonnonmuodostelmat (8)
 - Historialliset kulttuurikohteet (21)
 - Rajakivet (3)
- **Verityöt (yht. 10)**
 - Rangaistus- ja teloituspaikat (6)
 - Henkirikokset (4)
- **Sodat (yht. 26)**
 - Isoviha (14)
 - Suomen sota (8)
 - Krimin sota (1)
 - Sisällissota (3)
- **Hengellisyys (yht. 20)**
 - Uskonnolliset liikkeet (4)
 - Kirkot ja pappilat (11)
 - Muinaishautausmaat (5)
- **Merkkihenkilöt (yht. 19)**
 - Poliitikot ja vaikuttajat (12)
 - Kyläoriginellit, parantajat ja noidat (7)
- **Merellisyys (yht. 13)**
 - Laivanrakennus (8)
 - Haaksirikot ja hylt (5)

- **Legendat (yht. 17)**
- Aarteet ja upotetut kirkonkellot (6)
- Hiisitarinat (6)
- Kummitustarinat (5)

Jokaisella paikkakertomuksella on otsikko, kuvaava osio sekä sijaintitiedot. Otsikon ensimmäinen numero on kohteen tunnistenumero, jolla se voidaan hakea tietokannasta. Otsikon perässä on sululla erotettu haastateltavan tai tiedonvälittäjän tunnistenumero. Yksi kohde voi sisältää useampia haastateltavia tai tiedonvälittäjiä. Joihinkin kohteisiin on sisällytetty suoria lainauksia haastateltavien kertomuksista. Teemojen alle ryhmittyvät kohdekuvaukset esitetään kohteelle annettujen tunnistenumerojen mukaisessa järjestyksessä.

Reitit

Hengellisiä reittejä

4 Via Dolorosa (H 4)

Seurakunnan leirikeskuksesta lähtevä Törmäjärven ympäri kiertävä opastettu kierros. Luontopolun voi kiertää myös itsenäisesti.

Sijainti: Ylivieska, Törmäjärvi

18 Jokilaaksojen kirkkovaellus (H 132, 414, 449)

Vaellus Kalajoen maisemissa osin Muinais-Päijänteiden lasku-uomaa mukaillen reitillä Haapajärven seurakunnan leirikeskus – Lemmensilta – Kirkko – Siiponkoski – Rannan seuratupa – Karvoskylän ortodoksinen kirkko. Reitien pituus on noin 20 km kävellen, mutta myös veneen käyttö on mahdollista.

Reitille sijoittuvat seuraavat teemat: jääkauden loppuvaiheet, Lemmensillan tarina, Haapajärven varhainen asutushistoria, kirkkoon ja sen ympäristöön liittyvät lukuisat kertomukset, herätysliikkeiden kohtaaminen, ortodoksinen usko ja evakot.

Sijainti: Haapajärvi, seurakunnan leirikeskus

59 Mutkalammin kirkkotie (H 156, H 131)

Mutkalammin kyläläisten vanha kirkkopolku. Lähtee Pietarsaaren kirkkokiviltä.

Sijainti: Kannus, Mutkalampi

67 Vuolteen kirkkopolku (H 382, 466)

Kirkkopolku Kälviän Vuolteen kylältä Lohtajan kirkolle. Tarinan mukaan valtiopäivämies ja Lohtajan kirkon suntio Juho Vuolle oikaisi polkua pitkin joka sunnuntai Lohtajan kirkolle.

Sijainti: Kälviä, Vuolle, Lohtajan kirkko

68 Karhin kirkkopolku (H 382)

Kirkkopolku Karhin kylältä Lohtajan kirkolle, Kirkkokallion ja Järvenpään talojen kautta. Muutaman kilometrin pituisen polun nimeen on liitetty useita teorioita, joista yhden mukaan polku olisi saanut nimensä siitä, että ihmiset ovat kävelleet polkua pitkin kirkolle. Polku saattaa liittyä vanhaan karttaan merkittyyn Kirkkokallioon. Tämän kartan todenperäisyys on jäänyt arvoitukseksi, ja täten myös polun nimen alkuperä. Kirkkokallio on toiminut viime kesinä myös luontohartauspaikkana.

Sijainti: Lohtaja, Karhi, Kirkkokallio, Lohtajan kirkko

69 Hautausmaakävely (H 382)

Lohtajan kirkolta on saatavissa postilaatikosta opasteksti hautausmaakävelyä varten.

Sijainti: Lohtaja, Lohtajan kirkko

70 Kalastaja-oopperan tarinakävely (H 382)

Lohtajan kirkkomusiikkijuhliin liittyen on toisinaan järjestetty ohjattuja tarinakävelyitä esimerkiksi Ohtakarin saarella. Käsikirjoittajana on ollut Mikko Himanka.

Sijainti: Lohtaja, Ohtakari

100, 101 & 102 Mutkalaisten, hannilaisten ja räTTYäläisten kirkkopolut (H 149)

Nämä varhaiset kirkkopolut yhtyvät lähempänä kirkonkylää ja ne ovat yhä nähtävissä maastossa.

Sijainti: Kannus, kyliltä kirkonkylälle

274 Opastettu pyhiinvaellus (H 233, 171, 520)

Halsualla on järjestetty opastettu pyhiinvaellus, Kutsu hiljaisuuteen, jossa on 14 erilliskohdetta. Pitkin kirkkoharjua tapahtuva vaellus sijaitsee maantieteellisesti suhteellisen pienellä alueella.

Sijainti: Halsua, vanha pappila – kirkkotie – Halsua-talo

276 Kirkkopolut Halsualla (171, 233, 520)

Vanhat kirkkoreitit ovat pitkiä, joten niitä voidaan käyttää vain osittain. Polkujen päät ovat edelleen näkyvissä ja tunnistettavissa. Halsualta on kuljettu Pilvinevan poikki Vetelin kirkolle. Kanalan kylältä Kirkkorämeeltä on lähtenyt toinen polku Lestijärven kirkolle. Joitakin tarinoita liittyy kirkkopolkuihin. Kanalassa on ollut paikka, josta on haettu kuusenhakoja. Kuusenhakoja on laitettu hautaan ja arkun päälle. Kengät on laitettu jalkaan tietyissä kohdassa kirkkopolulla.

”Kanasesta lähtee kirkkopolut eli tiet sekä Lestijärven että Halsuan kirkolle. Lestijärven kirkkotie lähti nykyisestä Alakorven Ension pihasta karjatanhuana jatkuen Kallentuvan vasemmalta puolelta rämeelle ja siitä Nurmeston suuntaan Lestijärvelle. Halsuan kirkkopolku on luultavasti mennyt Kanasenharjun luoteispäästä pitkospuina nevan yli Isoon-Mastokankaaseen ja sieltä edelleen pitkospuina Marjusaarelle. Siellä Kivioja ylitettiin Teeriportaasta ja polku johti Kivojalle (Kalliokoskelle). Kivoja ylitettiin uudestaan ja polku johti Venetjoen rantaa myöten Korkialleniemelle, jossa joki ylitettiin porrasta pitkin. Portaalta tultiin pappilaan ’Puistotietä’ pitkin ja sieltä kirkkoon harjun päältä Kirkkotietä.” (Karvonen 2011.)

Sijainti: Halsua – Veteli, Kanala – Lestijärvi

334 Karvoskylä ja herännäisyys (H 254)

Paikallisen kulttuurireitin saisi haastateltavan mukaan rakennettua suhteellisen helposti. Malmbergin kotipaikka, Taneli Rauhalan kotipaikka, Niemen tila, Katvalan museo ja kirkkomaa.

Sijainti: Nivala, Karvoskylä

Luontoreittejä

75 Siiponjoen luontopolku (H 382)

Luontopolulla voi tutustua Siiponjoen hiekkakanjoneihin, Kourinkallion muinaishautoihin ja vanhaan järvimaisemaan. Luontopolun lähtö- ja paluupaikka ovat valtatie-8:n tuntumassa lähellä Tapion Tupaa. Reitin kokonaispituus on 20 kilometriä, väliltä voi poiketa 10 tai 6 kilometrin reiteille.

Sijainti: Kalajoki, Tapion tupa

330 Peuran polku (H 553)

Peuran polku on yli 100 kilometriä pitkä retkeilyreitistö. Suota, metsää, eläimistöä (metsäpeura) järviä, lampia ja kulttuuria. Alue on säilynyt vuosisatoja harvaan asuttuna ja siten myös melko hyvin luonnonvaraisena.

Sijainti: Perho sekä lähikunnat (Lestijärvi, Reisjärvi)

335 Kivenhakkaajan polku (H 254)

Järvikylällä on valmis luontopolku, niin kutsuttu kivenhakkaajan polku. Paikalla on kivi-veistämö, kaivoksia ja opastaulut.

Sijainti: Nivala, Järvikylä

Historia- ja kulttuurireittejä

3 Piimäpolku (H 2, 3, 482)

Jussilasta on kuljetettu piimää Kähtävän kylän keskusta metsäpolkuja pitkin. Polku on entisöity. Kähtävän kylätoimikunta on merkinnyt reitin uudelleen ja ensimmäinen julkinen vaellus järjestettiin 18.7.2010. Perillä on mökki, missä on mahdollisuus yöpyä. Ulkona nuotiopaikka. Vaellusreitin pituus on 12–14 km.

Sijainti: Alavieska, Jussila

33 Lestijokea myötäilevä reitti (H 150)

Haastateltavan mukaan Lestijoen vartta kulkeva reitti on yksi varteenotettava vaihtoehto vaellusta silmällä pitäen. Joen varrella on runsaasti paikkoja, jotka muodostavat kulkuväylineen yhtenäisen kokonaisuuden.

Sijainti: Lestijärvi, Lestijoen varsi

47 Öjan saaristopolku (H 360)

Öjan saaristopolun (21 km) ja Håkin lenkin (12 km) lähtöpisteet sijaitsevat Bodössä. Polkujen varrella luonto- ja kulttuurikohteita. Soita, metsiä ja kallioita, Vändorenin näkö- ja lintutorni, Igor Sandmanin maja ja kalastajamuseo. Reitillä infotauluja ja levähdyspaikkoja.

Sijainti: Kokkola, lähtöpiste Bodön uimarannan lähellä

53 Pohjanmaan Pyhäjärven reitti (H 365)

Pohjanmaan Pyhäjärvi on Suomenselän jokilatvojen suurjärvi. Järvi on hyväkuntoinen, kirkonkylän saaristo mökitön ja Natura-suojeltu. Järvi on ollut ehkä tärkein kulkutie 1930-luvulle saakka, jolloin esimerkiksi kirkkomatkat taitettiin veneellä.

Toimiva reitti: Pyhäsalmen hotellin rannasta Kirkonkylän saariston kautta Isonselän yli, Hiidennimen ohi Marjoniemen lomakylään. Mahdollisuus patikointiin Vitikkamäen luontopolulla Kylmäkolon lammella, Havukkamäessä ja Niinikorvessa. Mahdollisuus jatkaa korkeiden mäkien kautta patikointia Hiiden jauhinkiville Rummakkoon Pirun kaivolle. Reitillä voi kulkea meloen, soutaen tai hiihtäen. Vesistöä koskeva veneilykartta on saatavissa, saarissa huolletut rantautumispaikat ja laavuja, Selkäsaassa autiotupa. Tarina Hiiden matkasta: Emoniemi, Hiidentie, Moukari, Pahakivi, Hiidenkari, Hiidenmäki, Munansaari, Kalmosaaret. Pyhäjärvellä on Suomen laajin hiisitarinasto, joka yltää Pyhäjokea Merijärvelle, Hailuotoon ja Kemijokivarteen saakka. Legendan mukaan hiidet kaikkosivat, kun munkki Pietari pystytti ristin Pietarsaaren rantaan.

Sijainti: Pyhäjärvi ympäristöineen

63 Turistina Kalajoen käräjillä (H 382)

Kierros lähtee kunnanviraston pihalta kotiseutumuseolle, josta edelleen Kärjän talolle, Hietalan pappilalle, Jokelan kirkkoherranpappilan pihalle, Plassintielle ja lopulta kristillisen kansanopiston pihalle ja hautausmaalle.

Sijainti: Kalajoki, Kunnanviraston piha

83 Kävelykierros Raudaskylällä (H 397)

Raudaskylän opiston ympäristössä tapahtuva kulttuurikävely. Neuvostosotilasvankien so-tasairaalan hautapaikka, Raudas-Pekan pirtti, 1960-luvulla rakennettu riippusilta, Raudaskylän vanhaa asutusta Raudasmäellä ja 1920-luvulla toimintansa aloittanut kristillinen kansanopisto.

Sijainti: Ylivieska, Raudaskylä

93 Rautatie (H 149)

Vanha kärry- ja postitie Kattilakoskelta Nikkarikoskelle.

Sijainti: Kannus, Kattilakoski–Nikkarikoski

95 Ylimäen suutarin pilkkapolku (H 149)

Tokolan koskelta Väli-Kannuksesta lähtevä 3,5 kilometrin polku, jonka Ylimäen suutari on tehnyt lyömällä pilkkoja puihin. Polun varrella on myös kiviröykkiöitä ja muinaishau-
toja.

”...Kyllä se oli lantioluu, ko lääkärikirjaa tutkimme. Sen piti mennä museovirastolle, mutta ei se men-
ny ikänä... Tarina on semmonen, että se oli historian ylioppilas N. N., joka kirjotti Suur-Lohtajan his-
toriastakin myöhemmin... Kaivettiin eräs hauta ja sieltä löytyi pohjalta tasanen kivi ja tuhkaa ja hiiliä
ja luu. N. N. sen otti kenkälaatikkoon, mustan Nokian kumisaappaan laatikko ja pyörätelineelle ja aiko
lähettää museovirastolle, mutta sitte myöhemmin tuota sano, että ei, se N. N:n koirahan sen söi, sehän
kulki se luu hampaissa siellä pihalla.” (H 149).

Sijainti: Kannus, Väli-Kannus, Tokolan koski

117 Perinnereitti (H 35, 421)

Perhonjokea myötäilevä perinnereitti Loukkukoskelle.

Sijainti: Perho, Perhonjokivarsi, Loukkukoski

153 Torpan raitti (H 432, 433)

Kaunis raitti, sopii pyöräilyreitistöön oivallisesti. Tien varrella useita mielenkiintoisia
kohteita. Kysymyksessä on niin kutsuttu vanha Vimpelin tie.

”Perhonjoen länsipuolen selänteelle sijoittuvan Torpantien varrella on vanhaa pohjalaista nauha-
asutusta. Asutuksen ja Perhonjoen välissä on avoimia viljelysalueita. Raitille on tyypillistä vanhat ta-
lonpoikaiset rakennukset ja pihapiirit sekä upeat näkymät Perhonjokilaakson viljelysmaisemaan. Rai-
tilla sijaitsevia maisemallisesti ja historiallisesti merkittäviä rakennusryhmiä ovat Torpan ja Klaavun
talot, Hyypä, Läspä ja niiden pihapiirit. Lisäksi raitin varrelle sijoittuvat Vetelin kirkko ja tapuli, rai-
vaajapatsas, nuorisoseurantalo Veikkola, kotiseutumuseo piharakennuksineen, funktionalismia edusta-
va Keski-Pohjanmaan osuuskauppa sekä SLEY:n rukoushuone. Torpantien ympäristöineen muodostaa
historiallisesti ja maisemallisesti arvokkaan tasapainoisen kokonaisuuden.” (KMKY 2011a.)

Sijainti: Veteli, Torpan tie

200 Jämsänkallion luontopolku (H 161)

Jämsän kylä ja kallio ovat saaneet nimensä kolmesta Jämsän veljeksestä, jotka asettuivat 1600-luvulla Jokitalon paikalle. Jämsänkallioon liittyy aivan oma paikallinen tarinaku-doksensa. Legendan mukaan Jämsänkallioon aukeaa suuri reikä kuin uunin suu. Tätä reikää kalliokyöpelit käyttävät kulkureittinään.

”Kulkutienä kerrotaan käytetyn myös hyihalkeamaa, joka on ainakin kolme metriä syvä. Sisällä kalli-ossa tiedetään olevan siistit paikat, matot lattioissa, Aaron Johanna tästä kertoi käytyään kallioköope-leillä kylässä. Tätä hänen ei kuitenkaan olisi pitänyt tehdä. Pian sen jälkeen, kun Johanna oli paimenes-sa, vaatteet syttyivät tuleen. Hän paloi niin pahoin, että vaikka kotona huolellisesti tervattiin palaneet paikat, Johanna kuoli melkein heti.

Vanhaan aikaan nähtiin joskus hirveän suuri suutari istumassa Jämsänkallion hyihalkeaman laidalla neulomassa jalkain ylettyessä maahan [...] Kun syksyisin haettiin lampaita, kuului Jämsänkallion ta-ka puolelta sihinää ja kihinää jota lampaat kovin pelkäsivät. Oskari Jämsä oli velimiehensä kanssa Jäm-sänkallion alla metsän roskaa kuokalla ottamassa. Kallion päältä rupesi kuulumaan pelin ääni kuin viu-lun ääni. Aikansa ihmeteltyään pojat ottivat jalat alleen, olivat vasta alun toisella kymmenellä. Siinä hötäkässä unohtui takki metsään. Paha se oli hakea, mutta haettiin kumminkin. Kun menttiin järven toi-selle puolelle, pelin ääni kuului vielä puoli järveen.” (H 161)

Sijainti: Toholampi, Jämsän kylä, Jämsänkallio

209 Kopsalan kylän lenkki (H 161)

Esimerkiksi polkupyörällä lähtö kirkonkylältä Kopsalan kylälle ja takaisin. Reitin varrella on muun muassa vanhan kirkon paikka ja vanha hautausmaa.

Sijainti: Toholampi, Kirkonkylä – Kopsalan kylä

218 Metsästysmaja ja luontopolku (H 301)

Eskolan niin kutsutun pikkuradan (1920-luvulla aloitettu metsäratatyömaa metsätalouden tarpeisiin) varresta on siirretty maja. Kyseisen metsästysmajan pihalta lähtee luontopolku. Sen varrella, heti 50 metrin päässä, on hyväkuntoinen kota, jonka ovet ovat aina auki.

Sijainti: Toholampi, Purontakanen, metsästysmaja

219 Ritaneva ja Kaijan murhapolku (H 301)

Ritaneva on Natura-aluetta, ja alueella sijaitsee Kaijan murhapolku Kaijangurukankaalla. Kaija, oikealta nimeltään Kaisa Norppa, on jäänyt historiankirjoihin naisena, joka tappoi useita laukkurysä 1700-luvulla, ja joka lopulta mestattiin käräjäoikeudessa tuomittuna.

Sijainti: Toholampi, Ritaneva

265 Sautinkari (H 500, 501, 503, 470, 459)

Entinen Sahamäki on erikoislaatuinen paikka, siellä on ollut sairaala, lasitehdas, saha ja asuntoja. Sautinkarin läheisyydessä oli miilunpolttopaikka, jota kutsuttiin rimahelvetiksi. Puut kasattiin keoksi ja keon sisälle laitettiin kytämään tuli, näin saatiin hiiliä valmistetuksi. Sautinkarilta lähtee luontopolku hienolle luontokohteelle eli niin kutsutulle Meksinkalliolle.

Sijainti: Himanka, Sautinkari

278 Pööskallion luontoreitti (H 528, 551)

Pööskallio -nimisellä laajalla kallioalueella kulkee retkeilyreitistö. Paikalla on luola, johon liittyy tarinoita haltijoista ja maahisista. Kallioseinästä on löydetty niin ikään joitakin vanhoja kaiverruksia.

”Pööskalliostahan kerrotaan semmonen tarina ko Virkkalassa vietettiin häitä ja piiat lähti hakemaan lehmiä Pööskallion nevalta, niillä oli punaset huivit päässä ja ne oli menny sinne niin sieltä oli kuulunu luolasta, että menkää nyt sanomaan sille piirun paarun mikä se oli että se laps kuolee. Ne meni sitte takasi häihin ja kerto sen ja yhtäkkiä sieltä oli takanpankolta tipahtanu kivi ja ovi oli auennu ja joku oli menny ulos mutta kukaan ei ollu nähny mitään, mutta sen jälkeen noidat ei oo sieltä huudellu, sieltä Pööskallion luolasta.” (H 551)

Sijainti: Kaustinen, Vissavedentie

279 Pelimannisukujen syntysijat (H 528)

Kaustisella on ollut ajatuksena kartoittaa pelimannisukujen syntysijoja: Järvelä, Nikula, Salonkylä ja Peltoniemi. Haastateltavan mukaan tiedot pelimanneista ja heidän asuinpaikoistaan ovat toistaiseksi epätäydelliset ja vaativat lisää selvitystyötä.

Sijainti: Kaustinen, alueen kylät

280 Konsta Jylhän kävelyreitti (H 531, 551)

Opastettu kävely alkaa kirkolta. Reitti tutustuttaa mestaripelimannin elämänpiiriin.

Sijainti: Kaustinen, kirkonkylä

303 Soidinkallion luontopolku (H 233, 520, 548)

Luontopolun (16,5 km) varrella on useita kohteita. Reitin varrella on opastauluja, joissa kerrotaan kohteista tarkempaa tietoa. Reitin varrelta löytyy myös vanhana asuinpaikkana ollut pirtti. Laakakivi (Jylykynkivi) polulta vain 10 m päässä Ketunpesäkankaalla. Luontopolusta on olemassa peruskarttapohjalle painettu opaskartta.

Sijainti: Halsua, Liedesneva

317 Vintturin eräpolku (H 533, 552)

Erä- ja luontopolku, jonka varrella on tervahautoja, kaksi kämppää ja masuunin paikka. Lähistöllä on myös Saariniemi, jossa tapahtui miestappo. Lähistöllä on myös tunnetut uhririkivet (Veivarinsaari). Polun lähtöpaikka on Mikkolan vanha asuinpaikka.

Hyvin tunnettu tarina kertoo, että miehet olivat tervaksentekomatkalla metsässä Saariniemessä nykyisen Vintturin polun alueella toukokuussa 1890. Eräs Kusti-niminen mies oli kunnasta sijoitettuna niin kutsuttuna päiväläisenä. Jossakin vaiheessa miehille tuli jano ja pysähdyttiin lähteelle juomaan vettä. Kusti pahoitti mielensä, kun hän ei päässyt ensiksi juomaan. On tietenkin jotain muutakin riitaa saattanut aikaisemmin olla. Kustin seuralaisen Aapan polvistuttua juomaan, teki Kusti veriteon partaveitsellä. Muu kylän väki löysi Aapan myöhemmin lähteeltä ja myöhemmin Kusti löydettiin ja otettiin kiinni lähellä Kajaania. Hänet tuomittiin syyntakeettomana huostaan otetuksi. Paikalla on nykyisin risti.

Sijainti: Kaustinen, Vintturin eräpolku

328 Atrain-hanke, esihistoriallisia löydöksiä (H 123)

Esihistoriallisten löydösten reittiverkosto Reisjärvellä. Muinaisia asuinpaikkoja, Pähkinäsaaren rauhanraja, pyyntikuoppia. Kohteet on merkitty hankkeessa tehdyille karttapohjalle.

Sijainti: Reisjärvi, lähiympäristö

329 Haanen latu (H 35, 421, 123)

Perhossa on ollut Haanen hiihtoreitti, mikä kulkee Haanen muistomerkin alueella ja järviä pitkin.

Sijainti: Perho, Kirkonkylä – Jänkä – Humalajoki

336 Knivsundin ulkoilupolku (H 123)

Kymmenisen kilometriä pitkän Knivsundin ulkoilupolun lähtöpiste on Öja-Marketin pihassa. Polun varrella on muun muassa vanha tiiliruukki ja Furu-Ukon kuoppa.

Sijainti: Kokkola, Öja-Market

Elämää maaseudulla**Uudisraivaajat**92 Hollannin talo (H 149)

Niin kutsutun Hollannin talon ja sahan paikat. Ensimmäinen Väli-Kannuksen asukas on asunut tilalla. Venäläiset asuivat isovihan aikana Hollannin talossa.

Sijainti: Kannus, Väli-Kannus, Hollanti

114 Parta-Matin ja Parta-Kaisan asuinpaikka (H 35, 421)

Partakoskella asui Parta-Matti ja Parta-Kaisa, pariskunta, josta haastateltava on kuullut äidiltään. Partakoski on saanut perimätiedon mukaan nimensä heidän mukaansa. Asuintalo oli kosken varrella ja Parta-Matilla ja Parta-Kaisalla oli oma mylly. Partakoski sijaitsee metsäalueella Haanen hautamuistomerkin koillis- tai itäpuolella. Nykyään paikalla on nähtävissä kivikasa, kehikon raamit sekä vanhoja ojia.

Sijainti: Perho, Partakoski

118 Haimarin mökki ja kivistykkiöt (H 35, 421)

Haastateltava on kuullut äidiltään tarinoita niin kutsutussa Haimarin mökissä 1800-luvun nälkävuosien aikana asuneesta perheestä. Talossa oli ollut neljä lehmää, ja vaimo oli lähtenyt kerjuulle. Mies kuoli sairasteltuaan pitkään ja lehmätkin kuolivat. Mökin läheisyydessä, saman tien varrella, on myös kivistykkiöitä.

Sijainti: Perho, Haimari

223 Haarajärven kivinavetan jäänteet (H 301)

Haarajärvellä Itäojan varressa on vanhan asuinpaikan ja kivinavetan jäänteet nähtävissä. Paikalla on asunut pariskunta, joka on omistanut vanhuuden päivillään vain yhden leh-

män. Kun karhu tappoi sen, menettivät he tämän viimeisenkin lehmän. He joutuivat jättämään kotinsa ja muuttamaan kirkonkylälle.

Sijainti: Toholampi, Haarajärvi

314 Näätinki (H 531, 551, 533)

Alueella on vanhoja raunioita ja yksi vanha sauna. Siellä on asutettu joitakin metsäpirttejä ja pakopirttejä. Viimeiset asukkaat muuttivat Näätinistä Kolan kylälle 1960-luvun alussa.

Sijainti: Kaustinen, Näätintie, Kolan kylältä pohjoiseen

324 Kirves-Heikin kanava (H 123)

Kanava on kaivettu käsivoimin 1860-luvulla. Tämä 65 m pitkä ja 10 m leveä kanava on omalaatuinen paikallinen nähtävyys, joka kuvastaa salopirttien raivaajahenkeä.

”Reisjärvelle on aikoinaan muuttanut Karstulan pitäjämästä Kirvesmäki Heikki niminen mies, jota pitäjäläiset alkoivat kutsua Kirves-Heikiksi [...] Kirves-Heikin jälkeensä jättämä työ ei ole enempää eikä vähempää kuin Iso-Kotajärven laskuyritys [...] Työn arvo kohoaa myös sen vuoksi, kun tehtävää on suoritettu alkeellisillä välineillä: puulapiolla, maasepän valmistamalla rautakangella ja puutteellisilla kiennostovälineillä [...] Matka Kotajärvelle ei ole ylivoimainen. Kuivajärvelle saakka Reisjärven kirkolta päin on rakennettu metsäautotie. Kuivajärveltä on kinttupolkua matkaa vain vähäisen reippailun verran [...] Kankaalla näkyy lähes vuosia sitten raapaistu, voimakas vedos, talonpoikaisvako, jota ei aika syö eikä väärennä. Se on voittajan työ, suomalaisuuden muistomerkki, Kirves-Heikin monumentti.” (Purola 1962/2011.)

Sijainti: Reisjärvi, Kuivajärvi

Maa-, metsä- ja luontaistalous

39 Riuttasen mylly (H 150, 161, 379)

Vanha kunnostettu mylly, jolla aikoinaan jauhettiin pitäjän parhaat jauhot.

”Riuttasen mylly on yks semmonen joka on niin kauniilla paikalla, se tosiaan jo paikkana on, siellä on pijetty yhteislauluiltoja monena kesänä. Myllyhän on ollu aina tarinapaikka, siellä on myllykamari yläkerrassa, sinnehän ne miehet kokoontu ko ne toi myllylle jyviä jauhettavaks ko ne jäi oottaan että niitä jauhettais, siellä varmaan kerrottiin tarinoita.

Meiän isoisä on ollu siellä poikasena, se oli just sepän talossa renkinä ja sepän talo omisti osan, se oli yhteinen muutamien osakkaiden kans 1800-luvun lopulla, se on joutunu olla myllypoikana myllyllä ja

se on nukkunu siellä myllykamarisa myllyn vintillä. Isä kerto, että häntä pelotti kauhiasti ko siellä oli rottia ja ne yöllä jyrssi hirsii. Jos aattelee vaellusta niin mielenkiintonen levähyspaikkana.

Nehän ne Ketolan pojatki muisteli tämmöstä asiaa, että ko myllärin vaimolla oli lampaita ja ne oli aina kauhian lihavia ko se syötti aina nää loput mitä sieltä jäi myllärin jauhoja... Siinä on ollu pärehöylä ja sitte siinä on tehty lankarullia. Niihän se on ollu monella myllyllä, että samalla ko on jauhettu jauhoja, on saatu voimaa päreitten tekemiseen.” (H 161, 379)

Sijainti: Toholampi, Myllykoski

84 Eskolan metsärata eli pikkurata (H 139, 397, 400, 488)

Kapearaiteinen puunkuljetusrata, joka kulkee Kannuksen Eskolasta Sievin kautta Lestijärven sydänmaille. Nykyisin metsäautotie, jonka varrelta löytyy kämppien raunioita sekä opastauluja radan historiasta. Metsäperinnettä vaalitaan vuosittain 40 kilometrin pituisella pikkuratakävelyllä. Kävely alkaa Kannuksen Eskolasta ja päättyy Sievissä sijaitsevaan Saariveden savottakämppään, joka on kunnostettu virkistys- ja matkailukäyttöä varten. Metsäperinnettä esitellään myös Eskolan metsäratamuseossa ja metsäradan perinnekukksessa. (Alnus 2011.)

”Siellä on Saarivesi eteenpäin siitä leirintäalueesta ja siellä ainaki sitä tukkimiesporukkaa yöpy ja siellä voi turistikki yöpyä [...] siellä on ollu niitä jätkäntupia pitkin radan vartta ko eihän sieltä oo lähetty kotia välillä. Se on ollu oma elämänsä, ollu savottaemäntä joka on laittanu ruokaa ja nämä on lavereilla nukkunu ja taas aamulla töihin.” (H 139)

Sijainti: Kannus, Eskola – Sievi, Saarivesi

94 Kattilakosken myllyn paikat ja kattilakivi (H 149)

Kolme myllynpaikkaa. Paikalla oli Suur-Lohtajan suurin saha 1700-luvulla. Kattilakivi sijaitsee Lestijoen rannassa. Kattilakivi on paikallisten tuntema suuri kivi ja maamerkki.

Sijainti: Kannus, Väli-Kannus, Kattilakoski

99 Petäjän mylly (H 149)

Myllyrakennus 1700-luvulta, joka on ennallistettu 1900-luvun alkupuolen asuun. Yhä edelleen toimivaa myllyä esitellään erikseen tilauksesta.

Sijainti: Kannus, Väli-Kannus

126 Susikroopi (H 360)

Kälviän Peltokorvessa on nähtävillä 1700-luvun sudenpyyntikuoppa. Pyyntikuopat olivat tuolloin lakisääteisiä ja niitä löytyi joka kylästä. Kälviän kuopassa olevat reunuskivet ovat mahdollistaneet kuopan säilymisen näihin päiviin saakka. Kerrotaan, että koira asetettiin syöttilavalle houkuttimeksi. Se alkoi haukkua suden pudottua kuoppaan, jolloin läheisessä riihessä vahtia pitävät tiesivät tulla paikalle.

Sijainti: Kälviä, Peltokorpi

128 Tervahauta (H 360)

Kälviän Tikkasessa sijaitsee hyvin säilynyt tervahauta. Tieltä on kyltti tervahaudalle. Tervaa on luultavasti käytetty jo 1300-luvulta alkaen purjealuksien tiivistämiseen ja kylästämiseen. Pohjanmaalla tuotettiin 1600-luvulta alkaen valtaosa maan tervasta. Myöhemmin 1800-luvulla kolmasosa maan tervasta tuotettiin Kokkolan tervaporvareiden toimesta Keski-Pohjanmaan alueella.

Sijainti: Kälviä, Tikkanen

190 Tynnyrikoski (H 414, 448, 452, 453)

Tynnyrikoskessa oli uittorännit mutta ne purettiin 1970-luvulla. Suurten pohja- ja kivitöiden johdosta rännin pohja näkyy yhä. Tässä paikassa Päijänteen vedet vyöryivät muinaista lasku-uomaa pitkin.

”Se on yleinen [vierailukohde], 9-luokkalaiset melkein joka luokka pitää läksiäisbileensä. Siellä on partiolaisten maja, tai oikeastaan reserviupseereiden. Ja sauna, Kopsan kultakaivoksen 1930-luvulla työmiesten saunaksi rakennettu ja siirretty sinne.” (H 414)

Sijainti: Haapajärvi, Haittaperä, Piiloperä

193 Tervanpolttohaudat (H 414, 448)

Haapajärvi on ollut 1800-luvulla merkittävä tervanpolttoalue. Kotiseutuyhdistys on tehnyt kartan tervanpolttohaudoista. Karttaa saa museolta ja kirjastosta.

Sijainti: Haapajärvi, ks. kotiseutuyhdistyksen kartta

198 Vauhdin mylly (H 414, 448)

Vauhdin mylly on puolittain museoitu, puolestaan Jämsän myllyssä on enää yksi akseli jäljellä.

”Vauhdin mylly ois kyllä semmonen, joka yksityisen omistuksessa, mutta uskosin että niitten kans pääsis sopimukseen että siellä vois käyä [...] Niin yks on ollu Oksavan mylly. Sitte oli Salanteen mylly, Helistin, Partima, Akamylly, Välimylly ja Ylämylly. Pienellä alalla [...] Siinä oli saha ja mylly, sen työntekijöistä hirveen suuri osa meni Neuvostoliittoon. Siellä oli joku värväri niitten keskuussa joka houkutteli, että melkein ryntäys tuli. Junalla menivät niin pitkälle ku pääsivät ja sitte salaa luikkivat loput, 1920-luvulla [...] Se on ollu semmonen erikoinen, sitä varten Oksavalta on hyvin paljon sukulaisia Venäjällä.” (H 414, 448)

Sijainti: Haapajärvi, Kiurunperä

262 Tervahaudat (H 490)

Sieivissä on useampiakin tervahautoja. Monesti vanhoihin tervahautapaikkoihin liittyy myös kummitusjuttuja. Niitä uskotaan kerrotun kateudesta johtuen, sillä tervanpoltto oli taloudellisesti kannattavaa työtä. Kiiskilammen lähellä on tervahytti, josta on näkyvissä halssit (sammaloitunut). Ahaman tervahauta sijaitsee Ahamankankaalla.

Sijainti: Sievi, Kiiskilampi, Ahamankangas

285 Ollinluoma (H 538)

Perimätiedon mukaan Ollinluoma, joka virtaa Vetelissä Leppäniemen ja Haapasalon välillä ja laskee Tömisojaan, on saanut nimensä Olli-nimisestä miehestä, joka poltti tervaa luoman varrella 1800-luvulla. Tömisojan varressa on myös Ollinniemi. Paikalla on ollut myös sahamylly, jonka muistona on Myllykoski. Ollin asuinpaikan jäännöksiäkin on havaittu. Maija Pulkkinen Yljoen Vanhastatuvasta on kertonut lapsenlapsilleen Ollinluoman Ollista.

Sijainti: Veteli, Ollinluoma

Tapaturmat ja ihmepelestumiset29 Erämaahan eksyneiden lasten muistopaikka (H 375, 301)

Kopsalan tytöt eksyivät ja menehtyivät, kun eivät löytäneet takaisin kotiin. Menehtyneiden lasten muistopaikalla Toholammilla on muistoristi sekä pieni opastaulu, johon on kiinnitetty tyttöjen marja-astia. Huhtikuussa vuonna 1906 neljä nuorta 8–9-vuotiasta tyt-

töä lähti marjastamaan karpaloita. Heistä kaksi jatkoi pidemmälle kuin muut, Aili ja Lempi päätyivät lopulta noin 10 kilometrin päähän kirkolta. Tyttöjen marjaretki päättyi suoalueelle.

”Ne ei oo ollu ko kaheksan vuotiaita nämä kaks tyttöä, 1898 syntyneitä nämä kaks ja 1906 tapahtunu. Niin ne ei oo ollu kymmentäkään, ja nämä on vielä vuotta nuorempia, mutta tämä Aili ja Lempi, nämä jotka oli vanhempia. Tämä on tapahtunu vuonna 1906 huhtikuun lopulla. Sillon on neljä tyttöä, semmonen ku Aili Kopsala, Lempi Saario, jotka oli syntyny 1898, ja sitte Siiri Saario ja Hilda Kopsala, jotka oli vuotta nuorempia. He lähti tuolta Toholammin kirkonkylältä Kopsalan kylän talojen luota poimimaan karpaloita, siis huhtikuussa kun oli vielä lunta ja hiukan sulanut pälvipaikkoja, ja kuitenkin yöpakkaneen oli kovettanut hanget, sillä lailla he pääsi hankia pitkin näinkin pitkälle tulemaan.

Heillä oli ollu pienet peltirasiat ja marja-astioina hinkkejä, joihin oli marjoja keränny. Nevat oli jäässä, ja kovia, ja lunta oli vielä, mutta aurinko oli sulattanu näitä paikkoja, joista karpaloita poimittiin. Matkan kohteena oli suopainanteet Silvolan ja Kopsalan talojen takana. Lapsille tuli kuitenkin halu lähteä kauemmaksi sydänmaalle katsomaan parempia marjapaikkoja. Vähän matkan päässä Myllynevalla kun polutkin oli loppumassa, nuorimmat ja arimmat tytöt, Siiri Saario ja Hilda Kopsala, halusivat kuitenkin palata takaisin.

Sen sijaan Aili ja Lempi kuitenkin jatkoivat matkaa eteenpäin. He kuitenkin eksyivät ja päätyivät lopulta lähes kymmenen kilometrin päähän kylältä. Tähän paikkaan tytöt lopulta jäivät, huhtikuinen pakasyö koitui heidän kohtalokseen.

Tyttöjä haettiin pitkään eikä varmaan aavistettu kuinka kauaksi kotoaan tytöt olivat joutuneet. Kalle Peltola niminen mies oli ollut hakkuulla tämän tapahtumapaikan lähetyvillä ja aivan kuuloetäisyydellä. Hän oli kuullut hämärästi ”enkelten itkua”, mutta ei voinut kuvitella ääniä niin kaukana asutuksesta tyttöjen aiheuttamaksi, varsinkaan kun ei tiennyt tapahtuneesta. Kun etsinnät oli aloitettu ja Kallen havainnot yhdistettiin tähän asiaan, osattiin tyttöjä etsiä oikeasta paikasta. Kuolinpaikka ja tytöt löytyivät.

Jaakko Silvola kertoi, että hänen isänsä muistaa lapsuudestaan lapsien ruumiiden kuljetuksen hevosreessä heidän talonsa pihan läpi. Siitähän kulkee ikaikainen kulkutien paikka Ullavan suuntaan sydänmaalle Toholammilta. Hautausmaalla, kirkon sakastin vieressä, ovat edelleen rautaristit Aili Kopsalan ja Lempi Saarion haudalla. Tähän maastoon kyseiselle paikalle on tuotu myöhemmin muistomerkki ja paikan läpi kulkenutta polkua alettiin kutsua ristinpoluksi. Tapahtuman satavuotismuistona vuonna 2006 Toholammin Lions-klubi rakensi paikalle lankkupolun ja penkit.” (H 301).

Sijainti: Toholampi, Kopsala

187 Lemmensilta (H 414, 448, 452, 453)

Vesistön ylittävä kaunis silta, johon liittyy paikallisten hyvin tuntema romanttinen, mutta jokseenkin suruisa kertomus.

”Karjalahden nuori mies oli yöjalassa Ylipään tyttöjen luona ja meni takasin niin ei osannukkaan samaa reittiä mennä ja meni virtaavasta paikasta ja putos ja meni jään alle ja hukkuu. Sitte ko tehtiin se silta siihen niin tää kirvesmies risti, ku se viimesen naulan löi, että olkoon tämän sillan nimi lemmonsilta ettei enää tarvi Karjalahden poikien hukuttaa ihteään Ylipään tyttöjen takia.” (H 414)

Sijainti: Haapajärvi, Pitkäkangas

205 Kallisen koski ja Unto Kotilan muistomerkki (H 161)

Muistolaatta sijaitsee mäen kohdalla: Unto Kotila kuoli tapaturmaisesti polkupyörällä 2.7.1950.

”Unto Kotila nuori mies, hän oli kauhian innokas, ko tämä evankelisuus oli täällä kauhian vahvaa, niin silloin perustettiin Kaustiselle evankelista kansanopistoa ja silloin suoritettiin varainkeräystä sitä varten, niin hän kiersi pyörällä ympäri Toholampia suorittamassa sitä keräystä, niin siellä Purontakasesta meni, siinä on jyrkkä mäki joelle ja sillalle, lasi pyörällä sitä mäkiä ja pyörä meni jostaki syystä rikki sillä lailla, oisko mennyt etuakseli poikki tai joku, se kaatu siinä pahasti ja loukkas ihtensä ja kuoli.” (H 161)

Sijainti: Toholampi, Purontakanen

245 Eksynyt evakkopoika (H 438, 499)

Evakkopoika eksyi marjareissulla. Hänen muistokseen on pystytetty kivi. Puusaarella oli Sodankylästä evakkoja sodan aikana (1944–1945), ja yksi evakkopoika lähti marjastamaan metsiin ja eksyi sinne. Hänen jäännöksensä löysivät jänismetsällä olleet miehet vuosien jälkeen. Poika oli kiveä vasten nojautuneena. Paikalle on seurakunnan toimesta pystytetty muistokivi. Seurakunta on pitänyt paikalla yhtenä kesänä muistoseurat.

”Sehän löyty nyt vuosien päästä se luuranko ja marjamuki pojan käjesä, se ei ollu kaukana siitä, oliko kahta kilometriä. Oli Kannuksen nimismies, meitä oli aina määrätty matka ja mennään ja joka paikka piti kahtoa mutta miten ei oltu menty siinä.” (H 438)

Sijainti: Himanka, Puusaari

326 Susisaari (H 123, 345)

Peuranpolku päättyy Susisaareen, joka on saanut nimensä alueella 100 vuotta sitten liikkuneesta susilaumasta. Tarinan mukaan sudet sieppasivat pikkutyttö. Alueella liikkuneet Pihtiputaan miehet olivat sattumalta kuulleet saaresta lapsen itkua. Tutkittuaan asiaa tarkemmin he näkivät suden, joka raahasi lasta hampaissaan. Miehet huomattuaan susi hylkäsi lapsen rantaan ja tyttö selvisi hengissä vähäisin vammoin. (Reisjärven matkailu 2011.)

Sijainti: Reisjärvi, Susisaari

Kansanhuvit

88 Pöllönkallio Nivankankaalla (H 402)

Pöllönkalliolla on aikanaan tanssittu piirinpyöriäisiä. Vanhat miehet ovat kertoneet, että pikkupoikana he kävivät keräämässä kalliolta kolikoita. Nuoret ovat kokoontuneet paikalla vuosisatojen ajan.

Sijainti: Ylivieska, Nivankangas

184 Jaakolan saari (H 414, 448)

Jaakolan saari on kuulunut pappilaan eli Ronkalan tilaan ainakin 1700-luvulta saakka. Presidentti Ståhlberg oli siellä lapsena paimenessa. Jaakolansaarella pidettiin sota-aikana salatansseja.

”Kun hän [K. J. Ståhlberg] sitten kävi kirkon 300-vuotisjuhlilla 1947 niin hän vaati tämän kirkkoheran, Heikinheimo, että se autolla vei hänet Jaakolansaaren rantaan ja hän halusi käydä siellä Vehkalahden aitassa. Se aitta on rakennettu 1700-luvun lopulla ja hänen piti päästä oikein sisälle. Jotain muistoa hänellä oli siitä lapsuuden ajasta ja tämä aitta kuului niihin lapsuuden muistoihin.

Niin tuossa Jaakolan saarella oli useamman kerran salatansseja pidetty saaren keskellä. Täällä oli koulutuskeskus 13, jossa oli paljon upseereita ja sotilaita [...] Sitte oli saksalaisten varuskunta, autokomppania täällä, niin saksalaisia sotilaita oli siellä. Haapajärviset naiset mielellään meni kun ei niitä iloja ja riemuja paljo ollu niin tämmösiin salatansseihin mielellään.” (H 414, 448)

Sijainti: Haapajärvi, Isosaari eli Jaakolansaari

186 Kopolan kalliot (H 414, 448)

Sileä kallio on ollut suosittu kokoontumis- ja riiustelupaikka. Sodan aikana siellä pidettiin salatansseja. Nuoriso kokoontui kalliolla kesäisin.

Sijainti: Haapajärvi, Kopolan kallio

233 Krunni ja Paskalaaka (H 466)

Ulkomerellä olevia saaria, joissa on pidetty kalastajajuhlia ja jonne ihmiset ovat kokoontuneet esimerkiksi viettämään juhannusta.

”Likempänä on Laaka, karu nimi ko Paskalaaka, se on kans aika pieni saari mutta se ei oo varsin niin kaukana merellä. Siellä munki aikana juhannuksena juhulittiin ja ko oli moottoriveneitä kalastajilla, ne kuskas juhulaväkiä, siellä oli sadoittain ihmisiä ja hyvä tuuri ei kukaan hukkunut täällä vaikka muistan

sen kuinka ne jotka sinne halus mennä ne oli rannassa ko ne täytti avoveneitä, kalastajaveneitä, ei mitään järkiä siinä aina vain meni ei ne mahtunu istumaan siinä veneessä ko pikkasen matkaa ko näky ei mitään muuta ko seisovia ihmisiä, jos joku tuuli niin se ois kaatunu.” (H 466)

Sijainti: Kälviä, Poroluodonkari ja Paskalaaka

Kulttuuriympäristöt

Luonto- ja perinnemaisemat

9 Puukankaan kiviaidat (H 88)

Puukankaan alueen historialliset, suojellut kiviaidat, joita maatilamatkailuyritys hyödyntää palvelutarjonnassaan.

Sijainti: Kälviä, Puukankaantie 435

10 Tankar (H 123, 263)

Saari sijaitsee Kokkolan edustalla ja parhaiten se tunnetaan punavalkoraidallisesta majakasta, joka on rakennettu 1889. Saari on saanut maankohoamisesta johtuen vuosisatojen saatossa lisää pinta-alaa. Vielä 1500-luvulla merestä noussut kalliosaari tunnettiin nimellä Klippan. Otaksutaan, että nykyinen nimi viittaa vanhaiseen tankomaiseen merimerkkiin (Tankokari), joka on myöhemmin muuntunut muotoon Tankar. Saarella on hylkeenpyyntimuseo sekä vanha kalastajakirkko, joka rakennettiin 1754. Kirkon puuosista, seinistä ja penkeistä löytyy vanhoja puumerkkejä sekä muita kaiverruksia.

Sijainti: Kokkola, Tankar

23 Maakalla (H 57)

Vanha kalastajayhdyskunta, jonka hylkeenpyytäjät ovat löytäneet ja jota silakanpyytäjät ovat käyttäneet 1600-luvulta alkaen tukikohtanaan. Saarella on puinen kalastajakirkko, pieni pappila ja vanha kalastajakylä. Itsehallintoalueen muodostava Maakalla tarjoaa mahdollisuuden unohtaa ajan, palata historiaan ja miettiä elämän ankaruutta meren ympäröimällä karilla. Myös karin luonto poikkeaa rannikosta. Silakanpyytäjät kerääntyivät karille 2 kk:n pyyntiajaksi. Kalastajia saapui Kokkola – Hailuoto väliseltä rannikolta. Hylkeenpyynti- ja kalastuskulttuuriin sekä karin ihmisiin liittyy useita tarinoita ja ihmiskoh-taloita.

Sijainti: Kalajoki, Maakalla

24 Ulkokalla (H 57, 149)

Ulkokalla on ulompi ja pienempi Kallankareista, ja noussut merestä myöhemmin kuin isompi Maakalla. Ensimmäiset silakanpyytäjät asettuivat karille 1776. Majakka rakennettiin 1871 ja saari sai majakanvartijoista perheineen ympärivuotisia asukkaita. Hylkeenpyytäjät ovat jokakeväisiä karin kävijöitä edelleenkin. Tekniikka korvasi majakanvartijat ja he jättivät saaren 1974. Entinen majakanvartijoiden talo tarjoaa vierailijoille mahdollisuuden eläytyä karin elämään ja luontoon.

Haastateltavien mukaan hylkeen- ja silakanpyyntiin, kalastukseen, majakanvartijoiden ja merenkulun elämään voidaan yhdistää monia mielenkiintoisia tarinoita. Karun ja kauniin ulkoluodon erikoisuutena on myös mahdollisuus nähdä hylkeitä.

Sijainti: Kalajoki, Ulkokalla

51 Öuranin perinnemaisema (H 259)

Öuranin vanha kalastajakylä sijaitsee Luodon ulkosaaristossa ja edustaa parhaimmillaan aitoa saariston perinnemaisemaa. Alueelta löytyy muinaismuistoja sekä viitteitä pitkäaikaisesta kalastaja- ja hylkeenpyytäjäkulttuurista. Kylässä harrastetaan edelleen ammattimaista kalastusta. Saarella on myös historiaa esittelevä luontopolku.

Sijainti: Luoto, Öuran

91 Latomaisema Köyhänperällä (H 404)

Ainutlaatuinen noin 40 latoa käsittävä perinne- ja latomaisema sijaitsee Köyhänperällä. Ladot on kunnostettu Kalajokilaakson kulttuurimaisema -projektin yhteydessä.

Sijainti: Nivala, Köyhänperä

135 Kivinavetta ja Rasmuksen kivitalo (H 360)

Yksityisiltä mailta Rasmuksen mäeltä löytyy tiettävästi yksi maamme vanhimmista vielä pystyssä olevista kivinavetoista. Navetta kunnostettiin aikanaan museoviraston toimesta. Kivinavetan viereisen talon pihalta löytyy myös uhraukseen käytetty kuppikivi. Kivinavetan vieressä on Rasmuksen kivitalo, joka on ensimmäisiä kivistä rakennettuja asuintaloja Pohjanmaalla.

”Se liittyy Anders Chydeniukseen. Hänellä oli kirkkomäellä kirkkoväärti Simon Rasmus. Hän oli kotoisin Rasmuksenmäeltä. Simon Rasmuksesta tiedetään enemmän, tästä kirkkoväärtistä. Chydenius rakennutti Kirkonmäelle tallirakennuksen tiilestä, se oli ensimmäisiä kivrakennuksia Pohjanmaalla. Siitä

Simon Rasmus sai idean, että hän rakentaa kans tiilestä talon Rasmuksenmäelle. Sehän on vielä pystyssä, se on vaan toiminu navettana pitkän aikaa. Rakennusmestarina oli Erik Granlund, joka oli kotoisin Alavetelistä [...] Tää on erittäin harvinainen koko Pohjanmaalla [...] Tää on ollu sivukamaritalo, eli se on ollu tavallista leveämpi” (H 360)

Sijainti: Kokkola, Sokoja, Rasmuksen mäki

171 Ohtakari (H 437)

Ohtakari on vanha kalastajayhteisö. Saareen pääsee nykyisin pengertietä pitkin maitse. Saarella on kalastajamuseo, jatulintarha sekä leirikeskus. Siellä on toiminut myös luotiasema yli sadan vuoden ajan.

Sijainti: Lohtaja, Ohtakari

260 Huuhankallio (H 488)

Sievin korkein paikka (161 metriä merenpinnasta) ja näkötorni. Kohteeseen vähimmillään patikointia noin 300 m, sijaitsee syrjässä lähellä Saariveden kämppää. Metsähallituksen ylläpitämä kohde.

Sijainti: Sievi, Saarivesi

284 Friimanin kangas (H 534)

Syvähenkisyyttä heijasteleva korkeahko näköalapaikka, joka kohoaa noin 20–25 metriä merenpinnan yläpuolelle. Perhonjoki kulkee alhaalla ”kaivossa”. Kankaalla on luolikko, eli kivien muodostama pelto. Kohdetta on inventoitu museoviraston toimesta. Museoviraston tulkinnan mukaan noin 1 metriä syvä kuoppa on ollut kala- ja lihakellari. Kuopasta noin 10 metriä eteenpäin löytyy pienen pellon tai perunamaan jäänteet (noin aarin kokoinen). Kiviröykkiö on luultavasti ollut talvihauta tai ihmisen hauta. Hauta on ajalta, kun hautaan laitettiin punamultaa. Friimanin kangas sijaitsee 3–4 kilometriä Nikulan kylältä, sinne on helppo ajaa tietä pitkin.

Sijainti: Kaustinen, Salonkylä

293 Korhosenniemi (H 365, 543)

Korhosenniemi on hiljaisuuden, ekologisen elämäntavan ja perinteisen elämänmuodon paikka, jonka seurakunta omistaa. Sijainnista löytyy hiljentymisen riihikirkko, pappila, kota, mökki, paja, luomupelto ja luontopolku.

Sijainti: Pyhäjärvi, Korhosenniemi

Perinnetalot ja -ammatit

78 Pajamäen perinnekeskus, Paavo Kotilainen (H 382, 5, 161, 379)

1800-luvulla rakennettu ja sittemmin entisöity pitäjätalo, joka toimii nykyisin museotilana. Perinnekeskus sijaitsee Kotilan kylässä, joka on myös vuonna 1556 ensimmäisenä alueen tilana merkitty veroluetteloon. Tilallinen Paavo Kotilainen mestattiin noitana 1575. Sittemmin Kotilan kylän alue on ollut myös hengellisen toiminnan keskus. Pajamäessä on pidetty evankelisia seuroja säännöllisesti.

Sijainti: Toholampi, Kotila, Pajamäki

152 Pelimannitalo (H 432, 433)

Tällä yli 200-vuotiaalla rakennuksella on värikäs historia. Rakennuksen honkahirret on hakattu Perhon erämetsistä. Alun perin tarkoituksena oli uittaa hirret Pehonjokea pitkin Kokkolan kirkon rakennuspuiksi. Kevättulvan ehtyessä hirret juutuivat jokeen Vetelin Pulkkisen kylän kohdalla. Pulkkisen talon Matti-isäntä osti hirret edullisesti ja rakensi niistä 23 metriä pitkän ja 12 metriä leveän talonpoikaistalon. Tämä ”talonpojan hirsilinnaksikin” K. Vilkunan kutsuma rakennus jäi tyhjäksi 1940-luvulla. Jossain vaiheessa talon viimeinen omistaja uhkasi pilkkoa talon polttopuiksi, kun mielekästä käyttöä rakennukselle ei tahtonut löytyä.

Lopulta E. Isohanni ja V. S. Määttälä ostivat talon vuonna 1965 tarkoituksenaan siirtää rakennus Keski-Pohjanmaan maakuntataloksi Kokkolaan. Neuvottelut kaupungin kanssa eivät kuitenkaan johtaneet myönteiseen tulokseen. Lopulta vuonna 1968 järjestettyjen ensimmäisten kansanmusiikkijuhlien jälkeen heräsi ajatus kansanmusiikkimuseon perustamisesta ja rakennuksen siirrosta Kaustiselle. Asiasta käytiin kiihvastakin keskustelua 1970-luvun alkuvuosina. Lopulta tämä niin kutsuttu Aapintupa siirrettiin huonokuntoisen nuorisoseuratalon paikalle kirkonkylälle. Talon vihkiäisjuhlaan osallistui 15.6.1974 Urho Kekkonen. (Määttälä 2011.)

Sijainti: Kaustinen, kirkonkylä

199 Sepän talo (161)

Sepän talo sijaitsee Jämsän kylällä, Jämsänkallion läheisyydessä. Talossa on asunut useamman sukupolven ajan taitavia seppiä, Järvenojan seppäveljekset. Pihapiiristä on jäljellä

vain päärakennus, joka on huonossa kunnossa. N. N., persoonallinen tarinankertoja, asui viimeisenä Sepän talossa kahden sisaruksensa kanssa.

”Siellä eli N. N., vanhapoika, se oli vähän semmonen münchhausen että se kerto semmosia suuria juttuja, liiotteli aina kaikissa puheissaan. Se on kertonu siitä, ko hältä on tippunu vasara siellä Jämsänkalliolla johonki luolaan niin se on niin syvä se luola että ko hän seuraavana päivänä meni vielä sinne niin sieltä kuulu vielä kolina ko se meni alaspäin.

Juttuja hänestä on valtava määrä, että hän oli erikoinen persoona, hän oli nähtävästi kauhian lahjakas ja hyvämuistinen, oli minun äitin kans samanikänen ja niitten olis pitäny mennä kouluun yhtä aikaa, niin äiti sano, että se oli semmonen poikasena, että se jäi heinälatohon koulupäivän ajaks ja söi siellä eväänsä ja makoili siellä heinissä sen aikaa ko toiset oli koulussa. Se ei oppinu koskaan lukehen.

Sitte aikaihminenä sillä oli kaks vanhapiikasisarta, niin ne sisaret luki sille aina kaikki sanomalehet uutiset sieltä niin sillä oli niin hyvä muisti että se muisti kaikki asiat, se tiesi asiat kyllä sitte melkein paremmin ku muut kun se oli kuunnellu tarkkaan mitä ne sisaret luki.

Sitte liiotteli, esimerkiksi semmonen, oikein hyvä juttu, jonka mää oon kuullu aivan sen ihtensä kertomana, niin se kuvaili sitä ko oli kauhia myrsky että oli niin valtava tuuli, että kartiinit suorana kamarisa ko tuuli ikkunasta sisälle ja hän piti peitosta ko nuo oli nukkumasa sängyssä niin piti peitosta kiinni lujasti ettei se lähtis lentoon ja sitte yhtäkkiä se tuuli räiväs hänet kakluunia vasten. Et semmosia mahottomia juttuja, mielikuvitus oli aivan valtava.” (H 161, 379)

Sijainti: Toholampi, Jämsän kylä

201 Laitalan maalareiden talo (H 161)

Laitalan kylällä Iso-Laitala nimisessä talossa tehtiin 100 vuoden ajan koristemaalaus- ja lasitustöitä. Toholammilla tunnetaankin sanonta "Laitalan maalarit on maankuuluja". Menestyksen kulta-aika sijoittui 1800-luvulle. Laitalan talo tunnettiin myös karhusta:

”Ko miehet meni mehtään ja mukana kaikessa ja sitte kerranki talon väki lähti joulukirkkoon niin tämä karhu lähti mukahan ja ens se kiipeili kirkon katolla ja sitte se tuli ovesta sisälle ja pappi oli justiin saarnastuolissa niin se sano, että onpa kamalat ajat ko metsän pedotkin tulevat kirkkohon. Tämä karhu oli vaan rauhallisesti kävelly kirkon käytävää ja menny sinne oman väkensä vierehen istuun penkkiin. Sitte oli käyny niin ko niillä oli valtavasti ikkunalaseja siellä verstaassa, se karhu oli menny kahtoon sinne verstaalle ja niitä laseja oli niin se näki kuvansa lasien pinnassa niin se oli lyöny kypälällään ko ko lasikasan rikki.” (H 161, 379)

Sijainti: Toholampi, Laitalan kylä, Iso-Laitala

208 Häkkilän kotiseutumuseo (H 161, 379, 301)

Tunnetun taiteilijan Alfred Gebhardin kotitalo, joka tunnetaan nykyisin Häkkilän museona. Rakennus siirrettiin Kettulankankaalta nykyiselle paikalleen. Toholammin Museoyh-

distys ry. on perustettu 1937. Sen tarkoituksena on ylläpitää ja kehittää Häkkilän museota sekä edistää Toholammin menneisyyden tuntemista. Museoyhdistyksellä on omistuksessaan kolme rakennusta. Varsinainen museorakennus on vuodelta 1781, sekä kaksi aittaa, joista vanhempi vuodelta 1712. Vuonna 1999 museorakennusta kunnostettiin uusimalla sen alimmat hirsivarvit, katto ja sisälattiat. Lisäksi museorakennus ulkomaalattiin. (Toholampi 2011.)

Sijainti: Toholampi, Kirkkojärventie 156

215 Mäkiraonmäki (H 5)

Mäkiraonmäki on Kannuksen kirkonkylän vanha keskuspaikka ja siihen liittyvä rakennuskokonaisuus. Kannuksen työväentalon alakerrassa on pysyvä Oskari Tokoi -näyttely. Vanhin rakennus Joosepin talo on 1700-luvulta. Kysymyksessä on talonpoikaista elämäntapaa ilmentävä Kannuksen kaupungin ylläpitämä museo- ja kulttuurikeskus.

Sijainti: Kannus, Mäkiraontie 1

Muinaismuistoja

Luonnonmuodostelmat

22 Pesäkivet (H 373, 509)

Niin kutsutut pesäkivet ovat muodostuneet yhdestä jättiläismäisestä jääkauden aikaisesta siirtolohkareesta, joka on myöhemmin rapautunut näyttäväksi kiviryhmäksi. Pesäkivet sijaitsevat hiekkakankaalla Kälviän ja Lohtajan rajan tuntumassa. Ryhmän suurimmat kivet ovat noin 10-metrisiä. Aikoinaan niiden päältä on voinut nähdä kolmen kunnan kirkon tornit (Kälviä, Kannus, Lohtaja). Kivistä on kerrottu useita tarinoita. Nykyisin paikka on suosittu retkeilykohde.

Sijainti: Lohtaja, Vuolle, Luikkuunjärvi

52 Köpmanholmen ja maankohoaminen (H 259)

Köpmanholmen on mantereen vieressä oleva ulkoilusaari, minne pääsee helposti kunnan kesäisin ylläpitämällä yhteysveneellä tai itse soutamalla tarkoitusta varten varatuilla soutuveneillä. Saarella on luontopolku, ravintola-kahvila, näköalatorni sekä TerraMare - maankohoamisnäyttely. Näyttely esittää seikkaperäisesti jääkauden jälkeisen maankohoamisen vaikutukset alueen geologiaan. Köpmanholmenin vieraslaituri sijaitsee Kokko-

la–Pietarsaari -sisävyylän varrella ja tarjoaa siten mukavan taukopaikan reittiä käyttäville veneilijöille.

Sijainti: Luoto, Köpmanholmen

98 Isoriutan luolat (H 149, 459, 470)

Isoriutan luolat ovat Hiidenlinnan läheisyydessä, luolille pääsee luontopolkua pitkin. Opaskyltti Hiidenlinnassa Linnaharjulla. Pienen sisäänmenoaukon kautta pääsee noin 26 metriä pitkään tilavaan luolaan.

Sijainti: Himanka, Uusi-Mannila

131 Iso kuoppa (H 360)

Kotkamaantien varrella oleva laajahko kuoppa keskellä kivikkoista harjua on mysteeri. Metsässä on iso symmetrinen kuoppa halkaisijaltaan 80–90 metriä. Haastateltava epäilee, että se voisi olla joko meteori-iskeymä tai jääkauden aiheuttama symmetrinen painanne.

Sijainti: Kokkola, Kotkamaantie

189 Muinaispäijänteen lasku-uoma (H 414, 448, 132)

Haapajärvellä Oksavan jokimaisemissa voi nähdä muinaisen lasku-uoman, jota myöten Päijänteen suuret vesimassat purkautuivat Pohjanlahteen arviolta ennen vuotta 4 200 eaa. Tuolloin saapuivat myös kivikauden ensimmäiset ihmiset alueelle. Lemmensillan kohdalla on hieno akanpyörre.

Sijainti: Haapajärvi, Lemmensilta

225 Tapulikivi (H 301)

Tapulikivi on suuri jääkauden pystyyn jättämä kivi. Paikka on nimetty kiven mukaan tapulinkivikankaaksi.

Sijainti: Toholampi, Tapulinkivikangas

305 Jylykynkivi (H 233)

Ison lohkareen päällä on noin kolmen neliömetrin kokoinen laakakivi, joka seisoo pienen kiven päällä lähes tasapainossa. Elmeri Marjusaaren kertoman perimätiedon mukaan jy-

lykynkiven historia liittyy isovihan aikaan; sillä on varoitettu asukkaita venäläisistä. Ki-
ven päällä seisomalla ja sitä keikuttamalla on saatu aikaan matala kauas kantava jyriä.
(Schulz 2004: 16.)

Sijainti: Halsua, Venetjoki, kirkolta 6 kilometriä pohjoiseen, lähellä joen rantaa

307 Töppösen luolikot (H 233)

Erikoinen, karu, mutta kaunis luonnonmuodostelma laajudeltaan noin 750 hehtaaria. Alue-
en maaperä on niin kutsuttua kumpumoreenia, jonka perusmuodostelma on syntynyt
noin 11 000 vuotta sitten jääkauden päätösvaiheessa. Sittemmin aallokko huuhtoi pois
hienon aineksen aiheuttaen samalla raskaamman kiviaineksen pyöristymisen (noin 8 000
vuotta sitten). Hirvien ja peurojen polkuja on syntynyt alueen kulkukelpoisille reiteille.
(Kalliokoski 1999: 54–56.)

Sijainti: Halsua, Karhukorven ja Ylikylän välinen alue, Töppösentie

Historialliset kulttuurikohteet

30 Kruunupyyn jätinkirkot (H 376, 360)

Jätinkirkot ovat suorakaiteen tai pyöreän muotoisia suuria kivrakennelmia. Kruunupyys-
sä on peräti seitsemän niin sanottua jätinkirkkoa, joissa on viitteitä auringon nousu- ja
laskusuunnista ja niiden mahdollisesta käytöstä muinaisten ranta-asukkaiden toimesta
(2500–2000 eaa). Jätinkirkot sijaitsevat noin 30 kilometriä nykyiseltä rannikolta sisämaa-
han päin johtuen jääkauden jälkeisestä maankohoamisesta. Oululainen arkeologi Jari Ok-
konen ja helsinkiläinen Marianna Ridderstad ovat tutkineet jätinkirkkoja.

Sijainti: Kruunupyy, tarkentamaton

60 Jylhänjärvi (H 156)

Metsäkirkko ja muinaishauta.

Sijainti: Kannus, Jylhänjärvi

96 Muinaishautoja (H 149)

Kiviröykkiöitä, kuoppia, asuinpainanteita.

Sijainti: Kannus, Pörkkiönkangas, Palokangas

97 Hiidenlinna (H 149, 360, 459)

Kiviröykkiö, kivikautinen jätinkirkko Linnaharjulla, liittyy luultavasti hylkeenpyyntiin. Hiidenlinnaan liittyy haltiatarinoita. Paikalta lähtee luontopolku.

Sijainti: Himanka, Uusi-Mannila

104 Peuranpyyntikuopat, pronssikausi (H 5)

Oletettavasti kysymyksessä on pronssikautinen pyyntikuoppajärjestelmä.

”Erittäin merkittävä muinaisjäännöskohde on Kasalankankaan pyyntikuoppajärjestelmä Yli-Lestillä. Kankaalta on alustavien kartoitusten mukaan löydetty yli 300 pyyntikuoppaa. Kyseessä on todennäköisesti isoin Suomesta tunnettu pyyntikuoppajärjestelmä. Kasalankankaalla kuopat sijaitsevat useita satoja metrejä pitkissä jonoissa. Jokaisen jonon päässä on poikittaisjono, sulku. Jonot ovat mahdollisesti eri-ikäisiä ja paikkaa on voitu käyttää pyyntialueena vuosisatoja tai jopa vuosituhansia. Kuopat on rakennettu peuranpyyntiä varten, sillä hirvenpyyntiin ne ovat liian pieniä.” (KMKY 2011b; Schulz 2003.)

Sijainti: Lestijärvi, Yli-Lesti

107/108 Kalakuopat, kalakellari (H 5)

Maan muisti on löytänyt kuoppia paljon Lestijärvellä, etenkin saarista ja Hiidenniemestä. Hiidenniemessä Niemenkylällä on kalakellari pellon laidassa Pajalan tilalla. Holvi on muurattu luonnonkivistä ja kellariin johtaa lyhyt kivistä rakennettu käytävä. Kysymyksessä voi olla Samuli Paulaharjunkin (Suomenselän vieriltä) mainitsemien hämäläisten erämiesten kalaleiristä, jotka ulottivat pyyntiretkensä kesäisin pitkälle omilta asuinseuduiltaan.

Sijainti: Lestijärvi, Nuottamäki

110 Jussinsaari (H 5)

Saarella on useita kalakuoppia sekä luultavasti muinaisia hautamuodostelmia. Maan muisti -yhdistys on tehnyt saarella omatoimista kartoitustyötä.

Sijainti: Lestijärvi, Jussinsaari

112 Jääskänniemi (H 5)

Kiviröykkiöitä, kiviaitoja, rakennuksen pohjia, luultavasti kivikautinen uhripaikka tai vanha lappalaisten ja eränkävijöiden asuinpaikka. Kohteen tarkka ikä on määrittelemätön. Paikalle on rakennettu tulisija ja laavu. Suositettu retkeilykohde Peuranpolun varrella Perhon kunnanrajan tuntumassa.

Sijainti: Lestijärvi, Vähä-Valvatin järvi, Jääskänniemi

129 Hassisen haudat (H 360)

Pihapiirin läheisestä metsästä löytyy 5–6 hautaa, jotka ovat avattuja. Paikalla voidaan kuitenkin hahmottaa haudan muodot selvästi.

Sijainti: Kokkola, Hassinen, lähellä metsästysmuseota

145 Kivikautinen asuinpaikka (H 432, 433)

Emäntäkoulun vierestä on aikanaan löytynyt kivikautinen asuinpaikka. Paikalla on asiasta kertova seikkaperäinen opastaulu.

”Semmonen erikoisuus löyty, semmonen savi-idoli, semmonen aika karkiatekonen, ja ne on pitäny siitä kiinni että ne ei oo antanu sitä näyttelyyn meille lainaks, kansallismuseo, koska tämmönen kivikauden ihmisten tämmösestä henkimaailmasta ei oo paljo mitään, muistoja eikä semmosia, niin ne haluaa pitää sen siellä.” (H 432, 433)

Sijainti: Veteli, emäntäkoulun pihapiiri

147 Muinainen asuinpaikka (H 432, 433)

Kaustisen kunnan alueella on useita muinaisia asuinpaikkoja, asuinpainanteita sekä esine löytöjä. Merkittävin kohde on Perhonjoen rannalla metsämaastossa lähellä jätevedenpuhdistamo. Alueella on noin 130 asumispainannetta; kaivauksissa on löydetty kampakeramiikkaa, meripihkakoruja ja muinaisia hautoja.

Sijainti: Kaustinen, 2 km kirkolta luoteeseen

168 Hevoskari (H 437, 459)

Saaresta löytyy keskiaikainen jatulintarha eli Laiska-Jaakon rinki sekä varhaisen merimerkin virkaa toimittava kivikummeli eli kivikasa. Saarella on sijainnut venäläisten vartiolinnake. Jäljellä on kivirakennelmia ja muun muassa tallien pohjarakennelmia.

Sijainti: Himanka, Hevoskari

213 Uhrikivi (H 5)

Seurakunnan maalla, tienvarren maastossa on uhrikivi ja seurakunnan metsäkirkko.

Sijainti: Kannus, Rautiontien varrella, kirkonkylän lähellä

214 Kalakellari (H 5)

Kannuksen Välivirteellä on kalakellari.

Sijainti: Kannus, Alaviirre (risteys), tietä vähän matkaa eteenpäin

216 Hautaröykkiöt (H 5)

Välivirteen ja Lestijoen välissä on alue, missä maasto kohoilee. Näiden mäkien päällä on muinaisia hautaröykkiöitä.

Sijainti: Kannus, Välivirteen ja Lestijoen välissä

238 Karjajärvi (H 459)

Karjajärveä on kunnostettu viime vuosien aikana. Järven rannalla on kota ja lähistöllä on muinaislöytöalue Järvenkallio. Sijainnissa on kalakellari ja asuinpaineita. Kohde on suojeltu.

Sijainti: Himanka, Saarenpään ja Alaviirteen välissä

241 Hietajärvi (H 459)

Kivikautinen muinaislöytöpaikka. Kivikautinen asumuspainanne.

Sijainti: Kannus, Hietajärvi, Mutkalammen kylä

254 Vanha kirkko ja kuppikivet (H 139)

Vanhan kirkon kuppikivi on luultavimmin 1000-luvulta tai varhaisemmalta ajalta. Kuppikivet ovat olleet uhrikiviä, joiden kautta on ollut yhteys vainajiin. Kuppiin on voitu laittaa esimerkiksi viljaa. Kuppeihin kerääntyneellä vedellä uskotaan olleen parantava vaikutus. Todennäköisesti paikka on ollut esikristillisenä aikana pyhä. Samalle paikalle raken-

nettiin Sievin ensimmäinen kirkko 1654 ja myöhemmin vuonna 1956 rakennettiin kappeli.

Sijainti: Sievi, Vanhakirkonkylä

257 Sorvarin uhrilähde (H 139, 486, 546, 547)

Sorvarin uhrilähteellä uskotaan olevan parantava vaikutus. Martta Hintsalan mukaan lähteellä on aikanaan (1800-luku) käynyt paljon ihmisiä hakemassa apua vaivoihinsa. Kuitenkin nykytiedon valossa lähteen tarkka paikka on jossakin määrin kiistanalainen.

Lähteen on kerrottu sijainneen Sorvarin talojen lähistöllä Riippilän kalliolla, lähellä kolmen pitäjän Sievin, Ylivieskan ja Raution rajapyykkiä. Perimätiedon mukaan Sorvarissa asunut vanha emäntä oli harjoittanut parannusta lähteen vedellä. Jossakin vaiheessa kaateellinen naapuri oli saastuttanut lähteen lampaan raadolla. Tästä pahastuneena emäntä päätti kätkeä lähteen ikiajoiksi.

Rautiossa asunut Reino Sipilä alkoi 1990-luvulla selvittää asiaa. Etsinnät tuottivatkin tulosta. Riippilän kallion lähes korkeimmalta paikalta, lähellä Sorvarista Rautioon johtavaa ikivanhaa polkua löytyi liuskakivillä verhoiltu lähde, joka oli peitetty isolla laakakivellä.

Sijainti: Sievi, Riippilän kallio

282 Lapinsaari (H 534)

Uskotaan, että lappalaisasutusta on ollut Nikulassa. Kysymyksessä on pieni saari, jossa ei ole mökkejä. Noin 50 vuotta sitten saarella laiduntivat lampaat. Omistajat ovat kertoneet, että saaresta löytyy kodan paikka, nurkkakiviä.

Sijainti: Kaustinen, Nikula

298 Uhrauspaikat (H 365)

Pyhä uhrilehto, palvontapaikat, uhrilähteet (Ukonnoron uhrilähde, Pirun kaivo). Pyhäjärvellä tunnetaan useita paikkoja.

Sijainti: Pyhäjärvi, useita sijainteja

Rajakivet

194 Suurpitäjän rajakivi (H 414, 448)

Suur-Kalajoen, Suur-Pyhäjoen ja Suur-Viitasaaren pitäjien rajakivi (1761). Kiveen on hakattu merkkejä ja latinankielistä tekstiä.

”Siinä on Suur-Lohtaja ollu yks näistä isoista vanhoista pitäjistä. Rajankäynti aloitettiin 1760 ja muun muassa Ylivieskasta komennettiin 40 miestä hakkaamaan niitä merkkejä. Siihenki kiveen, joka on tämän Elämäjärventien varressa [...] Maanmittari, joka sitä teki, asu Pietarsaassa, oli kova juoppo, että sitä ei tiää, saatto humalassaki antaa ne kirjaimet. Siinä oli jotenki, että tämä raja olkoon pyhä, koskematon. Mutta on kuulemma vanhaa latinaa, murretta ja saattaa olla höyrypäissä kirjoitettu niin ei tiää, se sai nimittäin moitteita ko se viivästy.” (H 414, 448)

Sijainti: Haapajärvi, Elämäjärventie

240 Kuninkaankivi (H 459, 501, 502)

Kivi on saanut nimensä siitä, että Ruotsin kuningas Adolf Fredrik kulki hevoscärryillä vuonna 1752 Himangan halki paikalle, jossa hän söi tunnetun leipänsä. Kuninkaankivessä lukee kuninkaan nimi ja saattaa olla maininta Peukalo-Liisasta. Nimittäin Peukalo-Liisa teki kuninkaalle leivän ja levitti peukalolla voita leivälle.

Kuninkaankivi sijaitsee kirkonkylältä Kalajoelle päin: aluksi ohitetaan kirkonkylän silta, jonka jälkeen tulee pieni silta (Siiponjoki) ja siitä käännytään heti vasemmalle. Kuljetaan noin 100 metriä suoraan ja käännytään oikealle. Siinä näkyy viitta kiville.

Sijainti: Himanka, Siiponjoki, Rautila

291 Rillankivi (H 542, 543, 365)

Rillankivi on kolmen maakunnan rajapyykki sijaiten Keski-Suomen, Pohjois-Savon ja Pohjois-Pohjanmaan rajalla. Rajapyykki on nimetty 1400-luvulla vaikuttaneen maanmittari Haakon Frillen mukaan. Paikalta löytyvät vanhat kärjäkivet, joihin voidaan liittää joitakin tarinoita. Kohde on ollut myös kulkureittien risteyspaikka. Kiveen on hakattu puumerkkejä ja vuosilukuja. Paikalla on kuntien infotaulut, luontopolku, WC, jäteastia, laavu nuotiopaikkoineen ja vieraskirja.

Sijainti: Pyhäjärvi, paikalle on opastus Keiteleentieltä Haapamäen kylän eteläpuolelta

Verityöt

Rangaistus- ja teloituspaikat

57 Korholmenin spitaalisairaala (H 256, 382, 255)

Suomessa on toiminut kaksi valtiollista spitaalisairaala, yksi Nauvon Seilin saarella sekä toinen Korholmenissa Kruunupyssä. Korholmen oli veden ympäröimä saari 1600-luvulla. Sairaala oli toiminnassa vuosina 1631–1841. Spitaalini kadottua 1700-luvun alusta alkaen sairaalaa käytettiin köyhäintalona ja mielisairaalana. Toiminnan lakattua alue tyhjennettiin kokonaan rakennuksia myöten. Paikka kuitenkin rakennettiin uudestaan kotiseutuyhdistyksen toimesta. Sairaalan kirkko on nykyisin suosittu retkikohde. Alueelta löytyy myös museo.

”Paikalla oli oma pappi, hospitaalipastori, täällä oli hospitaalini oma vouti, kokki, vartija, piikoja ja renkejä. Tämän paikan toiminnasta vastasi neljä pitäjää, jotka vastasivat siitä, että täällä olisi toimintaedellytyksiä, olisi perusruokatarvikkeet, viljaa aitoissa ja kuivia polttopuita.

Pohjanmaan pitäjät saivat mahdollisuuden lähettää tänne onnettomia sosiaaliongelmaisia, esimerkiksi sokeita ja liikuntakyvyttömiä ja rutiköyhiä ihmisiä, ja etenkin niin sanottuja hulluja, siis mielisairaita, mutta siihen aikaan puhuttiin vain hulluista sekä kirjallisesti että suullisesti. Pohjanmaan pitäjät maksoivat siitä, että ne saattoivat sijoittaa ne tänne, pääsivät niistä eroon sillä lailla. [...] Se oli kyllä hyvin surullinen paikka kaiken kaikkiaan, kukaan ei ollut oikeastaan mitään toivoa päästä täältä pois, vain kuolema vapautti kärsimyksistä täällä.

Varsinkin talojen isännät joutuivat erittäin koviin [haastateltava viittaa isovihan aikaisiin tapahtumiin], kun heiltä yritettiin saada selville missä oletettu hopea-aarre on kätöksä. Venäläiset olivat siinä uskossa, että joka talolla oli oma hopea-aarteensa ja se piti saada esiin, jotta se voitaisiin viedä pois. Ja silloin isäntää kidutettiin niin raasti, että yleensä kuoli siihen käsittelyyn, mutta jos nyt jäi eloon, mielenterveys oli kokonaan mennyttä. Ne joutuivat tänne hullujenhuoneeseen sellisiin.

Saivat vielä jonkinlaisen hoidon, shokkihoitoa, ne piestiin tai ruuskittiin siis järjestelmällisesti, koska elettiin siinä uskossa, että tämä ongelma heillä oli se, että heihin oli pesiytynyt paha henki ja se piti joutenkin saada ajettua ulos. Heitä piestiin sitten järjestelmällisesti.

Silloin kun minä vielä olin nuori, sanotaan 1900-luvun keskivaiheille asti, täällä lähiympäristössä yleinen sanontatapa oli ”olkaa nyt hiljaa, tähän huudatte kuin korholmenin hullut”. Vaikka toiminta täällä oli päättynyt runsaat sata vuotta aikaisemmin niin ihmiset yhä vaan käyttivät tätä sanontatapaa.” (H 255)

Sijainti: Kruunupy, Hästöskatan, Hästövägen 100

111 Lohtajan mestauskallio (H 5, 437, 509, 150)

Lähellä hautausmaata on perimätiedon mukaan mestauskivi. Edelleen perimätiedon mukaan kerrotaan, että kiven päällä on mestattu kuolemaantuomittuja.

Sijainti: Lohtaja, kirkko ja hautausmaa

182 Punaisten teloituspaikka ja joukkohauta (H 439)

Åsenin muistomerkki sijaitsee punaisten teloituspaikalla ja joukkohaudalla radan varressa. Erään 1960-luvulla tehdyn selvityksen mukaan Kokkolan alueella punaisia kaatuneita tai teloitettuja oli 23 ja Kokkolan seudulla teloitettuja toispaikkakuntalaisia on ollut 33. Kokkolan seudulla kaatui valkoisten puolelta 25 henkilöä. Punaisten hauta avattiin myöhemmin ja vainajia siirrettiin kirkkomaahan.

Sijainti: Kruunupyö, Åsen

196 Piiskamänty ja kermaranta (H 414, 448, 449)

Vanha rangaistuspaikka. Männyissä on jälkiä nähtävissä yhä. Kaupunginosan nimi on Kermaranta. Nimen alkuperästä on useampi versio.

”Siinä ne lovet vielä näkky, mihin on laitettu lankku yläpuolelle ja toinen lankku alapuolelle ja sitte sidottu kädet siihen ylälankkuun tai mikä orsi siinä on ollu ja jalat siihen alalankkuun. Ja sitte on kruunupiiskuri antanu selkään [...] Männyt on suojeltu. Kermalla on voideltu niiden selkää, niin kermaranta on tullu siitä. Kermaranta on kaupunginosan nimi [...] Siitäki on monta eri versiota. Jotkut sanovat, että ku siinä lääkäri asu ja nimismies ja tuomari, että se on sitä varten kermaranta. Kolmas versio, ko siellä oli nahkuriverstas ja makkaratehas, parkitsemistehas, että ko se oli niin ko parkitsivat, että se vesi oli ku kermaa vaahtos.” (H 414, 448, 449)

Sijainti: Haapajärvi, Kermaranta, Piiskakuja

231 Hirsipuunpelto (H 466)

Hirsipuunpelto on ollut vanha mestaus- ja kurinpitopaikka, joka sijaitsee lähellä murha-paalua. Paikalla on muistomerkki. Retkeilypolku kulkee paikan ohi. Seudulla tunnetaan edelleen kertomaperinteenä tarina (1700-luku) oman lapsen murhasta mestattavaksi tuomitusta naisesta.

”Tää tapaus että hän oli tappanu oman lapsensa tää nainen ja siitä hänet oli tuomittu ja hän oli siinä sitte saanu vähä voileipää tienvarressa syödäkseen ko piti odottaa ja se oli vähä jääny kesken ja se oli pistäny sen ikkunapöyälle, ’otanpa tuosta palatessani sen voileivän’ oli sanonu [...] Mestauspaikalla tää pyöveli ko oli tullu juhulallisesti komeilla valtion kärryillä ja kuski oli erikseen ja oikein virkamiehen

näkönen oli ollu ja siellä mestauspaikalla hän oli nähny ens kerran tämän mestattavan, sillä oli pitkä tukka, seljälle niin se oli heti komentanu että se tukka pitää leikata pois, katos ko se oli tuommonen kaulan katkaseminen, oletti että jos se vähä häirihtee sitä toimitusta ettei se onnistu.” (H 466)

Sijainti: Kälviä, Ruotsalo

269 Piiskauspaikka (H 509)

Kirkon edessä on piiskauspaikka.

Sijainti: Lohtaja, kirkko

Henkirikokset

221/222 Rantalan yhteismetsä, Kaunisvesi (H 301)

Kaunisvesi sijaitsee Kaustiselle vievän maantien lähistöllä. Tiellä on kyltti Kaunisvesi, ja tätä metsäautotietä kuljetaan jonkin matkaa kunnes saavutaan puomille. Tästä matka jatkuu jalkaisin tai pyörällä. Kaunisvesi on ollut muun muassa kauppamiesten pysähdyspaikka. Rantalan yhteismetsän alueella on tapettu mies. Kyseisellä paikalla on nykyään muistomerkki. Miehen tappaja ryösti uhriltaan rahat ja matkusti näillä rahoilla Amerikkaan asti. Kuolinvuoteellaan hän tunnusti tekonsa ja kertoi paikan, johon hän miehen ruumiin piilotti. Yhteismetsän alueella on myös muinaisten asuinpaikkojen jäänteitä.

Sijainti: Toholampi, Rantalan yhteismetsä

224 Murhakämpän rauniot (H 301)

Mato-ojan kämpässä kolme hakkuutöissä olevaa miestä kävi levähtämässä 1920-luvulla. Kaksi heistä oli vanhoja kaveruksia ennestään ja he tulivat tietämään, että kolmannella miehellä oli paljon omaisuutta mukanaan. Ensin he yrittivät voittaa tämän omaisuuden korttipelillä, mutta kun peli ei tuottanut tulosta, tappoivat he miehen. He lavastivat teon sytyttämällä kämpän tuleen.

Kun verityön tekijät palasivat ihmisten ilmoille, Toholammin nimismiehen epäilyt heräsivät miesten maksaessa koko velkansa samalla kertaa. Miehet jäivät kiinni myöhemmin mitättömän esineen takia. He olivat saunomassa eräällä tilalla, jossa asui nokkela nuori tyttö. Tämä tyttö näki miesten omistaman peilin, joka oli kuulunut heidän tappamalleen miehelle. Peili ei kuitenkaan ollut kärsinyt tulesta, kuten olettaa olisi voinut, ja näin miehet joutuivat käräjille ja jäivät kiinni tekemästään murhasta.

Sijainti: Toholampi, Mato-oja

230 Murhapaalu (H 466)

Vanhan rantatien varressa lohtajalainen markkinamatkalla ollut mies tappoi vuonna 1899 matkaseuralaisensa. Paikalla on muistomerkki. Retkeilypolku kulkee paikan ohi.

”Than Vanhan Rantatien vieressä seisoo kapea korkeahko graniittipaasi – Murhapaalu. Lohtajalainen Iisakki Lento Marinkaisista murhattiin Ouluntien varteen 1899. Vainajan omaiset pystyttivät myöhemmin murhapaikalle muistokiven jossa kaiverrus: ”J. Lento 1899”. Lennon isäntä oli Kokkolasta tullessaan ottanut kyytiin jätjän, joka ryösti ja tappoi isännän.” (Ruotsalon kulttuuri... 2011.)

Sijainti: Kälviä, Ruotsalo, Ouluntie

313 Murhatanhua (H 233)

Vuonna 1876 (1. elokuuta) tapahtui lautamies Elias Jakobsson Kauppisen murha Halsuanjärven rannalle johtavalla kärrytiellä. Tapahtuma aiheutti paljon puheita ja huhuja. Sitä voidaankin luonnehtia aikansa ”mediatapahtumaksi”.

Läheisellä Kauppisen tilalla oli sunnuntaina (30.7.) järjestetty vanhan isännän Matti Kauppisen hautajaiset. Viimeiset vieraat poistuivat maanantaina ja Elias sekä muut (juoppittelusta) väsyneet miehet olivat asettuneet lepäilemään. Eliasta mentiin herättelemään seuraavana aamuna, mutta huoneessa ei ollut ketään. Kohta piika tulee kertomaan, että Elias on löydetty tieltä kuolleena. Syyttävät sormet osoittivat niin renkiä kuin samassa piihapiirissä asustavaa Matti Kauppista. Asia eteni käräjille (1877, 1878) ja useassa istunnossa Kaustisella kuullaan yli 100 todistajaa. Lopulta Matti Kauppinen tuomitaan asiassa syylliseksi ja mestattavaksi (halshuggas och steglas).

Vaasan hovioikeus kuitenkin peruuttaa tuomion päätöksellään 18.7.1878 todisteiden riittämättömyyden vuoksi. Asia jää lopulta ratkaisemattomaksi. Murhapaikalle on pystytetty vanha muistokivi. (Honkonen 2008: 63–72.)

Sijainti: Halsua, Sillanpään maantieltä, vanhan jauhomyllyn jälkeen rantaan kääntyvä peltotie

Sodat

Isoviha

1 Hauta Perhossa -muistomerkki (H 1)

Tunnettuun runoon ja paikalliseen legendaan perustuva hautamuistomerkki, jonka on pystyttänyt kotiseutuyhdistys vuonna 1926. Johan Ludvig Runeberg kirjoitti runon Hauta Perhossa. Kyseisessä runossa Haanen kuusi veljestä taistelivat ja kuolivat iso- tai pikkuvihan aikaan puolustaessaan kotiaan venäläisiä vastaan. Perimätiedon mukaan runo saattaisi viitata johonkin todelliseen tapahtumaan, sillä Jängänjärven Kalmosaaresta löydettiin vuonna 1919 vainajien luita, jotka on ainakin myöhemmässä kertomaperinteessä liitetty Haanen veljeksiin.

Muistomerkki sijaitsee Perhosta Kinnulaan johtavan maantien varrella 11 km keskustasta. Opaste Jängän kylältä Penningintielle n. 3,5 km, jonka varrelta lähtee vajaan kilometrin mittainen polku hautapaadelle.

”Miss’ on hauta, kohta vuosisadan
Perhon salomailla sammaltunut
peitoss’ unhon, un ho ansiotta?
Miss’ on hauta? Suotta kysyt vieras!
Kussa pitkä salolampi kaartuu
kaitaisinnaan mäntynummen notkoon,
siin’ on paikka. Päällä taajalatvat
koivut nousevat jo nuokkuellen.
Kunne niiden juurten alle kerran
hauta luotu lie, ei tiedä kukaan.”

(J. L. Runebergin kirjoittama runo jatkuu vielä 36 säettä kertoen hurjan tarinan kokonaisuudessaan)

Sijainti: Perho, Jängän kylä, Penningintie

61 Pillikallio (H 127)

Luonnonkaunis kallio metsässä Sievin poikki kulkevan entisen merenrannan (5400 eaa) rantatöyräällä. Pillikallioon ja sen alla sijaisevaan luolaan liittyy useita tarinoita aina isovihan ajoista lähtien.

”Kallio sijaisee kotikyläni Rieskaniemen reunamilla, ’sydänmaalle’ johtavan tien varressa. Varhaislapsuudesta muistan kerran kesässä tehdyt pyhäkoulun retket Pillikalliolle. Matka tehtiin hevoskärryillä, isommat lapset polkupyörillä. Pyhäkoulu tällä kauniilla paikalla luonnon helmassa ’pyhitti’ paikan lapsen mielessä. Kalliolta oli hieno näköala Sievin lakeuksille Vääräjoen suuntaan. Lisäksi erittäin jännittävää lapsille oli kallion alla sijaitseva luola. Sellaista ei muualla elinympäristössämme ollut nähtävissä.

sä. Aikuisena olen saanut kuulla, että tuo luola on toiminut piilopaikkana isosedälleni, kun hän Nivalan konikapinan jälkeen paikalla olleena joutui piileksimään poliisia joitakin viikkoja. Lisäksi mm. Anne Ruuttula-Vasari on Sievin historian tuntijana kertonut, että Pillikallion luola on ollut jo isovihan aikana sieviläisten piilopaikka. Kun 1960- ja 70-luvuilla kotikylästäni Rieskaniemestä kulki latu kirkonkylälle kallioharjannetta pitkin, Pillikallio oli tärkeä puolen välin etappi, jossa oli kiva syödä eväitä tai ainakin pysähtyä katselemaan maisemia.” (H 127)

Sijainti: Sievi, Pillikallio

86 Sissipäällikkö Raudas-Pekka (H 397)

Sissipäällikkö Pekka Raudaskosken savupirtti vuodelta 1641. Katoton rakennus sijaitsee nykyisin Raudaskylän vanhan koulun vieressä. Vuonna 1719 Ylivieskan 56 tilasta 68 prosenttia oli autioina. Asukkaat piileskelivät pahimpien vainojen aikaan jokilaaksojen välisissä erämaissa. Perimätieto kertoo, että kaksi ylivieskalaista, Raudas-Pekka ja Koskelan Kyösti tekivät tuntuvaan vastarintaa. Heidän johdollaan joukko talonpoikia telkesi ryhmän venäläisiä Padingin taloon ja polttivat sen. (Harju & Laitinen 1981: 38.)

Sijainti: Ylivieska, Raudaskylä

119 Mehtä-Poranen ja Pilven Veikko (H 35, 421)

Tunnetun kertomuksen mukaan Mehtä-Porasessa asui pariskunta, jolla ei ollut lapsia. Eräänä iltana pihalle ilmestyi pieni poika. Hän ei osannut kertoa nimeänsä, eikä mitään muutakaan. Niinpä pääteltiin, että hän on taivaasta pudonnut ja häntä alettiin kutsua Pilven Veikoksi. Myöhemmin pariskunnalle syntyi myös oma tyttö, joka rakastui Pilven Veikkoon. Samuli Paulaharju kertoo Isovihan aikaan (1714) sijoittuvista tapahtumista mukaillen Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoita:

”Kaikkein kamalimpaan yhteenottoon venäläisten kanssa joutui Mehtä-Poraseen asettunut kulkuripoika, joka yksinään sai temmeltää koko vihollislaumaa vastaan. Ryöpsähti poika Porasen metsistä nevojen takaa Koivukoskelle juuri kun venäläiset olivat vieneet Koivutuhvan ja Sahin äijän matkassaan ja tehneet muutakin kurittomuutta. Lähti hän ajamaan ryssiä takaa ja tapasi kirkkomäellä suuren vihollisjoukon. Metsien poika syöksyi heti villipetona kimppuun, ja tuli hurja kärhässä, jossa kymmenen rysää menetti henkensä, ja raivostunut Porasen poika lopulta sortui verisenä ja revittynä kellotapulin juurelle. Tuli sitten Mehtä-Porasen tura etsimään kasvattiaan, tuli Porasen tytärkin ’veikkoaan’ tiedustelemaan, ja kirkkomaalta he viimein hänet löysivät valmiina. Tämä oli surullinen löytö, metsän tyttärelle liiatenkin. Kerrotaan, että hän vielä vanhana tummunakin saattoi joskus sanoa: Mun oikean mieheni on venäläinen tappanut” (Paulaharju 1930/1981: 52.)

Sijainti: Perho, Mehtä-Poranen

158 Kasakkakangas (432, 433)

Paikallisen kertomuksen mukaan nimi juontaa juurensa isovihan aikaisesta kasakasta, jonka paikkakunnan miehet ampuivat hänen lähestyessään vanhaa pappilaa.

Sijainti: Veteli, Kasakkakangas

159 Kauluksen kämppä (H 432, 433)

Luultavasti alun perin isovihan aikainen piilopirtti, myöhemmin niittysauna ja eräkämpä tilapäiseen majoittumiseen. Perimätiedon mukaan kämppä on saanut nimensä Vetelin kappalaisen mukaan, joka unohti saarnamatkallaan liperinsä kämppään.

Sijainti: Perho, Sysilammen parkkipaikalta 3 km patikointi Heikinjärvennevan suuntaan

160 Pirttikangas (H 432, 433)

Pirttikankaalla on ollut nimen mukaisesti piilopirtti isovihan ajalla. Nykyään metsäaluetta. Lähellä on ollut lähde.

Sijainti: Veteli, Pirttikangas

191 Piiloperä (H 414, 448)

Talossa piileskelivät Calamnius-nimiset papit isovihan aikana.

Sijainti: Haapajärvi, Piiloperä

235 Kasakkajärvi (H 466)

Kasakkajärvi sijaitsee Ruotsalontien varrella Ruotsalon kylältä etelään päin. Tarinan mukaan ruotsalolaiset miehet tappoivat järvellä kasakoita. Kertomuksen perusteella ei tunneta tarkkaa ajankohtaa. Luultavasti tarina liittyy isovihan aikaisiin venäläisvainoihin.

Sijainti: Kälviä, Kasakkajärvi, Hangasjärven vieressä, tien toisella puolella

244 Murhakivi (H 438, 499)

Ainalin ja Pöntiön kylien välillä oleva muistokivi, joka liittyy isovihan aikaisiin tapahtumiin. Murhakivi sijaitsee Pöntiöstä 5 km Ainaliin menevän metsäautotien läheisyydessä, polun varrella joka on mennyt Ainaliin, Pahkalaan ja aina Kannukseen Mutkalammille

saakka. Venäläiset ovat kulkeneet tätä polkua pitkin isovihan aikana. Anna oli lähtenyt katsomaan, ovatko venäläiset jo lähteneet ja he olivat tulleet vastatusten. Kasakat tappoivat naisen nimeltä Anna Sofia Oja. Seurakunta on pitänyt paikalle pystytetyn muistokiven läheisyydessä seurat yhtenä kesänä.

Sijainti: Himanka, Ainalin ja Pöntiön välillä

247 Kasakan tappo Kinaren talossa (H 438)

Kinaren taloissa Hillilän kylällä tapettiin kasakka isovihan (1713–1721) aikana. Kinaren talot ovat osa Lestijokilaakson kulttuurimaisemaa.

”Isovihan ajasta, siellähän ne kasakat tuli niin tuosa Kinaren taloissa oli, sehän isäntä ko ne tuli sinne taloon niin se oli karahkan kans siinä nurkalla ja se kalahutti sitä ja se murhattiin, eikä sitä venäläisetkään tietysti tienny, mikä siinä se oli hauannu kivijalan juureen oman talonsa viereen sen. Siitä tarina kulki aina että siinä on venäläinen hauattuna. Se oli täällä vanha suntio niin se oli ko siitä puhutaan niin kahtotahan onko siinä. Oli sieltä luurangon löytäny. Siinä oli niinkö perää.” (H 438)

Sijainti: Himanka, Hillilän kylä, Kinaren talot

256 Arkkuinnevan piilopirtti (H 139, 547)

Pikkuradan varressa oleva muistomerkki ja Arkkuinpirtin jäänteet osoittavat isovihan aikaisen piilopaikan. Kerrotaan, että pirtin lämmittäminen aiheutti kylmillä ilmoilla savua, joka lopulta kavalsi piilopirtissä majailevat. Pirtin kiuas on yhä hahmotettavissa. Venäläiset sotilaat ovat yllättäneet pirtin väen, jolloin syntyi kohtalokas kahakka ja verilöyly. Järven rannalla on metsähallituksen taukopaikka. Vanhan niin kutsutun pikkuradan pohja on nykyisin metsäautotie.

Sijainti: Sievi, Pikkuradantie, Arkkuinneva

302 Louekallio (H 139, 486)

Isovihan aikainen piilopaikka, luola sekä vanha uhrimänty. Nykyisin Louekallio on suosittu talviurheilupaikka.

Sijainti: Sievi, Louekallio

322 Sotineva (H 476)

Venäläiset patrullit kulkivat ratsuporukassa ja varastivat kirkonkellot. Venäläiset hukkuivat ja kirkonkellot vajosivat veteen. Tästä tulee nimi Sotineva.

Sijainti: Merijärvi, Sotineva

Suomen sota

72 Suomen sodan aselepo (H 382)

Perhojoella Kaukon sillan tuntumassa käytiin asema- ja tykistösoota kurjassa syksyisessä säässä vuonna 1808. Lähialueen asukkaat pakenivat Kotkamaalle. Lopulta vihollisuudet lopetettiin ja solmittiin aselepo Lohtajan pappilassa 29.09.1808. Kaukon sillan taistelun muistoksi on pystytetty kivi. Samoin aselevon kirjoittamisesta kertova muistolaatta löytyy pappilan seinältä.

Sijainti: Kälviä, Kaukon silta, Lohtaja, Lohtajan pappila

140 Tunkkarin taistelupaikka ja muistomerkki (H 432, 433)

Pieni Tunkkarin kylä oli sodan jaloissa puolen vuoden ajan (1808). Ruotsi-Suomen joukot perääntyivät Karstulasta ja Kokkonevalta Perhonjoen (toisinaan käytetään myös nimitystä Vetelinjoki) rantatöyräälle, joka tässä merkityksessä muodostuikin strategisesti tärkeäksi tukiasemaksi. Majuri Otto von Fieandt, jonka päätehtävänä oli suojata takaisin etelään palaavan armeijan vasenta siipeä, rakensi Vetelin joen länsipuolen jokistöyräälle tykistö- ja taisteluaseman. Aseman turvin onnistuttiin pidättelemään venäläisiä joukkoja menestyksellisesti. (Tunkkari 1934: 7, 14, 20.)

Paikalle on pystytetty muistomerkki ja opastaulu.

Sijainti: Veteli, Tunkkari

172 Tykkivallitus (H 437)

Suomen sodan linnoitustoihin liittyviä jäänteitä Alaviirteen vanhan sillan kupeessa. Sijaitsee maalaistalon pihalla.

Sijainti: Lohtaja, Alaviirre

232 Venäläisten varuskunta (H 466)

Ruotsalon Granössä oli venäläisten vartiotupa ja pieni varuskunta 1800-luvulta 1900-luvun alkuun saakka. Granön virkatalo on ollut lähellä meren rantaa.

Sijainti: Kälviä, Ruotsalo, Granö

242 Rauhoitettu mänty (H 438)

Paavolan pihalla oleva mänty on suojeltu, sen juurella on kuparilaatta. Mäntyä on todennäköisesti käytetty tähystyspuuna Suomen sodassa.

Sijainti: Himanka, Paavolan piha

271 Kasakkakivi (H 510)

Kertomus perustuu esikuntakapteeni Olof Melleniuksen muistiinpanoihin. Karhin kylässä yhdystien 7715 vieressä on niin kutsuttu Kasakkakivi. Kasakkakiven takaa kerrotaan perimätiedon mukaan Erkki Erkinpoika Anttilan ampuneen Karhin taloja ryöstelleen kasakan kesällä 1808. Tarinan mukaan neljä kasakkaa tuli Anttilan taloon Karhin kylään ryöstötretkelle ja talon isäntä ampui yhden ryöstäjästä kasakkakiven takaa hylkipyssyllä. Asian tiimoilta tunnetaan paikallisia, kasakkakiveen liittyviä kummituskertomuksia.

Sijainti: Lohtaja, Karhi

308/309 Metsänvartijatuvat ja piilopirtit (H 233, 520)

Ylikylässä on pystyssä vanha metsänvartijatupa, joka sijaitsee yleisen tien varressa. Isovihan ja Suomen sodan aikaisia piilopirttejä ollaan parasta aikaa kartoittamassa kotiseutuyhdistyksen toimesta.

Sijainti: Halsua, Ylikylä, eri sijainteja

331 Kokkonevan taistelukenttä (H 553)

Kokkonevan taistelu käytiin Suomen sodan aikana 11.7.1808 ruotsalaisten ja venäläisten joukkojen välillä Perhossa. Otto von Fieandt'n komentamat joukot puolustautuivat idän suunnasta kiertämään lähteneitä venäläisiä vastaan. Taistelussa kaatui 25 ja haavoittui 128 Ruotsin armeijan sotilasta.

Sijainti: Perho, Kokkoneva

Krimin sota340 Halkokarin kahakka (H 123)

Halkokari tunnetaan myös niin kutsutusta kahakasta. Krimin sotaan liittyen englantilaisten laivasto-osasto yritti maihinnousua Kokkolan Halkokarilla vuonna 1854. Hyökkäys

kuitenkin torjuttiin ennakkoluulottomasti. Paikalla on asiasta kertova opastaulu. Höyryfregatit Vulture ja Odin laskivat vesille maihinnousuveneet ja yrittivät nousta rannalle Halkokarilla. Anders Donnerin aloitteesta hyökkääjä päätettiin torjua asevoimin. Satakunta vapaaehtoista asemiestä ilmoittautui puolustamaan kotikaupunkia. Odinin laivalääkäri Edvard Cree kirjoittaa päiväkirjassaan seuraavasti:

”Hölmöyttämme emme aavistaneet, että paikalla oli varauduttu torjumaan hyökkäyksemme. Saimme vasta myöhemmin kuulla, että paikalle oli tuotu kaksi venäläistä jalkaväkirykmenttiä sekä tykistöä. Huono-onniset matruusimme polttivat pahaa aavistamatta piippujaan kiväärin ja laivatykkit lataamattomina, kun puinen rintavarustus makasiinien välistä yhtäkkiä kaadettiin ja venäläinen komppania avasi tulen. Kaksi vain 200 metrin päässä sijainnutta kenttätykkiä yhtyi tulitukseen. Saadakseen aseensa ladatuiksi veneemme perääntyivät ja vastasivat kohta tuleen. Vulturen tykkivene, jossa oli 20 miestä ammuttiin toimintakyvyttömäksi. Luutnantti Carrington parka, hyvä ystäväni, kuoli ensimmäisessä yhteislaukauksessa, samoin perämies ja kolme merimiestä” (Oolannin sota... 2011.)

Sijainti: Kokkola, Halkokari

Sisällissota

50 s/s Equityn muistolaatta (H 259)

Myöhäissyksyllä 1917 lokakuun 31. päivänä saapui höyrylaiva Equity Maksamaan saaristoon, jossa luovutettiin 80 tonnia aseita suojeluskuntalaisille. Kaiken kaikkiaan laivan lastina oli 150 tonnia aseita. s/s Equity jatkoi matkaansa Luodon saaristoon Tolvmangrundetille, jossa luovutettiin loput aseista jaettavaksi eteenpäin sisäsaaristoon ja siitä edelleen hevospeleillä lähialueen kunnille.

Sijainti: Luoto, Tolvmangrundet

177 Ykspihlaja (H 439)

Vuoden 1918 sisällissodan jälkiselvittelyissä tapahtuneet teloitukset toimitettiin siten, että oman pitäjän miehiä ei ammuttu samassa pitäjässä, vaan heidät kuljetettiin muualle teloitettavaksi. Kokkolalaisia vietiin pääasiassa Nurmoon ja Pännäisiin. Kokkolassa ammutut olivat kotoisin lähinnä Ähtäristä ja Ylivieskasta.

”Mutta siinä sattui yksi semmonen tapaus ko yksi opettaja, se oli Jämsästä kotosin, sieltä tuli mies jonka piti tehdä niistä selvää ja se lähti viemään niitä johonki radan tykönä, en tiiä tarkkaa paikkaa. Ne ois ammuttu ne kolme niin yksi lähti karkuun ja juoksi karkuun, ne kaksi ammuttiin mutta ne ei osunu siihen niin se pääsi karkuun. Sitte se Pihlajassa piilotteli, ko oli ojarumpu, se siellä piilotteli viikkokaupalla ja Ykspihlajasta yksi pikkupoika huomasi sen niin se vei salaa ruokaa sille niin kauan niin se pysyi hengissä. Ko se tilanne rauhottui niin se tuli pois sieltä ja se meni Jämsään kotiansa ja jäi henkiin.” (H 439)

Vuoden 1918 sisällissodan jälkimainingeissa Ykspihlajan asukkaat saivat kutsuja jatko-kuulusteluihin Ouluun. Monet eivät vastanneet kutsuun, vaan pakenivat Ruotsiin. Matkoja lahden toiselle puolelle tehtiin veneillä. Näillä retkillä tapahtui onnettomuuksia, joissa ihmisiä menehtyi. Haastateltava osaa nimetä henkilöitä ja tapauksia.

Sijainti: Kokkola, Ykspihlaja

197 Kukvaniemi (H 414, 448)

Vanha tila, jossa sijaisi suojeluskunta ja putka (tuhoutunut tulipalossa), josta lähetettiin armeijasta kieltäytyneitä punaisia kuulusteltaviksi.

Sijainti: Haapajärvi, Kukkaniementie

Hengellisyys

Uskonnolliset liikkeet

6 Pyhäjärven pääkirkko ja Jonas Lagus (H 268)

Pyhäjärven pääkirkon vanhalla kirkkomaalla on herännäisyysjohtaja Joonas Laguksen hauta. Tarinoista ja legendoista on monia erilaisia versioita, mutta esimerkiksi Nivalan ja Pyhäjärven Nuorisoseurojen teatterit ovat tehneet useita näytelmiä Laguksen, Paavo Ruotsalaisen ja aikalaisten elämästä.

Sijainti: Pyhäjärvi, Pyhäjärventie 470

16 Kälviän helluntalaisuus ja Erikssonin veljekset (H 367)

Kälviän helluntalaisuuden päähenkilöitä ovat kaksi kälviäläistä papin poikaa, Jaakko ja Eerik Eriksson sekä heidän muodostamansa uskonnollinen piiri. Erikssonin veljesten ja heidän kahden sisarensa tarina alkaa 1600-luvun lopulla ja jatkuu isovihan kautta vuonna 1733 tapahtuneeseen maastakarkotukseen.

Veljekset alkoivat levittää pietististä oppia ja saivat varsin paljon kannattajia. Kirkon arvovallalle tämä oli uhka ja niinpä vuonna 1733 järjestetyssä oikeudenkäynnissä veljekset todettiin harhaoppisiksi. Koko sisarusparvi perheineen ja muutamine kannattajineen lähti maanpakoon etsimään uutta paikkaa seurakunnalleen.

Antti Tuurin teokset Eerikinpojat, Ullan kirja ja Muukalaiset kuvailevat Erikssonin veljesten vaiheita kaunokirjallisesti. Myös Anna-Maija Raittila on kirjoittanut aihetta käsittelevän romaanin Isät kulkivat pilven alla (Wiirilinna 1971; Tarinoita Kälviältä 2011.)

Sijainti: Kälviä, Kumpula

79 Jaakolan talo ja körttimuseo (H 396)

Jaakolan tila on ollut moninaisten historiallisten tapahtumien näyttämö aina 1800-luvun lopulta alkaen. Paikkaan sitoutuu paljon ihmisiä, kertomuksia, elinkeinoja ja historian käännekohtia. Esimerkiksi Oulun radan rakennustöiden aikoihin tilalla majoitettiin työmiehiä. Jaakola laajensi rakennuskantaa perustamalla kestikievarin. Vuonna 1905 rakennettiin höyrysaha ja jauhomylly. Vuonna 1910 Jaakolan rakennusta jatkettiin alaspäin. Kerroksia ei rakennettu tai pohjaa laajennettu kuten tavallisesti. Talo nostettiin kokonaisuudessaan ylös miesvoimin ja alta kaivettiin maata pois. (KirjastoVirma 2011a.)

”Täällä kävi Oulusta arkkitehtiylöppiläitä ja siinä oli professori Veikko Pohjola mukana, ja se sano, että olivat hulluja miehiä ko rupesivat nostaan tuota rakennusta, tähän olis voinu kaatua ku siellä oli vaan nuo puutolpat ja jos ne ois luhistunu niin se ois kaatunu tämä rakennus.” (H 396)

Kellarissa oli iso uuni, jossa leivottiin 100 leipää jokaisena arkipäivänä. Juho Jaakola kuoli 1911, jolloin tilaa luonnehdittiin Kalajokilaakson suurimmaksi.

”Tuonne tuli leipomo ja kylmä maituhuone ja varasto oli vielä tuossa päässä. Niin suuren leipäuunen muurasivat että sinne mahtu 33 leipää kerralla. Äiti kerto, että kun ruettiin panemaan leipiä paistumaan niin sieltä perältä ensin aloitettiin työntämään sinne ja kun päästiin suuaukkoon niin ne takimmaisesti leivät oli jo valmiiksi paistunu. Sata leipää leivottiin joka arkipäivä, ko tässä oli niin paljon väkiä. 60 henkiä ruokittiin alakerrassa kolme kertaa päivässä, ko omaa väkiä oli 30 henkiä ja oli 20 työmiestä ja 10 palvelijaa ja vielä sahalta kävi juomassa ko siellä oli 20 henkiä, kävivät kahvia juomassa monta kertaa.” (H 396)

Myös herättäjäyhdistys on toiminut talossa 1800-luvun lopulta alkaen. Vuoden 1988 alusta alkaen Jaakolan talossa on toiminut Herättäjäyhdistyksen Keski-Pohjanmaan toimipiste. Talossa on myös herännäisyyttä käsittelevä käsikirjasto. Talon yläkerrassa on Laki ja Evankeliumi -niminen museo, joka on saanut lisänimen Suomen ainoa körttimuseo.

”1912 Jaakolassa perustettiin Herättäjä-seura, läsnä oli 30 pitäjältä 1000 henkeä ja ku ulkona oli kova pakkanen sillon helmikuulla 19. ja 20. päivä niin suuri kansanjoukko tungeksi sisälle huoneisiin, joista osa ahtautui isoon saliin, niin että lattia oli romahtaa kellariin. Kiireesti oli lattia alta päin tuettava että kokousta voitiin jatkaa ja valittiin ensimmäinen päätoimikunta vastaperustetulle herättäjäyhdistykselle.” (H 396)

Sijainti: Ylivieska, Koskipuhdantie 4

289 Niilo Kustaa Malmberg (H 542, H 254)

Malmberg oli yksi merkittävimmistä herännäisyyden ajan 1800-luvun alun johtohahmoista. Hänet tuomittiin Kalajoen käräjillä 1838–1839 hartausseurojen pitämisestä ja laitettiin viralta. Tuolloin alueella vaikutti myös Taneli Rauhala, joka oli hyvä puhuja. Hänestä tuli ns. körttien kellokas. Malmbergin hauta on Nivalan kirkon hautausmaalla. Körttiläisyyden historiaan liittyy Yliniemen tila, joka on nykyään museona.

”Olavi Kares kirjoittaa Niilo Kustaa Malmbergin elämäkerrassa Palava kynttilä: ”Herätykset kulkivat kulovalkean tavoin kylästä kylään tehden ihmisten mielet niin herkiksi, että yksinpä kirkonkellojen soittokin saattoi säikyttää ja herättää sielun hätää...” Näitten herätysten kautta kansan henkinen ja aineellinen tila koki huomattavaa parannusta. Siveettömyys, juopottelu, tapot ja tappelut vähenivät, ja työnteko ja lähimmäisestä huolehtiminen nousivat kunniaan. Tämä henkinen ja hengellinen voima olivat myös ratkaisevassa asemassa, kun myöhemmin kansan itsenäisyyttä luotiin.” (KirjastoVirma 2011b.)

Sijainti: Nivala, Yliniemen tila, kirkon hautausmaa

Kirkot ja pappilat

5 Humalajoen leirikirkko (H 362)

Veteraanit rakensivat leirikirkon (1995) Humalalammen rinteeseen. Leirikirkko rakennettiin sodanaikaisen tyylin mukaan rakennetun korsun yhteyteen. Veteraanit hakivat suolta kelopuita, joista veistettiin penkit, alttarirakennelma, risti ja penkit avoimen taivaan alle. Joutenhovin leirikirkon siunasi käyttöön piispa Olavi Rimpiläinen.

Sijainti: Perho, Humalajoen ulkoilukeskus

48 Luodon kirkko (H 259)

Luodon kirkon sijainnista ei 1700-luvun loppupuolella tunnuttu päästävän yksimielisyyteen. Niinpä kreivi Erik Cronhjelm ratkaisi lopulta asian. Hän iski keppinsä maahan ja sanoi: ”Tähän pystytämme kirkon”. Kysymyksessä oli eräs mäki Fagernäsissä. Luodon kirkko on puinen ristikirkko, jonka on piirtänyt Jakob Rijf vuonna 1787. Kirkon eteläpuolella sijaitsee Marieholmin pappila.

Sijainti: Luoto, Fagernäs

56 Påras, kauppapaikka ja ensimmäinen kirkko (H 256, 255)

Kruunupyyn ensimmäisen kirkon paikka. Ennen kappelia paikalla on tietävästi sijainnut merkittävä kauppapaikka (kauppiastila), jonka historia ulottuu myöhäiseen rautakauteen saakka (1000–1100). Tuolloin oli mahdollista purjehtia mereltä jokea pitkin aina Stråkaan saakka. Myöhemmin paikalla sijainnut kappeli oli jokilaakson kylien yhteinen hartauspaikka (Påras, Teerijärvi, Bråtö ja Hopsala). Vuonna 1607 kylistä muodostettiin Kruunupyyn pitäjä, jolloin kappelista tuli alueen ensimmäinen kirkko.

”1990-luvun useamana kesänä täällä kaivettiin, siis tehtiin arkeologisia kaivauksia, tutkimuksia ja vaikka täällä ei saatu esille mitään tämmösiä sitovia todisteita siitä että ollaan kappelin paikalla niin välillisesti tuli niin paljon näyttöjä siitä, että tää on ollut erittäin tärkeä, keskeinen paikka. [...] Kun me aloitimme nämä kaivaukset, oletimme että täältä löytyisi esimerkiksi kappelin perustuksia tai vaikkapa hautoja, siis varhaiskristillisiä tai ainakin keskiaikaisia, mutta oikeastaan ei löytynyt mitään tämmöstä vaan löytyi pakanallinen kalmisto tältä paikalta.

Me seulottiin tätä multakerrosta ja me saatiin valtava määrä mielenkiintoisia löytöjä, jotka typologisesti voidaan ajoittaa lähinnä 1100-luvulle. Siis ristiretkiaikaan. Tämmösiä ovat esimerkiksi veitset, nas-kalit, tulusraudat, helmet ja hyvin monenlaista tavaraa. Kaikkein mielenkiintoisimmat olivat niin sanotut punnukset, mitkä viittaavat hyvin varhaiseen kauppaan, silloin kun piti punnita se hopea millä maksettiin. Näitä punnuksia on löytynyt noin tusinan verran. [...] Sikäli erittäin mielenkiintoinen paikka.

Mää oletan siis, että täällä on ollut tällä kauppatalolla tämän kristillistämisen myötä on rakennettu tänne talon oma kappeli ja se on sitten vähitellen muuttunut kyläkappeliksi ja lopulta kun Kruunupyystä tuli pitäjä vuonna 1607 niin ei ollut muuta sopivaa pitäjänkirkkoa kuin tämä Poraksen pieni kappeli. Se oli semmonen tilapäisratkaisu. Jo seitsemän vuoden jälkeen saatiin uusi kirkko pystytettyä nykyisen pitäjänkirkon paikalle sinne pari kilometriä jokea alas silloisen Kruunupyyn joen suistoalueelle. (H 255)

Sijainti: Kruunupyy, Påras, Ståka, 2 km keskustasta lentokentätien (748) varrella

74 Vaivaisukot (H 382)

Keski-Pohjanmaalla on kirkkojen edessä yleensä vaivaisukko ja vanhin vaivaisukko tällä alueella löytyy Kaarlelan kirkon eteisestä. Lohtajan vaivaisukkoon liittyy tarina, jota aikoinaan Sakari Topeliuskin väritti sadullaan puuäijästä. Tarinan mukaan puuäijän veistäjä teki vaivaisukkoon salaluukun, jonka kautta hän vei suurimman osan lahjoitetuista almu-rahoista. Topeliuksen sadussa valistetaan, miten väijytyksen avulla selvisi, kuka rahat salaperäisesti aina vei.

Kirkkojen vaivaisukot liittyvät Keski-Pohjanmaan kirvesmiesperinteisiin. Kirvesmiestaitoja tarvittiin laivojen ja niiden kokkaveistosten tekemisessä sekä vaivaistukkien tekemisessä. Vaivaistukit olivat onttoja tukkeja, joiden rahareikään sai laittaa almurahoja. Vaivaistukkeja on ollut teiden varsilla, mutta myöhemmin tukeista alettiin tehdä vaivaisukkoja kirkkojen ulkopuolelle.

Sijainti: Esimerkiksi Kokkola, Lohtaja, Kälviä

150 Papinkallio (H 432, 433)

Pappien piknikpaikka, pappilan herrasväki tapasi tulla Papinkalliolle kahville kesäisin.

Sijainti: Veteli, Papinkallio, Siltalan tie

206 Sykäräisen kappeli (H 161)

Sykäräisen kappeli sijaitsee Sykäräisen kylällä noin 25 kilometrin päässä Toholammin keskustasta Lestinjärvelle päin. Kappeli on rakennettu vuonna 1961 (Pentti Luostarinen), peruskorjattu ja laajennettu vuonna 1990. Kappelissa pidetään jumalanpalvelus yleensä joka toinen sunnuntai. Kappeli toimii myös kerhotilana. (Toholammin seurakunta 2011.)

Sijainti: Toholampi, Kappelintie 15

246 Himangan ensimmäisen kirkon suunniteltu rakennuspaikka (H 438, 470, 500)

Himangan ensimmäisen kirkon suunniteltu paikka Rautilan kylällä. Seurakunta on merkinnyt paikan ja siitä löytyy myös kertomuksia. Paikalla on korkeahko kivi laattoineen. Seurakunta järjestää joka kesä sijaintiin liittyvän tapahtuman.

Sijainti: Himanka, Rautilan kylä

297 Pyhäjärven ensimmäisen kirkon paikka (H 543)

Pyhäjärvi sai ensimmäisen kirkon vuonna 1647, jonka paikka tiedetään tarkoin. Seurakunnan aikomuksena on muistokiven pystyttäminen kyseiseen paikkaan, joka sijaitsee nykyisen Pyhäsalmen taajaman ja kirkonkylän puolivälissä. Alueen nykyinen nimistö viittaa kirkkoon ja muinaiseen hautausmaahan: Rauhanlahti, Hattukangas, Lepuukallio ja Köyhänpelto.

Sijainti: Pyhäjärvi, Rauhanlahti

341 Torgaren museoalue (H 123)

Torgaren pappila ympäristöineen muodostaa ainutlaatuisen museokokonaisuuden. Pappilan päärakennus on vuodelta 1796. Seurakunnan kirkkoherrat ovat asuneet paikalla 350

vuoden ajan. Alueella sijaitsee myös koulumuseo, maatalousmuseo, sotilasmuseo ja kor-su, meijerimuseo ja suutarimuseo. Alueelta alkaa luontopolku.

Sijainti: Kruunupyö, Torgare

342 Kaarlelan kirkko (H 123)

Kaarlelan vanha pitäjänkirkko on Pohjanmaan keskiaikaisia kivikirkkoja. Kirkon tarkkaa rakentamisvuotta ei tiedetä, mutta sen vanhimmat osat ajoitetaan 1460-luvulle.

Ristikirkon muodon se sai Kustaa III:n hyväksymien piirustusten mukaisesti 1700-luvun lopulla. Tuolloin työtä johti pitäjän tunnettu kirkkoherra Anders Chydenius. Kirkossa säilytetään maan vanhimpiin kuuluvaa vaivaisukkoa, joka on vuodelta 1784. Se on kiertänyt Suomen edustajana näyttelyissä Ruotsia, Yhdysvaltoja ja Japania myöten.

Kirkon ulkopuolella pohjoisen oven vieressä on venäläisten 1918 Vapaussodan aikana ampuman kranaatin aiheuttama lovi. Kirkosta lounaaseen olevalla Tarharannan niityllä pitäjän talonpojat voittivat Klaus Flemingin ratsujoukot nuijasodassa 1595. Kirkon itäpuolella oleva Suomen vanhimpiin luettava pappila rakennettiin 1735–36. (Kokkolan seurakunta 2011.)

Sijainti: Kokkola, Kruunupyöntie 1

343 Kaustisen kirkko (H 123)

Kaustisen kirkko ja tapuli ovat kaustislaisen kirkonrakentajasuvun Kuorikosken rakentama. Nykyisen kirkon on rakentanut v.1859 suvun kuuluisin kirkonrakentaja Jaakko Heikinpoika Kuorikoski, joka on rakentanut 23 kirkkoa ja 15 kellotapulia. Tapuli ja Kaustisen ensimmäinen vuonna 1777 valmistunut kirkko ovat kirkonrakentaja Matti Kuorikosken käsialaa. (Kaustisen ja Ullavan seurakunta 2011.)

Sijainti: Kaustinen, Siltatie 3

Muinaishautausmaat

26 Lestijärven Kirkkosaari (H 375, 382, 5)

Lestijärvi on ollut aikoinaan osa Lohtajan seurakuntaa 1700-luvun lopulle saakka. Väliaikaisesti vainajat haudattiin saareen kelirikkoaikana, ja tästä luultavasti juontuu nimi Kirkkosaari. Kerrotaan, että vainajat sijoitettiin väliaikaisiin mataliin hautoihin. Kelien parantuessa vainajat siirrettiin reellä tai veneellä siunattuun kirkkomaahan Lohtajalle.

”On olemassa semmonen tarina, että Lestijärveltä ei löytyny ikään omia kaivajia kaivamaan niitä ruumiita, kukaan ei suostunu niitä kaivamaan, mutta Halsualta löyty kaivajia. Ko niile luvattiin, että jos ne kaivaa niitä vainajia ylös ja kuljettaa Lohtajalle, niin ne saa ohraviinaa niin paljon kuin jaksavat juoda. Niin sieltä löyty kyllä halukkaita. Tarina sanookin, että ne kaivo niitä hautoja aina niin päissään, että ei ne mihkään Lohtajalle vieny niitä, ne kaivo ne ylös ja upotti järveen.

Parempihan se loppujen lopuksi ko aatteelee maallisia jäännöksiä, jos ne kumminki jäi tänne kotiseudulle ja sitte tää järvi oli kuitenkin pyhä evankeliumijärvi. Varmasti joskus ehkä siunattukki järvi silloin katolisena aikana, että he jäi tänne omaan järveen ja eihän sen parempaa hautapaikkaa oookaan ko järvi tai meren pohja että merelle haudataan vieläkin merimiehiä.” (H 5)

Sijainti: Lestijärvi, Kirkkosaari

127 Venäläisten hauta (H 360)

Syyskesästä 1941 tammikuulle 1942 Vuolteella oli haavoittuneiden venäläisten sotilaiden vankileiri. Kokkolassa oli sotavankisairaala josta toipilaat tuotiin Vuolteelle. Leirillä olleet sotavangit kaivoivat nykyisen Marinkaisnevan kuivatusojaa. Olot vankileirillä eivät olleet parhaat mahdolliset: vangit asuivat pahviteltoissa ja ruoka oli riittämätöntä. Monet haavoittuneista vangeista menehtyivät; kaikkiaan 35 vankia haudattiin metsään.

Metsän keskellä Vuolteentien varresta löytyy erikoinen muistomerkki. Punaisen puuidan ympäröimä betonipaasi on paikalle haudattujen sotavankien hautamuistomerkki.

Sijainti: Kälviä, Vuolteentie

148 Venäläisten haudat (H 432, 433)

Hiekkakankaalla on kuoppia, joihin on haudattu venäläisiä sotilaita. Kysymys on luultavasti Krimin sodan aikaan tauteihin (punatauti) kuolleiden sotilaiden haudoista. Hautapaikkaa ei ole merkitty mitenkään. Alueella on vieläkin nähtävissä painanteita, jotka voidaan tulkita vanhoiksi haudoiksi. Alueella on tehty koekaivaus vuonna 1997 ilman merkittäviä löytöjä.

”Määki on näitä koluttu, poikana kaivoin, ja kyllä se puolen metrin syvyessä rupeaa luita tuleen. Pikkupoikain mieltä kiehtoo. Jos vaikka pyssy, N. N. meidän vanhin veli kerto, että ko hän oli pikkupoika ja vanhemmat pojat tuli täältä ja yhdellä oli seipään nokassa pääkallo. On ne löytäny vielä tuolta sora-montultaki vielä.” (H 432, 433)

Sijainti: Veteli, Siltalan tie, Papinkallio

183 Katariinan kalmisto (H 444)

Alun perin kyseisellä paikalla on ollut ruttohautausmaa (1710). Kalmiston kulmalla olevan muuntajan perustuksia kaivettaessa löytyi joukkohauta, jossa olleet pääkallot ja luut saattoivat olla tuolta ajalta. Anders Chydenius on haudattu Katariinan kalmistoon. Hän oli vaikuttamassa myös siihen, että sinne rakennettiin hautakammioita. Porvarit rakensivat niitä itselleen tai suvulleen. Siellä on myös kirkon yhteinen hauta. Katariinan kalmisto tyhjennettiin 1900-luvun alussa, vaikka hautojen piti olla ikuisia.

”Chydenius haudattiin virallisesti Katariinan kalmistoon, mutta tarinan mukaan ruumis siirrettiin salaa ja haudattiin kirkon lattian alle isänsä viereen. Kun kirkkoa restauroitiin 1950-luvulla, sieltä löytyi pari luurankoa, kai ne olivat ylimääräisiä. Sinnehän on haudattu aikaisemmin ihan laillisestikin, mutta niitä ei ollut löytynyt kirkonkirjoista. Tätä päällimmäistä luurankoa tutkittiin, ne olivat vähän eri tasossa, tai kalloa lähinnä tutkittiin. Sitä verrattiin maalaukseen ja epäiltiin, että se voisi olla Chydeniuksen. Kallo oli kateissakin ja sitten se löytyi samasta paikasta kuin se alun perin löydettiin, se oli palautettu kirkon lattian alle.” (H 444)

Sijainti: Kokkola, Mäntykangas

275 Ruumissaari (H 171, 233)

Halsuanjärven pohjoispäässä oleva Ruumissaari on nykyään niemi, joten sinne pääsee jalkaisin. Saareen on kertomusten mukaan nälkävuosina (1860-luku) haudattu väliaikaisesti vainajia, ennen kuin ne on siirretty Vetelin hautausmaalle. Paikalla on nähtävissä hautapainanteita. Kerrotaan myös, että Ylikyläläiset käyttivät samaan tarkoitukseen Kallosaarta. Sieltä vainajat kuljetettiin talvella rekikelillä hevosilla ja kevättulvilla veneillä Veteliin haudattaviksi.

”Nälkävuosista on kerrottu muun muassa, että vuonna 1867 Erkin päivänä (18. toukokuuta) oli vielä niin paljon lunta, että hevosella ja reellä pystyi ajamaan vaivattomasti pellolla aitojen yli. Tavallisesti Erkin päivänä laitettiin lehmät ulos” (Halsuan kotiseutuyhdistys 2011.)

Sijainti: Halsua, Halsuanjärvi, Ruumissaari

Merkkihenkilöt

Poliitikot ja vaikuttajat

15 Nora Pöyhönen ja Haapaveden emäntäkoulu (H 367)

Helluntailiike saapui Haapavedelle legendaarisen ja ansioituneen ruustinna Nora Pöyhösen kautta. 1800-luvulla naisten aktiivisuus ja aloitteellisuus oli nykyistä huomattavasti rajoitetumpaa. Pöyhösen elämäntyöksi muodostui kasvien viljely ja elintarvikkeiksi

hyödyntäminen. Vuonna 1892 aloittikin Haapavedellä Nora Pöyhösen johtamana Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu. Koulu toimii Haapavedellä nykyisellä nimellään Haapaveden kotitalous- ja sosiaalialan oppilaitos. Tällä hetkellä vanhaa pappilaa kunnostetaan puutarhan osalta 1930-luvun alkuperäiseen malliin. Aikoinaan Kälviän helluntailaiset tekivät retkiä kuorma-auton lavalla katsomaan ruustinnan upeaa puutarhaa, joka oli jo maankuulu.

Sijainti: Haapavesi, emäntäkoulu

76 Ljungo Tuomaanpojan muistomerkki (H 382)

Ljungo Tuomaanpoika oli pappi, valtiopäivämies ja suomentaja. Hän toimi kirkkoherrana sekä lääninrovastina Kalajoella 1592–1610 välisenä aikana. Hän edusti maakunnan pappeja helmikuussa 1597 Arbogan valtiopäivillä, jossa hän teki selkoa nuijasodasta. Syyttävä sormi osoitti Klaus Flemingiä ja hänen sotilaitaan, jotka olivat harjoittaneet mielivaltaa.

Sijainti: Kalajoki, Mantilan talo Pitkäsen kylällä

77 Johannes Laurilan kotitorpan paikka (H 382)

Niin kutsuttu Tokosen torppa oli virsirunoilija Laurilan koti (1892–1939).

Sijainti: Kalajoki, Etelänkylä

87 Kyösti Kallion muistolaatta (H 397, 254)

Kyösti Kallio syntyi 10. huhtikuuta 1873 Ylivieskassa. Hän aloitti valtiopäivämies uransa 1904 talonpoikaissäädyn edustajana. Vuoden 1937 vaaleissa hänet valittiin tasavallan presidentiksi. Kallion syntymäkodin paikalle on laitettu muistolaatta.

Sijainti: Ylivieska, Niemelän kylä, Ojalan talon piha

143 Ingmanin sohva (H 432, 433)

Emäntäkoulun vieressä olevassa suojellussa metsässä jokivarressa on Ingmanin sohvaksi kutsuttu paikka, jossa Antero Vilhelm Ingman kävi lukemassa ja kirjoittamassa. Ingman toimi Vetelin kappalaisena vuosina 1855–1864. Ingman oli tutkijahenkkinen ja keskittyi raamatun kääntämiseen. Myöhemmin Ingman toimi raamatun selitysofin professorin virassa Helsingissä.

”Hän suomensi raamattua yksin ja se ei kuitenkaan kelvannu. Täällä tiedetään, että Ingman oli syventynyt näihin käännosasioihin, että ko tuli renkipoika hätänsä kans että rihi palaa niin se oli tottunu kaikki asiat kääntää näin että menkää rouvalle sanomahan että se ei kiinnittänyt siihen mitään huomiota. Hän soudatti rengillä itsensä tänne [Ingmanin sohvalle] joen yli ja kävi täällä” (H 432, 433)

Sijainti: Veteli, emäntäkoulu, joen varressa

156 Kreetta Haapasalo (H 432, 433)

Kreetta Haapasalo (os. Järvilä) oli kansanmuusikko syntyjään (1813) Kaustiselta. Hän esiintyi kanteleensa kanssa ympäri maata ja oli jokseenkin tunnettu aikalaistensa keskuudessa aina Helsingissä asti. Greta Haapasalon asuinpaikalle on laitettu muistokivi. Kreettan mukaan hänen Vetelin kotinsa oli hänelle mieluisin asuinpaikka. Haapasalo asui myös Halsuan Kalliokoskella neljä vuotta.

Sijainti: Veteli, Haapasalo

188 Kirkonrakentaja Karjalahti (H 414, 448, 132)

Tila on ollut Haapajärven kirkonrakentajien koti ja pihalle on pystytetty kirkonrakentajien kunniaksi muistomerkki. Kirkonrakentaja Mikko Karjalahti asui tilalla, hän oli myös valtiopäivämies. Venäläiset majoittuivat vuonna 1916 tilalla, jossa on toiminut myös keskievari.

”Mikko Karjalahti esimerkiksi sai kuvernööriltä luvan käyttää vaunuja kulkiessaan, ku se kievarista kievariin kulki, ko toiset kulki kieseillä. Kaikki joutu kakspyöräsillä kulkemaan, mutta hänellä oli oikeus kulkea ko suuret virkamiehet oikein nelipyöräsissä vaunuissa, joissa oli katto päällä. Oliko ne kumipyörät vielä siinä?”

Mikko Karjalahden talo oli semmonen vinkkeli talo. Siinä on monta historiaa, muun muassa venäläiset majottuvat siihen 1916 vai 1915 ko ne pelkäs että saksalaiset nousee maihin niin piti venäläisiä sotajoukkoja sijoittaa Tornioon saakka. Karjalahti oli sellanen, johon venäläinen ratsukomppania tuli ja ne ottivat Haapajärveltä hevosia maanviljelijöiltä. Se kartanorakennus oli niin iso, ja se kelpas vanhainkodiks. Se on edelleen vanha rakennus pystyssä, nyt se on pitopalvelutalona. Se on yksityisen käytössä.” (H 414)

Sijainti: Haapajärvi, vanhainkoti

195 Ståhlbergin kotitalo (H 414, 448)

Suomen tasavallan ensimmäisen presidentin Kaarlo Juho Ståhlbergin lapsuudenkoti sijaitsee Haapajärvellä. Kaarlo oli neljän vuoden ikäinen (1869), kun pastorina toiminut isä perheineen muutti Alavieskasta Haapajärvelle kappalaisen virkaan. He asettuivat asu-

maan vuonna 1784 rakennettuun Ronkaalan pappilaan. Kaarlon isän Johan G. Ståhlbergin hauta sijaitsee Haapajärven kirkolla.

Sijainti: Haapajärvi, K. J. Ståhlbergin museo

203/204 Sahan Kallen ja Aukusti Oravalan syntymäkodit sekä muistomerkki (H 161)

Kalle Oravala eli Sahan Kalle oli sisukas uudisraivaaja ja maanviljelijä, mutta myös herkkä runoilija ja valistunut kansan mies. Hänen syntymänsä satavuotispäivänä, juhannuksena 1952 pystytettiin hänen haudalleen Toholammin hautausmaalla muistokivi. Aukusti Oravala syntyi Toholammilla 1869. Hän oli teologian tohtori, herännäispappi ja kirjailija. Parhaiten Oravala tunnetaan herännäissaarnaaja Paavo Ruotsalaisen elämäkerran sekä hänestä kertovan romaanin kirjoittajana. (Ks. Pulakka 1995: 551–552, 683–684.)

Sijainti: Toholampi, Kirkkotie

261 Kalle Kyhälän kotipaikka (H 488, 490)

Kyhälä oli kansanedustaja ja lahjakas paikallinen vaikuttaja. Syksyllä 1917 Kiiskilässä aloitettiin paikallisen työväenyhdistyksen perustamiseen liittyvät suunnitelmat. Kyhälä toimi Kiiskilän yhdistyksen kirjuriina. Sievin yhdistys jäi kansalaissodan melskeen ulkopuolelle. Näin ollen Kyhälä selvisi osallisuudesta kuulustelulla. Hänet valittiin vuonna 1929 Sosialistisen työväen ja maanviljelijä puolueen kansanedustajaksi. Kyhälä muilutettiin 22.6.1930 ja kuljetettiin Neuvostoliittoon. Aluksi hän toimi Aunuksen sohvoosin johtajana. Hänet ammuttiin vuonna 1938. (Pulakka 1995: 406–407.)

Sijainti: Sievi, Kiiskilän kylä

332 Viljami Kalliokoski, Halsua-talo (H 553)

Maanviljelysneuvos Viljami Kalliokoski (1894–1978) oli halsualainen talonpoika, keski-pohjalainen vaikuttaja, poliitikko ja valtiomies. Kalliokoski on toiminut eduskunnan varapuhemiehenä ja maatalousministerinä. Nykyisin museona toimiva, aikaisemmin kunnantalonkin virkaa toimittanut Halsua-talo rakennettiin alun perin Kanalan kylälle 1830-luvulla. Talo siirrettiin myöhemmin nykyiselle paikalleen. Alakerrassa on Viljami Kalliokoski museo. Talon vieressä on Kalliokosken patsas.

Sijainti: Halsua, kirkon vieressä

344 Pietari Päivärinta (H 404)

Ylivieskalainen kansankirjailija ja valtiopäivämies (s. 18.9.1827, k. 16.7.1913). Pekan Päivän ilta järjestetään Pietari Päivärinta -seuran toimesta vuosittain 29. kesäkuuta Helaalan myllyssä.

Sijainti: Ylivieska, Helaalan mylly

Kyläoriginellit, parantajat ja noidat

80 Niva-Kaijan mukaan nimetyt paikat (H 397, 254)

Ylivieskassa on kerrottu vanhoja tarinoita Niva-Kaijasta, Nivalan kantaäidistä. Tarinoiden mukaan hän asui Niemelän kylän Nivakankaalla Ojasuussa 1520-luvun lopulla mökissään neljän poikansa kanssa, joilla jokaisella oli eri isä. Kaijan mukaan on nimetty muun muassa Kaijan vainio. Se sijaitsi Hirvelän vanhan riihen kohdalla Niemelän veljesten torpan takana. Tällä vainiolla Kaija kuokki Niemelän talon peltopalan rangaistuksena hänen tekemästään lampaan taposta. Kaija tuomittiin myöhemmin käräjillä lammaskaaaksi ja hänet karkotettiin Nivalan ja Ylivieskan rajalle noin vuonna 1530. Hän asettui asumaan Nivalan Malisjoen mutkaan, nykyisen Kalliontien sillan kupeeseen, ja täten hänestä tuli perimätiedon mukaan Nivalan ensimmäinen asukas.

”Talon oman väen lisäksi taloista löyty palkollisia, sen lisäksi pitäjästä löytyi lampuoteja, eli valtion vuokratilallisia, torppareita, mäkituvallisia, mäkitupalaisia, ihtellisiä, jopa loisia. Torpparit, mäkitupalaiset ja ihtelliset tekivät palakollisten lisäksi töitä talloihin. Yksi tämmöinen oli tuhatviissattaa kakskyt-luvun lopulla Niemelän kylällä Niva-Kaija, joka asusti mökissään Ojasuusa Nivan kankaalla.

Vanhoja tarinoita kuunnellella saa sen käsityksen, että Kaija oli tekevä, pystyvä ja ronski nainen. Jälleen oli syksy tulosa ja talvi paino päälle. Kaija oli palaamasa mökilleen iltahämärissä hameet nostoksilla ku vastaan tulee Niemelän talon lammaskatras ja päättää ottaa katraasta yhen pässin särpimen jatkeeksi talavia ajatellen. Alakaessaan pistää lammasta tämä alako määkii ja riuhtoon ihtiään irti. Kaija katkasee kuitenkin lampaan pään ja päätä pois heittäessään sanoo, että pärise siellä Niemelän pässi. Lampaan määkimisen kuulee kylän kossit ja näin Kaijan lampaanvarkaus tulee tietoon ja aikanaan sen aikasille käräjille. Josa Kaija saa rangaistukseksi pellon kuokkimisen Niemelän talloon. Kaijan vainio on olemasa tänäki päivänä Niva-Kaijan muistoksi. Kuka muistaa Hirvelän vanahan riihen Niemelän veljesten torpan takana, siinä oli Kaijan vainio.” (H 397)

Sijainti: Nivala, Kaijan vainio, Hirvelän vanhan riihen paikka

105 Heikki Lappalaisen tila ja lappalaisten hautausmaa (H 5)

Hiidenniemen Niemenkylässä sijaitsee Lestijärven vanhin tila, jonka aikoinaan perusti Heikki Lappalainen 1500-luvun lopulla. Sittemmin Heikki Lappalainen teloitettiin noita-

na. Kylällä sijaitseva Hautalan tila on saanut nimensä lappalaisten vanhasta hautausmaasta.

”Tällä Heikki Lappalaisella oli noitarumpu ja se käytti sitä ihmisten parantamiseen. Kävi niin, että kun se yritti parantaa Kalajoelta yhen nuoren naisen niin se kuolikin niin se ei auttanukkaan se noitarumpu siihen sairauteen, mä en tiiä miksei, niin ihmiset oli sitä mieltä, että se noitarumpu [kannus] oli tappanu sen tytön ja Heikki Lappalainen joutu syytteeseen siitä [v. 1585].

Heikki tuomittiin kuolemaan ja Ruotsin hovioikeus vahvisti päätöksen, Tukholmassa on paperit siitä, ja ei muutako sitte miekalla pää poikki ja heitettiin tuleen. Heikki kerkes perustaa tähän tilan, tämä paikka missä me ollaan on Lestijärven vanhin tila, tää on Lappalaisen tila numero yksi.” (H 5)

Sijainti: Lestijärvi, Niemenkylä, Hiidenniemi

192 Voimamies Juho Jaakonaho (H 414, 448)

Haapajärven alueella tunnettiin aikanaan useampiakin voimamiehiä. Juho Jaakonaho oli eräs merkillinen ja vaikuttava persoona. Hän oli ”voimamies”, mestaripyöräilijä ja suk-siseppä. Jaakolansaarella on näkyvissä hänen kaivamansa oja. Oksavalla on liiterinä hänen entinen suksiverstaansa. Jaakonahon muistomerkki löytyy Rotary-puistosta Puistokadun varrelta.

”Se kuule 75-vuotiaana nosti kuule, olin 16 täyttäny 1958, olin kuivaamassa, sillä oli iso ohrasäkki, se tuosta nosti vaan traktorin kyytille, ja se ei monella sen ikäsellä veteraanilla nouse. Kyllä se poikkeuksellinen henkilö oli voimiltaan [...] 80-vuotiaana ajo vielä pyörällä kilpaa.

Tukholman olympialaiset, 1912, se oli sinne pyöräilykilpailuihin valittu, ko se oli moninkertainen Suomenmestari, lähti sinne ja ilmoittautu että hän lähtee. Kesällä oli ne olympialaiset, rupes pesemään itteensä tuvassa vadissa ja oli puhdas paita. Isä sano, että mihinkä aiot lähteä, joo hän lähtee olympialaisiin, ja parhaana heinäntekoaikana [...] Niin se lähti kuitenkin ja meni Tukholmaan ja sajan kilometrin pyöräilyyn otti osaa. Se oli jo 2 minuuttia johdossa ja ruotsalainen oli toisena. Ne ruotsalaiset kattoivat, että mitä he tekee, että se voittaa nyt varmasti ja he eivät saa sitä kultamitalia. Jaakon Jussi ajo oikeaa puolta sitä tietä ja ruotsalainen vasenta, ko siellä on vasemmanpuoleinen liikenne, niin ne pani oikealle puolelle, sanovat ainaki, tahallaan rautalaudan, jossa oli nauvoja, ne nauulat oli pystyssä. Ja kun Jaakon Jussi ajo siihen, se ajo renkaan naulaan ja se puhkes, eikä ollu vararengasta eikä ollu paikkausvälineitä.

Niin se istu sitte siellä ojanpenkassa pari minuuttia ja muu porukka tuli ja se joutu keskeyttämään siihen. Sitte ku tuli kotia, se ei ees yrittäny mennä kotia ko oli kerran sopimus isän kans, että jos lähet niin et tule, niin se meni rengiksi aluksi ja sitte verstaan perusti ja rupes tekemään suksia.” (H 414, 448)

Sijainti: Haapajärvi, Jaakolansaari, Oksava, Puistokatu

252 Näätä-Vaari (H 139)

Sievin tunnetuin tietäjä, parantaja ja noita on niin kutsuttu Näätä-Vaari (Näätä-Jumala, Näätä-Piru). Näätä-Vaari asui Saukonperällä Näätälän talossa ja hän on luultavimmin ollut oikealta nimeltään Matti Andersinpoika Näätä, alun perin Syrjä (s. 20.2.1806). Perinnetietojen mukaan Näätä-Vaarin parannettavaksi on tullut potilaita jopa Pietarista saakka. (Ruuttula-Vasari 1993: 403–404.)

Sijainti: Sievi, Saukonperä

311 Kyynäspää-Joonas (H 233)

Kulkuri ja oman aikansa ”kylähullu”, joka tunnettiin Halsualla myös nimellä Hoikka-Joonas, kuitenkin oikealta nimeltään Joonas Bergstrand (k. 29.1.1914). Hänellä oli poikkeukselliseen elämäntapaansa nähden myös poikkeuksellisia kykyjä. Joonas nimittäin osasi kirjoittaa kauniilla käsialalla kummallakin kädellä. Hän osasi kirjoittaa myös ylösalaisin olevaa tekstiä. Joonas puhui usein kääntökieltä. Kun hän kuuli vaimonsa Vallun kuolleen, hän kysyi: ”onko kellu vaikahtanu” eli onko Vallu keikahtanu.

Kerrotaan myös, että käräjille joutuessaan tuomari oli kysynyt, osaako Joonas kirjoittaa. Saadessaan myöntävän vastauksen tuomari antoi paperin allekirjoitettavaksi. Joonas käänsi paperin takaisin tuomariin päin ja kirjoitti nimensä ylösalaisin eli tuomariin nähden oikein päin. Tätä on muisteltu jälkepäin (mm. Otto Luomala, Kaustinen), sillä tuomari oli ihmetellyt näkemäänsä melkoisen paljon.

Joonas tunnettiin parhaasta kaveristaan Piku-koirasta. He olivat erottamaton parivaljakko. Joonas rakenteli kulkiessaan metsiin kivistä rakennelmia, joita hän kutsui kirkoiksi. Halsuan Liedeksellä on ollut yksi ja kaksi löytyy vielä Kannistosta. (Lindfors 1998: 38–39.)

Sijainti: Halsua, Liedes, Kannisto

325 Ryssä-Matti, Kotajärven erakko (H 553)

Reisjärvellä asui 1850-luvulla Ryssä-Matiksi kutsuttu mies, joka sai määräyksen lähteä sotaan. Hän kuitenkin päätti välttää sodan ja ryhtyi karkuriksi asettuen Kotajärven erämaakorsuun asustelemaan Iso-Kotajärven ja Pikku-Kotajärven väliselle kankaalle. Korsun rauniot ovat yhä nähtävissä. (Reisjärven matkailu 25.3.2011.)

Sijainti: Reisjärvi, Kotajärvi

339 Sarjan kehruumänty (H 254)

Isovihan ajoista saakka on kerrottu omalaatuista tarinaa Sarjan väkirikkaasta ja varakkaasta talosta. Isäntä oli alueella tunnettu noita, joka rakensi pakopirtin perheelleen, mutta jäi tyttärensä kanssa taloon tarkoituksenaan selvitä noitakeinoin vihollisista. Näin tapahtumaa kuvailee Kyösti Vilkuna Pirttimaan kirjassa.

”Kun sitten venäläiset luokse tultuaan kuulivat puusta rugin hyrinää, alkoivat he ihmetellen kiertää puuta ja tähyillä ylös. Hyvän aikaa pulittivat ja jahkailivat he siinä, kun puusta selvästi kuului rugin hyrinä, mutta mitään ei näkynyt.” (Pirttima 1995: 148.)

Talon noita-isäntä oli valmistanut olkilyhteestä pirttiin miehen, joka istui pöydän ääressä. Hän käänsi venäläisten silmät siten, että se näytti oikealta mieheltä. Venäläiset vaativat ruokaa ja alkoivat kiduttaa olkiukkoa, isäntä huuteli uuninpankolta, että ei tunnu missään, puristakaa lujemmin. Olkiukko laitettiin lopulta pataan kiehumaan, mutta isäntä vain huuteli ja jatkoi naljailuaan uuninpankolta. Lopulta venäläiset luultavasti jatkoivat matkaansa hämmästynein mielin.

Museoviraston suojelema kehruumänty seisoo edelleen Mäntyranassa Teuvo Säisän maalla kylän nähtävyytenä sekä muistutuksena vaikeista Venäjän ylivallan ajoista.

Sijainti: Nivala, Mäntyrananta

Merellisyys

Laivanrakennus

44 Kokkolan ympäristön laivanrakennuspaikkoja (H 360, 437)

Kokkolan ympäristöstä tunnetaan useita vanhoja laivanrakennuspaikkoja: Niin kutsuttu Mustakariniemi Kälviän ja Lohtajan rajalla. Myös Kaarlelan Palossa kerrotaan rakennettua laivoja, samoin Kokkolan Korsössä, Krokvikissä, Granvikissä, Längnässä ja Rödsössä (Ojala 1996: 39).

Sijainti: Kokkola, useita sijainteja

45 Sepän tupa (H 360)

Seppä on asunut 1800-luvun alkupuolella valmistuneessa rakennuksessa Anders Donnerin laivanrakennustelakan aikoihin. Ovessa on yhä nimikirjaimet A. D. Likipitäen samalla

paikalla on sijainnut myös telakka-alue Vanha varvi. Maastossa on erotettavissa syväne, jota pitkin laivat on uitettu aikanaan veteen.

Sijainti: Kokkola, Halkokari, Morsiussaarenlahti

55 Bosundin vene- ja kalastusmuseo (H 259)

Museo tarjoaa nähtäväksi talonpoikaisveneitä, pyyntivälineitä ja vanhaa rakennuskantaa.

Sijainti: Luoto, Bosund

58 Cronoholmenin laivanveistämö (H 256, 360)

Veistämöllä rakennettiin suuria rahtialuksia lähinnä Ruotsin tarpeisiin (1673–1704). Paikalla on rakennettu yli 60 alusta ja enimmillään veistämöllä työskenteli yli 200 ihmistä. Toiminta loppui maan kohoamisen vaikeutettua vesillelaskua. Jouxholmen on museoitu ja alue on suosittu retkikohde.

Sijainti: Kruunupyy, Jouxholmen

120 Linkokarin ja Soldatskärin laivanrakennuspaikka (H 360, 444)

Laivanrakennus on alkanut jo 1700-luvulla Kokkolan Kaustarilahdella. Paikka sijaitsee huvila-alueella, yksityispihalla. Jäljellä on yhä nähtävissä laivapetejä. Jari Ojalan (1996: 37) mukaan ”Kaustarvikin varviin kuulunut kivilatomus näkyy yhä maastossa Kokkolan Vanhalla varvilla. Latomuksen päässä on rautainen lenkki, johon kirjattu varvin perustajan nimikirjaimet JK.” Tällä tarkoitetaan kauppias Johan (Jean) Kyntzelliä.

Sijainti: Kokkola, Halkokari, Morsiussaarenlahti

122 Halkokarin ranta (H 360)

Halkokari oli tunnettu laivanrakennuspaikka 1700-luvun puolivälissä, mutta sen merkitys hiipui tultaessa 1800-luvulle. Se on kuitenkin ollut pitkäaikainen merkittävä tervasatama. Ojalan (1996: 276) mukaan Kokkola oli 1700-luvulla Suomen merkittävin tervanviejä. Kovettuneita pikikerroksia ja jopa tervan tuoksu on yhä aistittavissa Halkokarin hiekkarannan tuntumassa.

Sijainti: Kokkola, Halkokari

169 Himangan varvi (H 437)

Kokkolan porvarit rakennuttivat laivoja Himangalla Lestijokisuulla. Paikalla on ollut satama vuoteen 1964 saakka. Himangan satamasta on kirjoitettu historiikki. Vanhasta laivanrakennuspaikasta ei kuitenkaan ole juuri mitään jäänyt jäljelle.

Sijainti: Himanka, vanha satama

234 Konginkari (H 466)

Kälviän Konginkari on ollut laivanrakennuspaikka 1700–1800-luvuilla. Lähellä sijaitsee myös Herraholman laivanrakennuspaikka.

Sijainti: Kälviä, Konginkari ja Herraholma

Haaksirikot ja hylt49 s/s Graftonin muistomerkki (H 259)

Orrskäretissä lähellä Köpmanholmenin vierasvenesatamaa sijaitsee höyryalus s/s Graftonin muistomerkki. Yli sata vuotta sitten syksyllä Luodon saaristoon lipui höyrylaiva Grafton, joka oli aselastissa. Tarkoituksena oli tuoda aseita Venäjän vallankumouksellisille sekä suomalaisille aktivisteille.

Aseet saatiin lastattua proomuun ja veneisiin. Seuraavana aamuna, kun matkan oli tarkoitus jatkua, alus ajoi kuitenkin kiville ja haaksirikkoutui 6.9.1905 Sturvattungenin ja Storgundin välille. Asiat mutkistuivat, sillä 8. syyskuuta paikalle saapui tullin purjevene Mässkäristä. Tullimiehet pidätettiin ja heidät vapautettiin vasta kun laiva oli räjäytetty. Aluksen päällikkö Nylander räjäytti aluksen, koska sen lastia ei haluttu jättää venäläisten käsiin.

Sijainti: Luoto, Orrskär

167 Korkiakari (H 437, 438)

Rahjan saaristossa sijaitsevalla Korkiakarilla on satoja kalliokirjoituksia 1930–1940-luvuilta, sekä kalliokirjoitukset vuodelta 1677. Rannalle on haaksirikkoutunut laiva, jonka osia on löydetty rantavedestä.

”Vuodelta 1677 peräisin oleva kalliohakkaus, joka kertoo hollantilaisen laivan haaksirikosta Korkiakarin edustalla. Hakkaus on osittain sammaloitunut ja kasvanut umpeen. Hakkausalue on 2,8 m korkea ja

1,5 m leveä. Hakkauksessa on mm. kapteenin G. Grotin nimi ja päivämäärä 9.9.1677.” (Schulz & Rostedt 2008: 41.)

Sijainti: Himanka, Rahjan saaristo, Korkiakari

170 Käräjäloue (H 437, 501)

Käräjälouedolle on haaksirikkoutunut laiva 1740-luvulla. Ei ole varmaa tietoa, miksi venonkantoalus haaksirikkoutui kyseiselle paikalle. Laivaan oli lastattu yli 3 000 taalaria sen aikaista rahaa. Paikalla on sukkellettu valtion merimuseon toimesta 1980-luvulla. Käräjälouedosta löytyvät myös niin kutsutut kärjäkivet, kärjäkangas ja rahakallio.

Sijainti: Lohtaja, Käräjäloue

174 Roslin-pirtulaiva (H 437, 466)

Saksassa valmistettu nopeakulkuinen teräsrunkoinen Roslin, varustettu peräti kolmella moottorilla, oli tulossa Viron suunnasta ja matkalla kohti pohjoista syksyllä (1930–1932). Alus ajoi Poroluodonkarin edustalla oleviin kuolemankiviin, jotka aiheuttivat vuodon. Pumput pitivät aluksen pinnalla, joten se yritettiin siirtää myrskyltä suojaisempaan paikkaan Päiväniemen rantaan. Vain vähän matkaa rannasta laiva ajoi uudestaan kivelle. Laivassa oli noin 30 000 litraa laitonta pirtua. Alusta tyhjennettiin lähiseutujen heinälatoihin ja muihin soveliaisiin piiloihin. Virolainen miehistö ja kapteeni lähtivät vähin äänin kohti etelää maitse ja rautateitse. Kerrotaan, että Kokkolan poliisiaseman käyttävätkin olivat täynnä Roslinista takavarikoituja pirtukanistereita. (Wiirilinna 1973.)

Sijainti: Kälviä, Päiväniemi, Kuolinlahti

337 Ykspihlajan salakuljettajia (H 439)

Salakujetus oli vuosisadan alussa melko yleistä Kokkolan seudulla.

”Sitte oli N. N. -niminen mies. Se oli salakuljettajana se N. N. Sen kaveri oli N. N. Se oli entinen poliisi. Sitte se lopetti poliisin viran niin ne rupes sen kans kulettaan, välttämättä ne ei kulettau pirtua vaan ne kuljetti lihaa ja tämmöstä Ruotsin ja Suomen välillä. Sillonko ne ensimmäisen kerran meni, oli lihaa täys kuorma, takki oli päästä päähän että se oli umpeen tákätty se niitten vene. Se oli 20-lukua. Kyllähän sillon kieltolaki oli voimassa mutta ne kuljetti kumminki muutaki ko pirtua. Luultavasti se oli niin päin että ne toi Ruotsista sianlihaa. Mutta tuli kova myrksy ko ne oli kerran tulossa, se oli täynnä sianlihaa niitten kuorma. Kova myrksy ja moottori sammu ja se joutu tuuliajole se vene. Ne kerto vielä että siinä oli pieni jolla pelastusvene tákilla, sijottu tákín päälle. Ko tuuli vei ko kova myrksy niin tuuli vei sen mennessään ja siihen jäi se luukku niin se N. N. joutu seisoon siinä luukulla ettei se uppoo se vene. Ne ajalehti siinä ko moottori ei käyny, menikö niillä päivä ko ne ajalehti Vaasan saaristoon. Se ei uponnu se vene mutta lihat meni pilalle kaikki.” (H 439)

Haastateltava kertoo muitakin vastaavia salakuljetustapauksia ja -kertomuksia, mutta totea myös seuraavasti.

”N. N., se oli yks niitä pirtuajan nokkamiehiä. Niitä elää, että ei niistä oikein viihtä kirjojella...” (H 439)

Sijainti: Kokkola, Ykspihlaja, useita paikkakertomuksia

Legendat

Aarteet ja upotetut kirkonkellot

42 Hannin hopea-aarre (H 153)

Toholampinen Aaro Paanaen löysi Kannuksesta isovihan aikaisen hopea-aarteen 17.6.2003. Erään hakkuuraiskiolla sijainneen kiven päältä löytyi 50 hopearahaa sekä kullattu hopeavyö.

”Kun varakas talonisäntä Matti Tuomaanpoika Hanni, syntynyt 1662, sai tiedon, että ryssät olivat tulossa Hannille, otti hän rahansa, hopeavyön ja arvoesineet ja piilotti ne metsään. Lokakuun 11. päivä 1714 ryssät surmasivat Matti Tuomaanpojan. Näin kätköpaikka jäi salaiseksi.” (Sydänmetsä 2011.)

Sijainti: Kannus, Hanninkylä

180/202 Kirkkojärvi, upotetut kirkonkellot (H 439, 464)

Kirkkojärven ranta on ollut vanha kirkon paikka, ensimmäinen kirkko on rakennettu siihen 1600-luvulla ja toinen 1700-luvulla. Vanhasta kirkosta on kivijalka jäljellä ja joitakin hautoja on näkyvissä. Paikalla on puisto.

Vahvistamattoman tarinan mukaan Toholammin Kirkkojärvelle (Lestijoen laajentuma) olisi isovihan aikoihin upotettu kirkonkellot. Itse asiassa legenda järveen upotetuista kirkonkelloista on hyvin yleinen ja esiintyy lähes samankaltaisena eri pitäjien historioissa. Esimerkiksi Lestijärvellä kerrotaan perimätietona seuraavaa tarinaa.

”Ja niilläki oli nuotta ja ne veti nuottaa jossain täällä, ne veti sitä nuottaa niin kuulu aina semmonen kummallinen kumahuus, ja taasko ne veti nuottaa niin kuulu kumahuus ja ne oli aivan ihmeissään, että mistä se ääni kuuluu. Viimein ko ne nosti niitä nuotan perä ylös niin sieltä näky vähäsen sitä kirkonkelloa. Ko ne yritti sitä veneeseen, niin se luiskahti ja putos takasi järvenpohjaan.” (H 5)

Toholammin kirkonkelloista kerrotaan seuraavasti.

”Toholamminki kirkonkellot piti olla siellä järvesä mutta ei niitä oo ikinä löytyny. Se piti kuulemma, että ne pani sen jonku kiven, ko oli veenalanen kivi, että se pantiin siihen, että ne oli veen alla ettei niitä nähäny mutta ne ois sitte luiskahtanu siitä johonki, jäät vieny, ettei niitä oo ikinä löytyny, onhan se paljo mahdollista että siinä voi olla perääki...” (H 439)

Sijainti: Toholampi, Kirkkojärvi

226 Upotetut kirkonkellot (H 301)

Haastateltava kertoo tietävänsä paikan, jonne tarinan mukaan upotettiin Vetelin kirkonkellot isovihan aikana (1714). Tämä alue sijaitsee Emäntäkoulun lähellä olevalta sillalta kääntyvän tien varrella. Virrankoski (1961: 242) kertoo seuraavasti.

”Kokkolan kirkkoherra Jakob Eerikinpoika Falander käski nyt kätkeä kirkkojen arvoesineet, jolloin Vetelin kirkonkin kellot kaivettiin joentörmään, kun taas hopeaesineet kätkettiin kirkon tukipilariin ja seurakunnan rahat erääseen kirkkomaalla olevaan hautaan.”

Sijainti: Veteli, vanha emäntäkoulu

287 Sarjankylän hopea-aarre (H 540, 254)

Puuhan Nartti oli palaamassa metsästysretkeltä lokakuun lopulla 1891. Hän pysähtyi lepäämään Kolmikankaalle vanhan isovihan aikaisen piilopirtin paikan läheisyyteen. Karjapolun vieressä sorkat olivat kuluttaneet maata ja aurinko valaisi jotakin, joka näytti ihmisen tekemältä. Lähes kaksisataa vuotta sitten piilotettu hopea-aarre oli paljastunut. Sana levisi nopeasti ja kirkkoherra Simelius ja vallesmanni Pettersson toivat kruunuvoudin määräyksen löydön luovuttamisesta muinaistieteelliselle toimikunnalle.

”Siihen helposti pääsee, lähistöllä on yksityisen henkilön, se on kaivattanu sinne, ko Sarjan kylällä ei oo luontaisesti vesistöjä, se on kaivattanu sinne uintipaikat joka on kaikille pitäjäläisille avoimet, se on kaunis paikka keskellä ei mitään, ja siitä lammikolta pääsis ihan kivasti patikoimalla kahtomaan sitä, mutta se edellyttäis että saatais siihen jonkunnäkönen muistomerkki.” (H 254)

Sijainti: Nivala, Sarjankylä

304 Kastemaljan tarina (H 233)

Suppeassa piirissä kulkeneen paikallisen perimätiedon mukaan Halsuan kirkon vanha kastemalja on valmistettu sulatetuista rahoista, jotka ovat löytyneet 1800-luvun puolivälissä Karhulahden lähellä olleesta karjahaasta. Rahat löysi 3-vuotias poika, joka oli puolukassa äitinsä kanssa. Poika joutui äidiltään hukkaan, mutta löytyi myöhemmin suurehkon rahaläjän vierestä. Metsästä oli kuulunut ääni, jota äiti ja poika säikähtivät. Talon

miehet hakivat rahat myöhemmin talteen. Vuosituhannen vaihteen aikoihin tarinan tarkoittaman kastemaljan käyttöä kastetilaisuudessa tiedusteltiin seurakunnalta. Suntio löysikin vanhan kastemaljan varastosta, joka saattaisi sopia kuvaukseen. Malja oli ollut käyttämättömänä kymmeniä vuosia. (Hietalahti 1999: 14–15.)

Sijainti: Halsua, Halsuan kirkko

338 Kruunupyyn kirkkohopeat (H 439)

Erään legendan mukaan isovihan aikoihin piilotetut Kruunupyyn kirkkohopeat löydettiin, sulatettiin ja lyötiin hopearahoiksi itse tehdyllä muotilla.

”Isovihan aikana Kruunupyynkin kirkkohopeat, ei niitä oo löytyny tänä päivänäkään. Ne piilotti ne, ja ne ei oo niitä hakenu. Eihän sitä tiä onko tarinassa perää, mutta tiän, mutta ne kävi miinaharavalla kahteleen ko siitähän on tarkkoja kertomuksia minne ne on viety. Ne on soutamalla viety saareen ja siinä oli järvi keskellä. Mutta ko 1700-luku, maan nousu kolome metriä. Se on nyt kuivaa maata. Ne epäili yhtä paikkaa ja ne kävi miinaharavalla mutta ei sieltä löytyny mitään. Ne arveli ko se on sillon ollu järvi [...] Se oli Lappajärveltä lähtösin yks Perälä-niminen seppä, se oli 1800-lukua niin sen veli oli rahapajassa Helsingissä töissä ja tuli viallinen muotti millä lyyään rahoja niin se toi sen veljelleen että se tutki sitä ja korjas, se teki siitä oman muotin ja tarinan mukaan sillä oli paikka mistä se kävi haakeen hopeeta ja se teki ite niitä hopiarahoja sillä muotilla. (H 439)

Sijainti: Kruunupyy, sijainti tarkentamaton

Hiisitarinat

62 Kalaskivi (H 390, 123)

Kalaskivi sijaitsee Reisjärven kunnan Kalajankylässä. Kiven ympärysmitta on 29 metriä ja korkeus n. 8 metriä. Kiveä pidetään muinaisena merkkikivenä. Tarinan mukaan jättiläinen oli kysynyt emännältä oliko vielä pitkä matka Kalajoelle. Emäntä vastasi: ”En muuta osaa sanoa matkasta, vaan kolmet pieksunpohjat olen kävellyt puhki.” Niin jättiläinen pudotti kiven maahan ja palasi takaisin. (Reisjärven matkailu 25.3.2011.)

Sijainti: Reisjärvi, Kalajankylä

103 Hiidenniemi (H 5)

Hiidenniemi on vanha asuinpaikka. Yleisesti uskotaan, että ensimmäiset alueen tunnetut asukkaat olivat lappalaisia, jotka ajettiin pois alueelta hämäläisten toimesta (900–1500). Hiidenniemessä on ensimmäisen tilallisen Heikki Lappalaisen tila sekä kalakellari. Hiidenniemeen liittyy monia tarinoita ja siellä on myös uhrikivi.

”Tää on tämmönen niemi keskellä Lestijärveä ja tää on saanu nimensä siitä että jättiläinen tuli tuolta mereltä päin ja astu askeleen niemenjuureen ja sitten seuraavan askeleen 8,5 km päähän tuonne niemennokkaan niin se tuumas että onpa hiihenpitkä niemi nii tää sai siitä nimensä sitte että hiienniemi.” (H 5)

Sijainti: Lestijärvi, Hiidenniemi

236 Niskankoski (H 459)

Niskankoski on kaunis koskipaikka, jossa on kallioita. Paikkaan liittyy tarina Lestijoen synnystä.

”Kauan sitten asui Lestin Hiidenniemellä Hiihen Jesse väkensä kanssa. Lohi oli Jessen herkkua, siksi häntä harmitti kovin, kun lohi piti hakea pitkien erätaipaleiden takaa mereltä asti. Tarpeeksi asiaa harmiteltuaan Hiidenniemen isäntä valjasti kaksi hevosta sairainten eteen päättäen avata lohelle reitin Lestijärveen. Kaikki sujui hyvin, kunnes Niskan kalliolla hevoset pillastuivat ja Turhuuden temppelein kohdalla sahrain halkesi. Jesse sai hevoset kiinni ennen meren rantaan, joten mitään suurta vahinkoa ei tapahtunut. Hevosten rauhoituttua avattiin loppu-uoma merelle ja Jesse palasi Hiidenniemelle odottamaan lohien nousua omiin pyyntivesiin.” (H 549).

Sijainti: Kannus, Väli-Kannus, Niskankoski (Kannuksen ja Himangan rajalla)

295 Pyhäjärven Pietarsaari (H 365, 543)

Saarella on kirkollinen historia, ja saarelta löytyy rantautumispaikka sekä laavu. Seurakunta on järjestänyt vuosittain tapahtuman ”Hiihtäen saareen kävellen kirkkoon”. Kerrotaan muun muassa seuraavasti.

”Se on näin että hiisiä täällä on ollu, kuleksineet ja särkeneet kirkkoja [...] Ku Pietari sai pidettyä messun ja pisti ristin saareen niin hiidet häipy.” (H 365)

Sijainti: Pyhäjärvi, Pietarsaari

296 Hiienvuori (H 365)

Muinainen uhripaikka ja hiisitarinan paikka, jossa on nähtävissä hiiden pesänsija. Vanhan legendan mukaan hiisi joutui jättämään hiienvuoren ja otti matkaansa kivitaakan. Hiienvuorella on myös tanssikenttä ja pelimannikivi.

”Per Niklas Mathesiuksen maisterin gradu vuodelta 1732 kirjottaa siis gradussaan latinankielisessä tekstissä ’Hiidenmäki Pyhäjärven mitä tunnetuin paikka missä muinoin uhrattiin’. [...] Hän oli Pyhäjärven papin poika ja Mathesiukset oli ollu pari sukupolvea pappeina vähintään eli hän hallitsi vanhan Pyhäjoen kirkollisen perinteen eli sen perinteen mikä vanhaa uskoa vastaan oli.

Sitte on tämmönen loitsunpätkä, Suomen kansan vanhoista runoista löytyy verenpysäytyssanat: 'Hiidenmiehet hilppeimmät, pohjan pojat parhaat. Seiso veri niin kuin seisoo meressä miekka' ” (H 365)

Sijainti: Pyhäjärvi, Hiidenmäki

299 Emoniemi (H 365)

Emoniemeen kuten koko Pyhäjärven alueeseen liittyy useampia versioita hiisitarinoista. Pyhäjärven seutu on merkittävä kulttuurialue, johon liittyy rikas hiisitarinoiden perinne. Jättiläinen eli hiisi asusteli Pyhäjärven rannoilla, kahlaili niemestä niemeen suuren kivi-taakkansa kanssa. Sellaisen se pudotti keskelle selkää, jolloin vesi alkoi nousta saappaan-varresta sisään. Niinpä jätti kantamuksensa lähelle Emoniemen kärkeä. Siinä on nähtävissä Hiidenkari. Emoniemessä on hiiden pesä, jonne emo jäi asumaan, mutta poika lähti Hiidenvuoreen.

Sijainti: Pyhäjärvi, Emoniemi

Kummitustarinat

227 Harrbåda eli Harrinniemi (H 381)

Erään legendan mukaan Kokkolan kaupungissa oli ulkomainen seurue 1800-luvun lopulla; kolme miestä ja yksi nainen. He olivat olleet soutelemassa Harrbådan niemen kohdalla, jolloin nainen oli mystisesti kadonnut. Tämä kyseinen nainen on sittemmin esiintynyt muutamissa kummitustarinoissa liittyen vahvasti paikalliseen huvilakulttuuriin.

Sijainti: Kokkola, Harrinniemi

228 Museokorttelin vohvelikahvila (H 381)

Forsnabban entinen leipomo sijaitsi nykyisen vohvelikahvilan paikalla. Leipomon ajoilta kerrotaan kummitustarinaa.

”Forsnabban Martta joka oli Hännisen tyttö mutta meni Forsnabban leipurin kanssa naimisiin, niin se kerto sitä Kokkola-seurassa. Voi taas olla että onko ollu väsyny tai mitä muuta, että hän oli siellä pu-keutumassa ja laitto leipurin valkosia vaatteita päälle ja siihen samaan huoneeseen tuli hattupäinen mies joka laitto kans valkosen takin päälle ja se ei puhunu mitään ja istu siinä penkillä jonku aikaa.” (H 381)

Sijainti: Kokkola, museokortteli

283 Niittysguru (H 534, 551)

Paikalla on asunut noita eli selvännäkijä ja talossa on kummitellut ainakin 100 vuotta. On esimerkiksi olemassa tarina siitä, kuinka hevostmiehen hevonen pysähtyi talon kohdalla syystä jota ei tiedetä. Kerrotaan myös, että paikalla kummittelee toisinaan pieni lapsi, joka itkee. Legendan mukaan ison perheen lapsi on kauan sitten kuollut väkivaltaisesti ja haudattu Niittysguruun.

Sijainti: Kaustinen, Nittuskuruntie

315 Akkatörmä (H 531, 551, 533)

Oppaat ovat kertoneen kummitustarinaa vanhasta tummasta eli Kaustisen kuuluisimmasta kummituksesta niin kutsutusta Akkatörmän haltiosta. Useimmat kertomukset periytyvät 1800-luvulta. Akkatörmään vievän tien varressa on myös erikoinen kuusi; niin kutsuttu käärmekuusi. Luultavasti eniten kerrottu tarina kuvaa Elias Björknäsin eli Sokea-Ellan kokemuksia.

”Akka oli kuljettanut Ellaa pitkin sydänmaita muun muassa Outovedellä ja Harijärvellä. Oli jo syksy, joten Ella söi marjoja henkensä pitimiksi, mutta heikkoon kuntoon Ella meni oltuaan viikon metsässä. Sunnuntaiamuna, kun kirkonkelloja soitettiin, Ella pääsi vihdoinkin haltion lumouksesta ja palasi kotiin.”
(H 533)

Sijainti: Kaustinen, Vintturintie, Tastulanjärven pohjoispuolella

316 Iivananneva (H 531, 551, 533, 552)

Jylhässä sijaitsevaan Iivanannevaan liittyy tarina venäläisen taposta Suomen sodan aikana. Myös kummitustarina elää yhä sitkeästi. Paikallisen tarinan mukaan nevalla on ammuttu venäläinen, joka on kaivettu suohon. Kerrotaan, että toisinaan voi nähdä tai kuulla ratsastajan täydenkuun aikaan puolilta öin.

Sijainti: Kaustinen, Jylhäntien mutka Harjukoskentien kohdalla, neva on länsipuolella tietä

Peräänantamaton ja mystinen Keski-Pohjanmaa

Syvähenkiset paikat ovat kulttuurisesti rikastuneita maan pinnan alkumerkkejä, jotka kantavat mukanaan yhteisöllistä muistitietoa. Syvähenkisyys on käsitteenä laaja ja se sisältää monentasoista kulttuuriin sekä historiaan niveltävää kertomaperinnettä. Jotkin kohdekuvauksista saattavat kuulostaa jopa julmilta. Tämä ei kuitenkaan poissulje niiden mukanaan kantamaa hengellistä tai hiljaisuuteen liittyvää sisältöä. Usein esimerkiksi vainojen, nälkävuosien tai sotien aikana yhteisöt ovat ponnistelleet paremman tulevaisuuden uskossa. Yhteisö haluaa muistaa onnettomuudet ja vaikeudet, jotta nykyhetki asettuisi oikeisiin mittasuhteisiin ja jotta tulevaisuuden näkymiä siivittäisi toivo paremmasta. Hyvää ei osata tunnistaa lainkaan, jos pahalta ummistetaan silmät. Tästä juuri on kysymys. Paikkakertomukset, joissa ihmisenä olemisen kirjo näyttäytyy aidoimmillaan, ovat aina jossakin määrin jännitteellisiä ja siksi myös arvomaailmaa koettelevia (aiheesta lisää: Luoto 2008).

Murhapaalut, taistelulentät ja eksyneiden lasten muistomerkit ovat muistutuksena tapahtumista, joita ei haluta kohdata uudestaan. Pinttyneitä muistoja kantavat paikat ovat kiinnekoh-
tia, joiden kautta yhteisö löytää toisensa ja vallitsevat arvonsa. Valtaosa ylöskirjaamistamme paikkakertomuksista kertoo kuitenkin tulevaisuususkosta. Lukuisat muinaismuistot todistavat alueen varhaisesta asutuksesta sekä rikkaista kala- ja riistavesistä. Myöhemmin maaseudun uudisraivaajat ovat uskoneet toimeentuloon asettuessaan kivisten peltojen ja soiden äärelle. Jokilaaksot ovat tarjonneet hedelmällisen maaperän maanviljelylle ja karjataloudelle. Taitavat käsityöläiset, kuten myllärit, sepät, maalarit ja kirkonrakentajat ovat jättäneet omat maamerkinsä maakunnan kulttuuriin. Maaseudun elämäntapaa voidaan lukea jokilaaksojen talonpoikaisesta kulttuurimaisemasta.

Hengellinen elämä on ollut alueella erityisen vilkasta, mistä muistutuksena ovat kauniit puu- ja kirkot sekä herännäisyyden ajan tunnetut saarnaajat. Pappien ja pappiloiden vaikutus on keskiajalta lähtien ollut hyvin keskeisessä roolissa maaseutumaisen elämän toimintatapojen ja arvojen muotoutumisessa. Tämä on myös tiettyssä mielessä haasteellista, sillä uskonnollisuus on yleensä haluttu nähdä historiasta eristyneenä omana saarekkeenaan. Aineistomme perusteella kansanuskontojen ja kristillisyyden vuoropuhelu on ollut vilkasta ja voidaan edelleen nähdä alueen perinteissä esimerkiksi kansanlääkinnän ja -taiteen muodossa. Sijansa on myös mystiikalla, sillä alueelta tunnetaan lukuisia kertomuksia, joissa kansanuskonukset yhdistyvät kirkolliseen ja yhteiskunnalliseen elämään.

Maantieteellisen maiseman muotoutumista selittävät hiisitarinat eritoten Pyhjärven alueelta ovat oma mielenkiintoinen lukunsa. Kummitustarinoita tunnetaan niin ikään monia. Osin kummitustarinat ovat olleet harmitonta tarinallista ajanvietettä, mutta toisaalta ne ovat kana-
via, joiden kautta yhteisön pelkoa ja ahdistusta voidaan purkaa turvallisella tavalla (vrt. Siltala 1992).

Rannikon ja meren vaikutus alueen kulttuuriin on niin ikään ollut hyvin ilmeinen. Laivanrakennus ja tervan vienti muodostuivat alueen talouden kehittymisen kannalta keskeisiksi toimialoiksi 1600-luvulta alkaen. Kukoistuskauti ajoittuu 1800-luvun alkuvuosikymmenille. Merenkulku, kalastus, hylkeenpyynti ja saaristolaiselämä ovat olleet rannikon asukkaille leimallista. Huomionarvoista on, että merenkulkuperinne elää yhä nykyaikaisen veneteollisuuden muodossa. Meri on aina ollut suuri mysteeri; se on antanut paljon mutta myös ottanut omansa siinä ohessa. Historiallisen Keski-Pohjanmaan alueelta tunnetaan lukuisia haaksirikkoja ja hylkyjä. Pohjanlahti on ollut nopea kulkuväylä Ruotsiin, kun se samalla on mahdollistanut vilkkaan kaupan ja salakuljetuksen.

Aineiston perusteella kartoitusalue sisältää lukuisia mielenkiintoisia paikkakertomuksia, jotka valaisevat alueen kulttuuria ja historiaa. Kesän 2010 aikana käydyt keskustelut toivat selkeästi esille ihmisten positiivisen suhtautumisen sekä perinteen tallentamiseen että ajatukseen reitistöistä, jotka perustuisivat laajempaan pyhiinvaelluksen tulkintaan.

”Havaitsin kenttätöitä tehdessäni, että hankkeen ongelmana ei ole aineiston niukkuus vaan runsaus. Haastattelujen tekoa olisi voitu jatkaa kesän jälkeen kauankin aikaa, sillä hyviä informanteja tuntui löytyvän jokaiselta paikkakunnalta useita ja esimerkiksi kotiseutuyhdistysaktiiveilla oli kiinnostusta tehdä yhteistyötä hankkeen hyväksi.” (Nyström 2010: 11.)

Alkuperäinen idea Keski-Pohjanmaan ”pyhiinvaellusreitistöistä” on saanut tämän kartoitusvaiheen perusteella kirkaamman sisällön. Idea on jalostunut ja kehittynyt, mikä on ollut myös kartoituksen yksi selkeä päämäärä. Lähtökohtana on, että aineisto ei ole ongelma, mutta sen hyödyntämisessä on selvästikin omat haasteensa. Olli Rosenqvist (2011: 75) kirjoittaa, että laajan ja sektorirajat ylittävän hankkeen vaatii syntyäkseen valtavan määrän tiedotusta, keskusteluja ja palavereja. Tarvittavan luottamuksen rakentaminen edellyttää paitsi näkymistä ja kuulumista myös näkemistä ja kuulemista. Tähän olemme pyrkineet olemassa olevien resurssien puitteissa.

Keskipohjalaiset paikkakertomukset vastaavat sekä ihmisten kulttuurinäkään ja tiedonjanoon että tarpeeseen hiljentyä ja olla luonnossa. Ennen kaikkea kasvava kotiseututietoisuus vastaa paikallisen hyvinvoinnin tuottamiseen sekä maaseudun elinvoimaisuuden kehittymiseen. Ehdottamamme toimintamalli perustuu tietoteknologiaan. Siihen voidaan sisällyttää käytännössä tapahtuvaa reitin rakentamista, sen maastoon merkitsemistä sekä karttojen painamista. Tähän on olemassa hyvät edellytykset hyödyntämällä jo olemassa olevia polkuja ja reittejä.

Hankkeen aikana on kuitenkin vahvistunut näkemys, että painopisteen on oltava uuden teknologian ja internetin mahdollistamissa tavoissa tarjota tietoa, kuvitusta ja sijaintitietoja alueen kulttuurista kiinnostuneilla asukkailla sekä vierailijoille. Palvelun toteuttamisessa tarvitaan usean toimijan välistä yhteistyötä sekä uskoa kulttuurisesti rikkaan maaseudun mahdollisuuksiin.

Esitykset jatkotoimenpiteiksi

Tulevaisuudessa toteutettavat jatkotoimenpiteet perustuvat vuoden 2010 tehtyyn kenttä- ja kirjoituspöytätyöhön, joka jatkuu vielä kuluvan kesän 2011 ajan. Tämä taustatyö, jota tässäkin raportissa on kuvattu, muodostaa siis kivijalan nyt ehdotettaville toimenpiteille. Suhteellisen mittavalla aineistonkeruulla on pyritty varmistamaan, että jatkotoimenpiteet perustuvat riittävän tukevalle pohjatyölle. Jatkohankkeen kantava idea on kulttuurin ja teknologian yhdistelmä, missä Keski-Pohjanmaan paikallisuuksia koskevat kertomukset ja historia voidaan kytkeä yhteen tarkan maantieteellisen sijainnin kanssa. Tällaista sijainnin ja kertomuksen yhdistelmää kutsutaan paikkakertomukseksi.

Hankkeen toisen vaiheen tuotannollisena tavoitteena on luoda hiljaisten kohteiden tietokanta eli paikkatietojärjestelmään perustuva Keski-Pohjanmaan kulttuurinen kohdekartasto. Samalla voidaan rakentaa reittien varrella ja kohteiden läheisyydessä palveluja tarjoavien yritysten tietokanta. Perustettava sähköinen palvelu tuo tarinallisuuteen pohjautuvat kohteet paikallisten asukkaiden ulottuville uudenaikaisissa temaattisissa ja laajemmassa yhteydessä. On oletettavaa, että hanke tuottaa alueellista hyvinvointia ja kasvavaa kiinnostusta kotiseutua kohtaan. Palvelun kautta on kätevä suunnitella esimerkiksi perheen kanssa tehtäviä patikointiretkiä lähiympäristöön siten, että reitin varrella voi pysähdellä valitsemissaan mielenkiintoisissa kohteissa.

Internetin avulla voidaan nostaa tietoisuuteen sellaisia paikkoja ja kohteita sekä niihin liitettäviä kertomuksia, jotka sijaitsevat hankealueella. Sähköisessä muodossa ylläpidettävä kohdekirjasto luo edellytykset teemoitukseen sekä tehokkaaseen hakupalveluun. Mobiiliteknologia tuo tiedon paikan päälle ilman, että kohdetta itsessään tarvitsee turmella tai rakentaa. Teknologian käyttö on erityisen perusteltua esimerkiksi luonnonlaitteiden tai miljööltään herkkien kohteiden tapauksessa. Tämänkaltaisille ”hiljaisille kohteille” on tyypillistä, että ne ovat huonosti maastoon merkittyjä tai että merkinnät puuttuvat kokonaan. Ehdotettu tietoteknologiaan nojaava päätoimintalinja tukee myös kartoituksessa esiin tulleita huolenaiheita, jotka koskivat paikallisten kohteiden mahdollista turmeltumista, mikäli niistä rakennetaan perinteisiä turisteille suunnattuja käyntikohteita.

Tietokanta

Tietokannassa olevat tiedot löytyvät Excel-tietokannasta sekä työasiakirjasta, joka sisältää useiden kohteiden osalta laajemman kuvauksen paikkakertomuksesta. Kerätty aineisto siirretään hallitusti internetissä toimivaan tietokantamuotoon. Internetin kautta tietokannassa olevat tiedot ovat julkisia ja kaikkien saatavilla. Tietokannan keskeinen sisältö ovat kertomukset ja kulttuurisesti rikastuneet paikat eli niin kutsutut paikkakertomukset (344), joille voidaan määrittellä tarkka maantieteellinen sijainti. Kertomus siis yhdistetään sijainnin ilmaiseviin pituus- ja leveysasteisiin (esimerkiksi WGS84-standardi). Tietokannan kuvausosuudessa paikkakertomukset esitetään tiivistetyssä muodossa, mutta kuitenkin siten, että keskeinen sisältö tulee

riittävässä määrin esitettyä. Esitystapa voi olla kaksitasoinen: lyhyt yhteenveto (esim. hakutuloksiin perustuva) sekä linkin takaa aukeava laajempi kohdekuvaus.

Palvelun tietokantaan voidaan sisällyttää toimipisteitä ainakin matkailuyritysten osalta. Palveluun voidaan siten liittää matkailupalveluja tarjoavien yritysten sijainti- ja yhteystiedot. Tietokantaan on myös mahdollista sisällyttää henkilöitä, jotka ovat suoraan tai välillisesti tuottaneet tietoa eli haastateltavat sekä hankkeen teemoihin liittyvät muut asiantuntijat.

Tietokantaa hyödyntävä ensimmäisen tason sovellus on paikkakertomuspalvelu. Palvelussa esitetään paikkakertomuksien kuvaukset, valitun paikkakertomuksen sijoittuminen digitaaliselle karttapohjalle sekä sivuston sisäiset hakupalvelut. Olennaista on myös, että paikkakertomukset tai ainakin niiden lyhyet kuvaukset esitetään suomen, ruotsin ja englannin kielillä, kuten myös sivuston muut keskeiset esittelytekstit. Ruotsin ja englannin kieli mahdollistavat sen, että palvelun käyttäjäryhmä laajenee merkittävästi. Tietoa internetin kautta saavat näillä muodoilla myös Keski-Pohjanmaalla vierailevat ulkomaalaiset vaihtoehtomatkoilijat. Voidaan myös olettaa, että tämä on imagolisesti tärkeä tekijä alueen maaseutukulttuurin esittämisessä.

Palvelu sijoitetaan kokeiluvaiheessa yliopistokeskuksen tai ulkopuolisen palveluntarjoajan tietokonepalvelimelle. Hankkeen aikana perustetaan yhteistyöryhmä, joka ryhtyy palvelun ylläpidon suunnitteluun pitkällä aikajänteellä. Tietokantaan voidaan liittää esimerkiksi Google Maps -palvelu, jossa käyttäjä näkee valitsemansa kohteen tai kohteet karttapohjalle sijoittuvina merkkeinä. Sijainti, sijainnit tai reitti näkyvät kartalla symbolien muodossa. Symbolin taakse voidaan asettaa linkkejä, jotka näyttävät kuvia, videon tai johtavat lisätietosivulle. Linkit voivat johtaa myös toisiin internet-palveluihin, kuten lisätietoja antaville sivustoille tai sosiaalisen median alustoille. Palvelua voidaan kehittää myös siten, että se osaa rakentaa reittejä valitulle tai valituille kulkutavoille. Se voi ehdottaa myös valmiiksi mietittyjä reittivaihtoehtoja, mikäli näin halutaan toimia. Mahdollista on myös rakentaa toiminto, jossa käyttäjät voivat itsenäisesti luoda reittejä sekä jakaa niitä muille sivuston käyttäjille.

Mahdollisen jatkohankkeen käynnistyessä on tärkeää, että palvelun jatkuvuutta mietitään riittävän hyvissä ajoin. Jatkuvuudella voidaan asettaa ainakin kolme keskeistä kriteeriä: 1) sisällöllinen kestävyys, 2) hallinnollinen kestävyys sekä 3) tekninen kestävyys. Sisällöllinen kestävyys tarkoittaa sisältöjen jatkuvaa lisäämistä ja korjaamista. Internet-palvelu voi menestyä vain ollessaan jonkinasteisessa pysyvän sisällöllisen uusiutumisen tilassa. Tähän liittyy myös olennaisesti sosiaalinen taustayhteisö, joka kykenee ja haluaa täydentää kyseistä palvelumuu- toa. Hallinnollisella kestävyydellä tarkoitetaan palvelun ylläpidon, koordinoinnin ja suunnittelun järjestämistä siten, että palvelulla on hallinnolliset toimintaedellytykset myös varsinaisen hankkeen päätyttyä. Tekninen kestävyys edellyttää perusteknologian ja tietokantajärjestelmän huolellista suunnittelua. Käytettävän pohjaratkaisun tulisi olla ratkaisultaan sellainen, että se muuntuu tai laajentuu kehittyvien teknologisten muutosten mukaisesti. Tällöin palvelun käyt-

täjärajapintaa voidaan helposti uudistaa kulloinkin käytettävien tekniikoiden ja vallitsevien mediatrendien mukaisesti.

Tietokantapalvelua tulisi kehittää tai laajentaa myös sosiaalisen median alustaksi. Sosiaalisella mediallyä tarkoitetaan verkkoviestintäympäristöä, jonka käyttäjät voivat toimia tiedon vastaanottamisen lisäksi viestijöinä, sisällöntuottajina tai jopa tiedon tuottajina. Tietokantapalveluun voidaan lisätä esimerkiksi palveluosioita, jotka mahdollistavat uusien paikkakertomusten ehdottamisen tai olemassa olevien kertomusten täydentämisen, geokätköilyn tai kohteisiin ja niissä vierailuun liittyvään keskusteluun osallistumisen. Olennaisinta sosiaalisen median hyödyntämisessä on, että tietoteknologian käyttö perinteisessä kotiseututyössä avaa uusia näkymiä myös kotiseutuyhdistyksille. Tässä on mahdollisuus innostaa kotiseututyöhön mukaan nuoria ja jo muualle muuttaneita paikallisia ihmisiä, jotka kuitenkin omaavat sukulaisuussiteitä keskipohjalaiselle maaseudulle.

Tiekirkot ja seurakunnat

Tiekirkot edustavat jo olemassa olevaa resurssia, jota voidaan hyödyntää uudenaikaisessa sisällöllisiä rajoja ylittävässä yhteistyössä. Ne ovat kesäisin auki ja usein niissä on myös palkattuja tai vapaaehtoisia oppaita. Alustavassa hankevisiossa tiekirkot toimivat eräänlaisina henkisyystä, omaehtoista matkailua ja paikallista kulttuuria edistävinä uuden ajan ”matkatoimistoina”, joiden asiantuntemus liittyy keskeisiltä osin lähi- ja hiljaisuusmatkailuun.

Jatkohankkeen tavoitteena on osallistaa alueen seurakuntia ja tiekirkkoja toimimaan osana hiljaisen matkailun verkostoa. Tiekirkot toimisivat reittien alku- ja päätepisteinä sekä paikoina, jotka tarjoavat hiljaisuuskohteita koskevaa informaatiota. Seurakuntien kotisivuilta voidaan tehdä linkitys Genius loci -hankkeen tietokantapalveluun. Tämänkaltaisesta yhteistyöstä hyötyvät kummatkin osapuolet: yhtäältä kirkko kykenisi laajentamaan ”asiakasrajapintaa” tavallisen seurakuntalaisen sekä vaihtoehtomatkaileijan suuntaan, toisaalta samanaikaisesti keskipohjalainen kirkollinen perinne, historia ja miksi ei myös hengellinen sanoma voidaan nähdä luontevasti integroituneena osaksi alueen historiaa ja kulttuuria.

Seurakuntiin tapahtuvien yhteydenottojen perusteella pohditaan käytännön yhteistyötä, joka tukee tiekirkkojen omaa toimintaa, alueen asukkaiden hyvinvointia sekä vaihtoehtomatkaileijoiden tarpeita. Hankkeessa varataan resursseja lähialuetta esitteleville opaskartoille. Kartat voidaan painaa kaksipuolisina: etupuolella numeroidut hiljaisuuskohteet ja kartan takapuolella kohdekuvaukset. Sama informaatio löytyy siis painotuotteena sekä internetistä selailtavina ja tulostettavina tuotteina. Kartoitusalueella toimivat seuraavat tiekirkot, jotka ovat kesäisin avoinna suluissa esitettyjen aikataulujen mukaisesti.

Larsmo kyrka, Luoto (1.6.–20.8.), Kaarlelan kirkko, Kokkola (21.6.–15.8.), Kaustisen kirkko, Kaustinen (21.6.–1.8.), Ullavan kirkko, Kokkola (28.6.–18.7.), Toholammin kirkko, Toho-

lampi (21.6.–7.8.), Kannuksen kirkko, Kannus (27.6.–12.8.), Lohtajan (Sophia Magdalenan kirkko), Kokkola (19.6.–7.8.), Himangan kirkko, Kalajoki (27.6.–12.8.), Sievin kirkko, Sievi (28.6.–1.8.), Nivalan kirkko, Nivala (10.6.–31.7.), Samuelin kirkko, Haapajärvi (7.6.–30.7.), Kalajoen kirkko, Kalajoki (10.6.–20.8.).

Lopuksi

Seppo Knuutila (2011: 56) kirjoittaa, että paikkoja koskevat kulttuuriset ”kuvaukset aineistoina ja tuloksina ovat olemassa suhteessa siihen mitä on havaittu, kysytty ja haluttu tietää”. Hänen mukaan paikat, kodit ja maisemat katoavat, vaihtavat paikkaa ja organisoituvat uudelleen. Aina on ollut niin ja aina tulee myös olemaan niin, että uudet asukkaat pitävät yllä kulttuurin kulloistakin nykyhetkeä. Tämä on olennaista ymmärtää, kun olemme tekemisissä paikallisen kotiseututietoisuuden ja historian kanssa.

On kuitenkin myös niin, että toiset asiat piintyvät kulttuuriseen maisemaan lähtemättömästi ja kantavat sukupolvien yli. Muisti, aisti ja kieli kiinnittyvät aina johonkin, josta käsin ympäröivää maailmaa katsellaan. Vaikka tulkinnat paikoista saavatkin vuosien kuluessa uusia sävyjä ja merkityksiä, on aistien varassa havaituissa paikoissa aina joitakin alkumerkkejä, joista käsin muistinvaraiset kertomukset lähtevät purkautumaan. Genius loci -kartoitushankkeessa olemme omalta osaltamme etsineet näitä alkumerkkejä. Niiden varaan ovat kutoutuneet peräänantamattoman ja mystisen Keski-Pohjanmaan mielikuvitusta ja historiallista muistia herättelevät paikkakertomukset.

Yhteiskunnassa meneillään olevat rakenteelliset muutokset ovat siirtäneet viranomaisvetoista vastuuta kasvavassa määrin paikalliselle tasolle. Kartoitusalueella on nähtävissä maaseudun uudenlaista aktiivisuutta, jossa talonpoikaiset perinteet ja maaseutukulttuuri ovat nousseet yllättävänkin suureen rooliin. Maaseudun yleiset hyvinvoinnin perusteet löytyvät paikallisuuksien voimauttavista tekijöistä. Tällaisia tekijöitä ovat muun muassa kotiseutuidentiteetti, muistitieto ja sen vaaliminen. Tämä kartoitushanke on ollut tutkijoille monessakin suhteessa avartava kokemus. Hankkeen aikana on ollut ilahduttava huomata, että alueen moninaiset toimijat ovat aktiivisia ja haluavat rikastuttaa elämänpiiriään historian, kotiseututyön ja paikallisen kulttuurin kautta. Tästä on hyvä jatkaa eteenpäin.

Lähteet

Alnus (3.6.2011). Virtuaalimetsä. Pikkurata.

<http://www.alnus.fi/70>

Halsuan kotiseutuyhdistys (2011). CD-levyllä sijaitseva kotiseutukirjoitusarkisto. Halsuan kotiseutuyhdistys, Halsua.

Harju, Aaro & Erkki Laitinen (toim. 1981). Ylivieskan kirja. JYY:n kotiseutusarja 17. Keski-Pohjanmaan kirjapaino Oy, Kokkola.

Hietalahti, Aimo (1999). Halsuan kotiseutu- ja joululehti. LC Halsua, KP-paino, Kokkola.

Honkonen, Keijo (2008). Murhatanhua. Teoksessa, Takkavissa. Perhonjokilaakson sukututkimusyhdistyksen lukemisto 3, Kirjapaino Antti Välikangas Oy, Kokkola.

Kalliokoski, Voitto (1999). Halsuan kotiseutu- ja joululehti. LC Halsua, KP-paino, Kokkola.

Kaustisen ja Ullavan seurakunta (24.3.2011). Kaustisen kirkko.

http://www.kaustisenjaullavanseurakunta.fi/tilat/kaustisen_kirkko

Karvonen, Anna-Maija (2011). Kanasen historiaa. Halsuan kotiseutuyhdistyksen CD-levy.

KirjastoVirma (09.05.2011a). Jaakolan talo.

<http://www.kirjastovirma.net/museot/jaakola/historiaa>

KirjastoVirma (14.05.2011b). N. K. Malmberg.

http://www.kirjastovirma.net/henkilogalleria/Malmberg_N_K

KMKY (12.4.2011a). Keskipohjalaisia museoita ja kulttuuriympäristöjä. Torpan tie.

<http://museot.keski-pohjanmaa.fi/veteli/perintoa.htm>

KMKY (24.3.2011b). Keskipohjalaisia museoita ja kulttuuriympäristöjä. Lestijärvi, muinaisjäännöskohteita.

<http://museot.keski-pohjanmaa.fi/lestijarvi/kohteita.htm>

Knuuttila, Seppo (2011). Menneisyyteen katsomisen taito. Teoksessa Rantala, N. (toim.) Kadonnutta maisemaa etsimässä. Saaren kartanon julkaisuja 1. Maahenki Oy, Hämeenlinna, s. 44–57.

Kokkolan seurakunta (24.3.2011). Kaarlelan kirkon historia.

http://www.kokkolanseurakuntayhtyma.fi/tilat/kirkot_ ja_kappelit/kaarlelan_kirkko/kaarlelan_kirkon_historia

Lindfors, Kalevi (1998). Kyynäspää-Joonas. Halsuan kotiseutu- ja joululehti. LC Halsua, KP-paino, Kokkola.

Luoto, Ilkka (2008). Paikan tekstit ja niiden henki. Johdatus geosemiotiikkaan – matkakertomus paikan kulttuuriseen ytimeen. Nordia Geographical Publications 37:2, Oulu.

Määttä, Viljo S. (13.04.2011). Pelimannitalo.

http://www.pelimannitalo.fi/index.asp?luokka_id=1&main=1

Nyström, Annika (2010). Aineistonkeruu ja kenttätömenetelmät Genius loci -hankkeessa. (Moniste).

Ojaja, Jari (1996). Tuhannen purjelaiivan kaupunki. Kokkolan purjemerenkulun historia. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Oolannin sota... (19.4.2011). Oolannin sota ja Halkokarin kahakka.

http://www3.kokkola.fi/historia/meresta_noussut_kaupunki/oolannin.htm

Paulaharju, Samuli (1930/1981). Suomenselän vieriltä. WSOY, Helsinki.

Pirttimaa, Sisko (1995). Kehruumännyn kylä. Totta ja tarua Sarjankylästä ja Erkkilästä. Sarjankylän-Erkkilän kehityssuuskunta, KL-Paino, Ylivieska.

Pulakka, Pentti (toim. 1995). Keskipohjalaisia elämäkertoja. Keskipohjanmaa-säätiö, Kokkola.

Purola, Eino (25.3.2011) Kirves-Heikki-kanavankaivaja (alkup. 1962).

<http://www.reisjarvi.fi/harrastus/Kotiseutuyhdistys/kirjat/ihm/kirves.html>

Reisjärven matkailu (25.3.2011) Reisjärvi, matkailu.

<http://www.reisjarvi.fi/reisjarvi2/Valmis/matkailu/luontoretkeily.html#nimitarinoita>

Rosenqvist, Olli (2011). Kohti yhteiskäyttöisiä kulttuurisia paikkatietoja. Maaseudun uusi aika 1:19, s. 71–80.

Ruotsalon kulttuuri... (14.2.2011). Vanha Rantatie. Kalkkimäki, Murhapaalu ja Hirsipuunpelto.

<http://ww.kalvia.fi/kultt/Ruot/vanhar.htm>

Ruuttula-Vasari, Anne (toim. 1993). Sievistä sommaan näkköön. Sievin historiaa. KL-Paino, Ylivieska.

Schulz, Hans-Peter (2003). Muinaisesta peuranpyynnistä Yli-Lestillä. Lestin Mutti.

Schulz, Hans-Peter (2004). Halsuan kotiseutu- ja joululehti. LC Halsua, Art-Print Oy, Kokkola.

Schulz, Hans-Peter & Tapani Rostedt (2008). Himanka-Kalajoki Rahjan saariston ja Siiponjoen Natura-alueen muinaisjäännösinventointi 2008. Mikroliitti Oy & Metsähallitus.

Siltala, Juha (1992). Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta. Otava, Helsinki.

Sydänmetsä, Veijo (18.3. 2011). Hannin rahakatkö.

<http://www.hanni.fi/hannikoru/tiedostot/sydanmetsa.pdf>

Tarinoita Kälviältä (18.4.2011). Vanha Kälviä.

http://www.vanhakalvia.fi/erikssonin_veljekset.htm

Toholampi (23.3.2011). Häkkilän kotiseutumuseo, Toholammin museoyhdistys.

<http://www.toholampi.fi/index.php?id=134>

Toholammin seurakunta (2011). Sykäräisen kappeli.

http://www.toholamminseurakunta.net/esittely_kappeli/

Tunkkari, Heikki (1934). Suomen sodan tapahtumia Vetelin seudulla vuosina 1808–1809.

Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola.

Tuomaala, Väinö (1979). Vanhoja tarinoita. Teoksessa Virrankoski, P. (toim.) Vanhaa Veteliä. Etelä-Pohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisuja, Kokkola, s. 255–281.

Virrankoski, Pentti (1961). Kokkolan pitäjän yläosan historia. Keski-Pohjanmaan historiasarja 5, Halsuan, Kaustisen, Perhon ja Vetelin historiatoimikunta. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola.

Wiirilinna, Annikki (1971). Erikssonin veljekset ja heidän maanpakomatkinsa 1, 2 ja 3. Keskipohjanmaa-lehti 12.12.1971.

Wiirilinna, Annikki (1973). Merellistä tarinaa, eli kun pirtulaiva löysi kohtalonsa Päiväniemen Kuolinlahdessa. Keskipohjanmaa-lehti 25.3.1973.